

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Reprezentace opilství v moralizujících spisech raného novověku

The Representation of Drunkenness in the Moralizing Treatises
of Early Modern Period

Magisterská diplomová práce

Ivana Srnečková

Česká filologie – Filozofie

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci 1. 5. 2018

Ráda bych na tomto místě poděkovala paní Mgr. Janě Kolářové, Ph.D., za odborné vedení této práce, připomínky i rady a v neposlední řadě za její vstřícný a milý přístup.

Obsah

Úvod.....	5
1 K postavení hříchu v křesťanství	7
1.1 Sedm smrtelných hříchů	7
1.2 Opilství	10
2 Literární aspekty mravokárných spisů	14
2.1 Podoby moralit	14
2.2 Název	17
2.3 Struktura	19
2.4 Zvířecí přirovnání	25
3 Reprezentace opilství v moralitách	28
3.1 Výběr opilství	28
3.2 Opilec: velmož, chudák i kněz	33
3.3 Ženy a mládež	37
3.4 O příčinách opilství	42
3.5 Slavnosti	47
3.6 Důsledky opilství	50
3.6.1 Opuštění Boha	50
3.6.2 Smilstvo	54
3.6.3 Hádky, bitky i vraždy	57
3.6.4 Nemoci	61
3.6.5 Chudoba	65
3.6.6 Zatracení	69
3.7 Lék na opilství	71
3.8 Myšlenkové zdroje	73
Závěr	77
Anotace	80
Seznam použitých pramenů:	82
Seznam použitých zdrojů:	84

Úvod

Moralizující díla tvoří významnou součást české literární produkce raného novověku. Spisy mravokárného charakteru svou povahou a tématy reagují na stav dobové společenské situace. Jejich funkcí je na základě křesťanského učení kritizovat společnost a hříšného člověka, o jehož nápravu intenzivně usilují. V raném novověku vznikaly jak moralizující spisy obecného charakteru, které pod drobnohledem zobrazovaly tehdejší fungování světa, tak také morality zaměřující se konkrétněji na jednotlivé společenské problémy či nejčastější hříchy. V posledních desetiletích se novověká mravokárná literatura těší odborné pozornosti. Výzkum se zaměřil především na určitá témata, například na genderovou problematiku či zobrazení dětství, čemuž se také přizpůsobil výběr zkoumaných spisů. Rozhodli jsme se proto soustředit na odlišné téma, které by nám dovolilo prozkoumat další díla, která zatím příliš probádaná nejsou. Pro naši práci jsme zvolili morality, které kritizují jeden ze sedmi smrtelných hříchů. Nevybrali jsme ovšem nejzávažnější a napříč křesťanstvím primárně kritizovaný hřích, kterým je pýcha, nýbrž jeden z tělesných hříchů, s nímž se ale zjevně společnost na přelomu 16. a 17. století potýkala velmi intenzivně – opilství.

Snažili jsme se tedy vyhledat a prozkoumat všechny dostupné české mravokárné spisy z období raného novověku, jejichž autoři zvolili opilství jako hlavní téma a středobod své kritiky. Nejznámější z nich je *Větník fíkový* Václava Dobřenského z roku 1587. Dobřenský proslul jako autor mravoučných spisů plných zábavných exemplů. Další dva nejrozsáhlejší spisy věnující se výhradně hříchu opilství jsou české verze vycházející z německých pretextů teologa a spisovatele Sebastianu Francka. Jeden z nich nese název *O ukrutném a hanebném hříchu opilství*, o jehož českou verzi z roku 1537 se zasloužil autor a překladatel mravoučných spisů Jan Petřík z Benešova. Druhý Franckův spis se jmenuje *Potvorný drak apokalyptický* a bohužel není známo, kdo je autorem jeho českého znění vydaného roku 1642. Kratší a takřka zapomenutou mravokárnou prací útočící proti opilství je spisek *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství* Aleše Knoblocha z Pirnsdorfu z roku 1561. Pro velmi podobný charakter a formu jsme se rozhodli zařadit i *Troje kázání ku vejstraze všem* z roku 1618. Český autor těchto kázání zaměřených na opilství, smilstvo a sváry je Jan Flaxius z Čeňkova, který se inspiroval předlohou německého kazatele Martina Hofmanna. Poslední spis, který se

částečně věnuje kritice opilství, je rozsáhlá mravokárná alegorie *Massopust* Vavřince Leandra Rvačovského z roku 1580.¹

Abychom podali celistvější a širší obraz stavu raně novověkých moralit i tehdejší společenské situace a postavení opilství, o němž mravoučné spisy mnohé vypovídají, budeme vycházet i z několika dalších obecněji zaměřených moralit, které se pro naši práci ukázaly jako přínosné. Vyjdeme tedy jak ze známějších rozsáhlejších děl, které zachycují celek společnosti z období 16. a 17. století, tak i z menších mravoučných a preskriptivních spisů soustředících se na různá užší témata. Využijeme filozofující spis *Theatrum mundi minoris* Nathanaela Vodňanského z Uračova, dále *Věk člověka* Tobiáše Mouřenína a *Třinácte tabulí věku lidského*, abychom zjistili, jaké postavení mělo podle mravokárců opilství v ontogenezi člověka. Dále použijeme některé spisy zaměřující se na chování žen a dětí pro upřesnění jejich vztahu k alkoholu. Nakonec nebudou chybět ani spisy věnující se kritice hříchů, které mravokárci nezřídka uvádí do souvislosti s opilstvím, například smilstva.

V práci nejdříve stručně vysvětlíme význam sedmi smrtelných hříchů v křesťanském učení, následně se zaměříme jak na postavení opilství mezi ostatními hříchy, tak i na jeho místo a význam v české raně novověké společnosti. Dále budeme analyzovat vybrané moralistní spisy z literárního hlediska, zmíníme všechny jejich literární aspekty a zvláštnosti. Část práce věnujeme výzkumu reprezentace opilství ve vybraných spisech. Bude nás zajímat, proč si autoři ke své kritice hřích opilství vybrali, jak na něj pohlíželi, s kým ho spojovali, co konkrétně na něm kritizovali a jaké důsledky z něj vyvozovali. Také si budeme všimnout, jak se autorům dařilo argumentovat a jaké myšlenkové zdroje k podpoře svých tvrzení využívali, jaká exempla a další literární útvary jejich spisy umělecky i obsahově obohatily a ozvláštnily. V závěru na základě dílčích poznatků z jednotlivých kapitol vyhodnotíme, jaká je reprezentace opilství ve zkoumaných raně novověkých moralizujících spisech.

¹ Edičně nezpracovaná díla jsme transkribovali podle zásad stanovených v práci Josefa Vintra. VINTR, J: Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické* 1998, č. 121, s. 341–346.

1 K postavení hříchu v křesťanství

1.1 Sedm smrtelných hříchů

Nauka o sedmeru smrtelných hříchů je důležitou součástí křesťanského učení už od starověku, kdy byla chápána jako základní a závazný morální kodex. Měla pomoci věřícímu člověku poznat, jak správně žít. Hřích je v křesťanství chápán jako zásadní provinění člověka proti boží vůli, jako znesvěcení vlastní duše a překážka na cestě ke spáse. Na tísnivý aspekt křesťanství (oproti jiným náboženstvím, východním zejména) upozorňuje Jean Delumeau, který připomíná, že křesťanství klade velký důraz na provinění člověka a jeho hříšnost. Zatímco východní náboženství jako buddhismus či hinduismus se věřícímu snaží především přinést duševní klid a pohodu, křesťanství často vyvolává ve věřících spíše úzkost a přisuzuje automaticky vinu každému jedinci už skrze první dědičný hřích, který spáchal Adam v ráji. Slovo hřích nahánělo lidem po celé Evropě strach, protože za provinění sesílá hrozivý křesťanský Bůh na lidstvo hlad, válku a mor, a po smrti pak člověka nečeká nic jiného než ztracení.²

Odborníci poukazují na mnoho inspiračních zdrojů, které nauku o sedmi smrtelných hříších ovlivnily. Číslo sedm bylo už v antice oblíbené a užívané v mnoha kontextech a lidé vždy věřili v jeho mystický význam. S pojetím hříchů je příbuzné například učení starověké Mezopotámie, v němž figurovalo sedm zlých démonů. Sedmička se také objevuje už v počátcích samotného křesťanství, Markovo evangelium jedním veršem upomíná na situaci, kdy Ježíš vyhnal z Marie z Magdaly sedm démonů.³ Babyloňané vyznávali teorii o sedmi nebeských sférách, které spojovali se sedmi nebeskými tělesy, z nichž ke každému přiřazovali určité božstvo. Dále je poukazováno na vlivy egyptské, íránské či perské, učení judaismu, gnosticizmu a helénismu.

Myšlenkově je počátek nauky spojen s otázkou po původu zla. V tomto ohledu je jako jeden z nejdůležitějších zdrojů vnímána hlavní idea gnosticizmu. Gnóze je náboženský a filozofický směr, který zaznamenal největší rozmach na přelomu našeho letopočtu a který se zakládá na víře ve dva základní protichůdné principy: dobro a zlo. Tyto protiklady spolu neustále zápasí o moc – a na tomto

² DELUMEAU, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, 1998, s. 7–11.

³ Mk 16, 9

základu staví představa člověka, jenž musí během života neustále bojovat s hříchy, které se snaží převážit nad ctnostmi a ušlechtilostí. V křesťanství jsou hříchy přirovnávány k padlým andělům a svodníkům, kteří se vzbouřili proti Bohu. „Podstatu duchovního zápasu vytváří myšlenka o sedmi zlých démonech, kteří sestupují z nebe na zem a prostřednictvím svých poklesků ovlivňují svými špatnými vlastnostmi lidskou duši.“⁴ K teorii hříchů svým dílem přispěli jak významné církevní osobnosti, tak i největší křesťanští filozofové. Stoikové se zasloužili o přenesení pojmu hřích z řečtiny do latiny. Nový zákon podává zprávu o Ježíši, který byl vyslán právě kvůli nápravě hříšníků a nauku o hříchu rozpracoval svatý Pavel ve svých epištolách. Výrazněji pak k tématu přispěl až svatý Augustin, dále Jan Cassian, Řehoř I., Hugo od svatého Viktora, Petr Lombardský a nejrozsáhleji Tomáš Akvinský.⁵

Že se lidé snažili jednotlivé hříchy pojmenovat, svědčí o jejich touze získat nad nimi moc: co poznáme, to můžeme také lépe ovládat. Jde vlastně o jakousi formu personifikace zla za účelem jeho přemožení. „Aplikujeme-li podvědomé jednání do vytváření seznamů hříchů, vidíme, že pojmenováním obecné tendence, která se odráží v konkrétním lidském jednání, nabývá člověk vědomé kontroly, podmanění si těchto obecných zlých tendencí.“⁶ Spolu s hříchy se objevila i tendence vymýšlet v protikladu ke špatnostem ctnosti, o něž by se měl každý člověk snažit usilovat a které představují motiv očisty. Seznamy hříchů i milosrdenství různých délek najdeme už třeba v egyptských *Knihách mrtvých*. Starý i Nový zákon se jejich častému zmiňování a jmenování také nevyhýbá.

Nejprve musíme odlišit dvojí pojetí hříchů, s nimiž se v literatuře můžeme setkat: vedle smrtelných hříchů totiž existují ještě hříchy kardinální. Kardinální hříchy jsou ty, které jsou považovány za nejvýznamnější ve společnosti. Smrtelné hříchy oproti tomu musíme chápat v eschatologickém smyslu – jsou to ty, které vedou člověka k ztracení. Postupně se obě pojetí zaměňovala a v současnosti jsou užívána synonymně. V historii křesťanství nemělo učení o sedmi smrtelných hříších vždy stejné postavení a také jejich výčet i pořadí se proměňovalo. Postupně se ustálilo toto seskupení hříchů: pýcha, závist, hněv, lakomství, nestřídmost, lenost

⁴ GROLLOVÁ, J – RYWIKOVÁ, D.: *Militia est vita hominis: sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*. České Budějovice: Veduta, 2013, s. 20.

⁵ Srov. DELUMEAU, J.: Op. cit., s. 210–216.

⁶ GROLLOVÁ, J – RYWIKOVÁ, D.: Op. cit., s. 22.

a smilstvo. John Bossy píše, že interpreti se ve svých snahách řadit a vykládat hříchy vždy velmi lišili.⁷ Můžeme se setkat s různými děleními hříchů. Hřešit se dá myšlenkou, slovem i skutkem, nejčastější je ale dělení hříchů na tělesné a duchovní.

Z počátku se podle Bossyho „systém společenské etiky“ přikláněl k tomu, že závažnější a nebezpečnější jsou hříchy duchovní, tedy pýcha, závist a hněv. Jako mezní by se pak dalo určit lakomství a k tělesným náleželo smilstvo, nestřídmost a lenost. Kritice tělesných hříchů se ale v praxi faráři, kazatelé a mniši věnovali vždycky. Pýcha si ve většině koncepcí udržela svoje primární postavení mezi hříchy, nicméně pořadí dalších hříchů se postupně změnilo v neprospěch hříchů duchovních, které byly zařazeny na konec seznamu.

Jana Grollová zase hovoří o vlivu společenských změn, které vedly k proměnám hodnot a priorit. Raná fáze mnišství přikládala obrovský význam asketickému stylu života, proto nejvíce zbrojila proti obžerství a smilstvu. Formování společnosti a nová možnost hromadění majetku vedly k šíření a potažmo kritice pýchy a hněvu; urbanizace, rozvoj měst a obchodu na konci dlouhého středověku zase přinesla lakomství, chamtivost a lenost.⁸

Existují tři nejvýznamnější pojetí sedmera. Na počátku středověku dominovaly dva přístupy: Cassianův a Řehořův. To, co tyto dva seznamy zásadně odlišuje, je postavení pýchy. Pojetí Jana Cassiana je nejstarší a je označováno za počátek dějin sedmi smrtelných hříchů.⁹ Jan Cassian žil na přelomu 4. a 5. století n. l. a velmi ovlivnil podobu tehdejšího mnišství a náboženství. Při řazení hříchů vychází z platónského pojetí duše. Nejdříve tedy řadí nejnižší hříchy pojící se k vegetativní duši (nestřídmost, smilstvo, lakomství), následují hříchy smyslové duše (hněv, smutek, lenost) a seznam je ukončen hříchy příslušejícími nejvyšší, rozumové části duše (touha po marné slávě, pýcha). Jana Grollová popisuje další vývoj nauky po Cassianovi: „Zatímco Cassianův odkaz ovlivňoval především každodenní náboženskou praxi, o zprostředkování tematiky do oficiálního katolického učení se zasloužil svými spisy a důrazy papež Řehoř I. v 7. století.“¹⁰ Řehoř považuje za královnu hříchů pýchu, z níž pochází i špatnosti ostatní, proto jí ve svém seznamu přiděluje první místo. Tento systém převládl také díky tomu, že Řehoř jakožto papež představoval větší autoritu.

⁷ BOSSY, J.: *Křesťanství na Západě 1400-1700*. Praha: Karolinum, 2008, s. 53.

⁸ GROLLOVÁ, J – RYWIKOVÁ, D.: Op. cit., s. 25.

⁹ Srov. Tamtéž, s. 35.

¹⁰ Tamtéž, s. 24.

John Bossy píše o změně Řehořova systému hříchů. Humanistům se na jeho uspořádání nelíbilo postavení tělesných hříchů, které zařadil až na konec. Nový seznam tedy vznikl následovně: pýcha si udržela primární postavení, ale závist a hněv byly odsunuty na konec seznamu. Takto vzniknuvšímu konečnému uspořádání se říká SALIGIA. Slovo tvoří počáteční písmena latinských názvů hříchů. Tuto podobu přijala v 16. století oficiálně i katolická církev. Kromě změny postavení tělesných hříchů Bossy zdůrazňuje i fakt, že slovo SALIGIA je snadno zapamatovatelné a sloužilo jako výborná mnemotechnická pomůcka pro ukotvení hierarchie hříchů v paměti věřících.¹¹

S reformací se vytrácí původní význam sedmera, jehož místo hlavního morálního kodexu zabralo Desatero božích přikázání. Sedm smrtelných hříchů se stalo spíše nástrojem ke společenské kritice, což se projevuje v dobových moralistních a kazatelských dílech.¹²

1.2 Opilství

Viděli jsme, že ve všech seznamech hříchů má nestřídmost spíše vedlejší postavení a nikdy nebyla chápána jako tak zásadní a hrozný hřích, jako třeba pýcha nebo lakomství. V literatuře se většinou setkáváme s označením hříchu jako nestřídmost, obžerství a někdy též lakota (odlišná od lakomství). Tato pojmenování mají označovat stav, kdy člověk jí a pije více, než potřebuje. Opakem obžerství a tím správným stavem je střídmost neboli uměřenost (nikoli askeze, která představuje opačný extrém). Obžerství se tedy skládá ze dvou částí: z přejídání a z přehnaného pití alkoholu. „Jde o hříšné jednání, protože rozum vyžaduje, aby jídlo a pití bylo přijímáno z nutnosti a podle potřeb přirozenosti, a ne pouze pro samotné potěšení.“¹³

Obžerství je projevem toho, že lidé zapomínají na svou duši a víru v Boha, a věnují větší pozornost tělesnu. Potlačovat svoje fyzické choutky naopak znamená přiblížit se k Bohu, na což poukazují i oblíbené biblické verše, třeba: „A neopíjejte se vínem, v němžto jest prostopášnost, ale naplnění buďte Duchem svatým.“¹⁴ Ježíš zase odpovídá ďáblu, který ho pokouší po jeho hladovění v poušti: „Je psáno, člověk

¹¹ BOSSY, J.: Op. cit., s. 58.

¹² Srov. ČERVENKA, R.: Hříšný člověk v dílech utrakvistických autorů a Labyrintu světa a Ráji srdce Jana Amose Komenského. *Studia Comeniana et historica*, 93-94, XLV, 2015, s. 50.

¹³ SHEEN, F.: *Sedmero hlavních hříchů*. Nová Ves pod Pleší: Hesperion, 2017, s. 51.

¹⁴ Ef 5, 18–19

nebude živ jenom chlebem.“¹⁵ Už víra a spojení s Bohem má věřícího člověka dosyta naplnit euforií, štěstím a spokojeností, přejídání a pomoc alkoholu naprosto není potřeba. Víno bylo dáno člověku jako boží dar, ale jedinec, který se dá na cestu pravidelné konzumace alkoholu, dosáhne pouze potupy a hanby.

V souvislosti s naší prací nás zajímá postavení opilství v raném novověku. Radim Červenka zdůrazňuje, že mravokárci a kazatelé kritizovali pouze nadměrné užívání alkoholu, ani ti nejprísnejší se neopovažují zakázat konzumaci zcela, právě proto, že jde o boží dar. Umírněná konzumace alkoholu představovala naprosto běžnou každodenní společenskou zvyklost, obzvlášť pokud jde o pivo a víno.¹⁶ Díla mravokárců jsou ale prosycena znechucením z toho, jak se za jejich časů rozmohlo přehnané pití a hřích opilství. O významu, rozšíření a kvantitě konzumace alkoholu v námi zkoumaném období si můžeme udělat obrázek především díky pracím Josefa Hrdličky, například knize *Hodovní stůl a dvorská společnost*. Lépe je přirozeně zmapovaná situace pití alkoholu na dvorech a ve vyšších vrstvách společnosti, protože se dochovaly různé záznamy o jejich nákupech i spotřebě jídla a pití. O ostatních, finančně hůře zajištěných vrstvách, nemáme tolik zpracovaných informací, ale z odborné literatury je zřejmé, že ani oni většinou o přístup k alkoholu neměli nouzi, a ani mravokárci na to nezapomínají upozorňovat. Také je v literatuře často zdůrazňováno, že alkohol nebyl doménou pouze mužů. Běžně ho pily jak ženy, tak také neplnoletá mládež, protože mezi dospělými a dětmi se v raném novověku v oblasti stravování nedělaly velké rozdíly.¹⁷

Pivo i víno bylo vnímáno jako stálá součást společenských setkání, ale také oceňováno pro své příznivé zdravotní účinky, doporučovalo se třeba k podpoře trávení. Ostatní druhy alkoholu nebyly v raném novověku na našem území tolik rozšířené, ani autoři moralizujících spisů se nikdy o jiném alkoholickém nápoji než o pivu či vínu nezmiňují, ačkoli v odborné literatuře je zmiňována i obliba medoviny či pálenky. Hrdlička přímo píše, že pivo a víno představovaly „základní a nejdůležitější“ nápoje na dvorské tabuli.¹⁸ Pro lépe postavené osoby alkohol představoval součást běžných stravovacích návyků. Lidé pili proto, že „společné či

¹⁵ L 4, 4

¹⁶ ČERVENKA, R.: Hřích obžerství v utrakvistické provenienci. In: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015, s. 179.

¹⁷ Srov. BŮŽEK, V. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Člověk českého raného novověku. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 9–53.

¹⁸ HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl a dvorská společnost; Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 213.

skupinové pití představovalo v sociální struktuře dvorského organismu výrazný zrovnoprávňující prvek.¹⁹ Také se ale mohli uchýlovat k individuálnímu pití, pomocí něhož řešili osobní problémy spojené s rodinou či finanční situací.

Víno a nejkvalitnější vyrobené pivo náleželo pouze lépe postaveným a bohatším jedincům, kteří se mohli dosyta oddávat alkoholovým radovánkám. Opilost byla u velmožů údajně častější než úplná abstinence. Ale ani služebníci a příslušníci nezámožných vrstev nebyli ochuzeni o méně kvalitní produkci alkoholu. V krčmách, kterých bylo na území Čech všude dost, byla možnost dostat pivo poměrně levně, nebylo tedy nedostupné ani pro obyčejné poddané a vesničany.²⁰ Bronislav Chocholáč uvádí, že celkově největší výdaje příslušníků nižších vrstev byly za jídlo, pití a oděv. Jelikož většinu pokrmů si byli schopni vypěstovat sami, nebo směnít za jiné naturálie vlastní výroby a oblečení museli měnit pouze jednou za čas, velkou část financí mohli utratit právě za alkohol. „Většinou penězi nebo na dluh uspokojovali svou potřebu po tekutém chlebě – pivu.“²¹

Hrdlička uvádí pro představu údaje ze záznamů konkrétních českých sídel, například píše: „Nejméně kvalitní řídké pivo dostávali myslivci, řezníci, kováři a konští pacholci. Zbylé pivo se rozlévalo děvečkám, osobním pacholkům dvořanů, kuchyňskému personálu a ostatním služebníkům.“²² Vrchnost se ale snažila o to, aby pití u poddaných co nejvíce minimalizovala. Střízlivost měla přispět k mravnosti a pobožnosti, k poslušnosti, lepšímu pracovnímu výkonu, a především ke snížení odporu a kriminality. Alkohol se podával zdravým i nemocným, v některých případech nemocí se ale přece jen doporučovalo více dbát na střídmost. Na druhou stranu musíme připomenout, že „víno pily také neploleté šlechtické děti a těhotné ženy.“²³

Co se vyšších vrstev týče, víno se pilo k snídáním, obědům i večerím. Pilo se doma, na slavnostech, nebo v krčmách a hostincích. Raný novovek „znal širokou a rozvinutou kulturu zábav, jichž se účastnili mladí i staří, muži i ženy, i když ženy

¹⁹ HRDLIČKA, J.: Op. cit. v pozn. 18, s. 235.

²⁰ ČECH, J.: *Česká a moravská krčma v 16. a 17. století: Místo střetů a setkání*. Magisterská diplomová práce. FF MU. Brno 2007, s. 136.

²¹ BOROVSÝ, T. – CHOCHOLÁČ, B. – PUMPR, P. (edd.): *Peníze nervem společnosti: k finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno: Matice moravská, 2007, s. 315.

²² HRDLIČKA, J.: Op. cit. v pozn. 18, s. 214.

²³ Tamtéž, s. 217.

ustupovaly do pozadí.“²⁴ Jednotlivé vrstvy společnosti měly svoje vlastní zábavy a slavnosti, na dvorech se pořádaly běžné oslavy církevních svátků či osobních jubileí, dále tzv. pijácké zábavy, oslavy masopustu, atd.²⁵ Pilo se také klasicky v „šenkovních“ zařízeních nejrůznější úrovně, která se nacházela jak ve velkých městech, tak i na vesnicích.²⁶ Krčmy, nebo přesněji události a hříšné situace, k nimž v nich docházelo, se staly nezanedbatelným předmětem kritiky v moralizujících spisech. Postupem času se ustanovily nejrůznější zvyky, které se při posezení v krčmách dodržovaly, jako třeba připíjení (na něčí počest) či řadování (společné pití).²⁷ Připíjelo se tzv. o plnou nebo o polovic, podle toho, kolik z nápoje byli pijani schopni naráz pozřít. Tento zvyk je zaznamenán třeba už v názvu mravokárného spisu *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství: jinak o puol a plnou douškem připíjení a hanebném ožralství*. Podobné zvyky nevedly k ničemu jinému, než k vzájemnému pobízení se a k přehnanému pití, někdy působily přímo jako pijácké závody. Popíjení v krčmách mělo kromě jiných především stmelovací a zábavnou funkci. V krčmách ovšem následně nezřídka docházelo ke svárům a rvačkám.

Vidíme tedy, že alkohol v raném novověku představoval neodmyslitelnou součást životů všech společenských vrstev. Umírněná konzumace byla považována za zcela běžnou, opíjení se bylo sice chápáno jako špatný jev, nicméně nedocházelo k němu nikterak výjimečně. Právě opilství a okolnosti s ním spojené jsou předmětem morality, které budeme zkoumat. Autoři (především kněží a kazatelé) se snaží opilství představit v tom nejhorším světle, zesměšnit ho, ukázat na jeho špatnost ve všech ohledech a barvitě vylíčit všechny jeho negativní důsledky.

²⁴ DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). II, Vesnice a město*. Praha: Argo, 2006, s. 125.

²⁵ Jednotlivým slavnostem se věnují studie ve sborníku: BŮŽEK, V. – KRÁL, P.: *Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000.

²⁶ Srov. ČECH, J.: Op. cit., s. 14.

²⁷ Tamtéž, s. 150.

2 Literární aspekty mravokárných spisů

2.1 Podoby moralit

Knihy s moralistní tendencí představují významnou součást literární tvorby raného novověku. Nebylo by přesné morality vnímat jako jednotný žánr, jelikož jejich podoba nemá pevně stanovenou podobu. Důležitá je spíše jejich funkce. Jan Malura morality hodnotí jako literární subsystém, který odlišuje od literatury s nábožensky vzdělávací funkcí. I když je mravokárná tvorba (stejně jako nábožensky vzdělávací) založena na křesťanském učení, „nespočívá v rozvíjení niterné spirituality, ale v reflexi problémů praktické, každodenní etiky.“²⁸ Malura také uvádí, že morality patřily v raném novověku do centra literární produkce. V *Dějínách české literatury* se dočteme, že nejčteněji vznikaly od poloviny 16. století, tedy v období vrcholného humanismu.²⁹ Za nárůstem produkce a oblíbenosti těchto spisů stojí sociální, politické a kulturní změny, především společenský neklid v důsledku konfesijních bojů a úpadku morálních hodnot. Pavel Stůj ale zdůrazňuje, že oblíbenost spisů je také zásluha autorů: „Autoři se snažili prostřednictvím svých spisů zapůsobit na co nejširší společenské vrstvy a díla si mnohdy vydobyla značnou popularitu. Často nebyla čtena pro jejich mravoučný obsah, ale kvůli drobným příběhům (exemplům), která obsahují.“³⁰ Mravokárné spisy představují významný zdroj historických, etických a antropologických informací o dobové každodennosti, chápání světa a atmosféře ve společnosti. Přestože často nejde o nijak výrazně umělecky stylizovaná díla, nemůžeme ani říct, že by vznikala zcela bez uměleckých ambicí.

V příslušném období vrcholného humanismu, v manýrismu a na počátku baroka vznikala široká škála děl s moralistní funkcí. Jejich žánrová podoba je velmi rozmanitá jak v pojetí celku díla, tak i uvnitř spisu – proto můžeme v souvislosti s moralitami hovořit o žánrovém synkretismu.³¹ Do svého textu totiž autoři vkládají bezpočet exemplů, citátů, dialogů, básní, písní, apod., aby texty zaujaly a udržely

²⁸ MALURA, J.: Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století. In: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: FF OU, 2010, s. 116.

²⁹ DAÑHELKA, J. a kol.: *Dějiny české literatury. I. díl. Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959, s. 350.

³⁰ STŮJ, P.: Infanticidium a neřádné matky v preskriptivní literatuře raného novověku (1550-1620). In.: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc: FF UPOL, 2015, s. 213.

³¹ O žánrové hybridizaci: MALURA, J.: *Žánrové aspekty starší české literatury*. Ostrava: FF OU 2010; KOLÁR, J.: *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999.

pozornost širšího okruhu čtenářů. V české moralistní produkci se setkáme jak s moralizujícími divadelními hrami, které psal třeba Tobiáš Mouřenín z Litomyšle (*Věk člověka, Vejstupný syn*), na druhou stranu mohou mít morality podobu oblíbeného divadla či „lidové encyklopedie“, jak označuje Hana Bočková *Theatrum divinum* Matouše Konečného.³² Díla alegoricky pojatá – zrcadla a divadla – se snaží podat celkový kritický obraz světa. Jako příklad můžeme jmenovat kromě zmíněného spisu *Theatrum divinum*, v němž se Konečný snaží zevrubně vyložit stvoření světa podle knihy Genesis, jeho strukturu a fungování, také třeba *Theatrum mundi minoris* Nathanaela Vodňanského z Uračova, které představuje kritické filozofující zobrazení člověka pojatého jako mikrokosmos v rámci makrokosmu světa. Představa světa jako divadla byla od středověku oblíbeným a často literárně zpracovávaným motivem.³³

Dochovalo se také mnoho spisů, které mají vyloženě preskriptivní a normativní charakter. Ty dávají množství rad a předpisů, podle nichž by se měl člověk jistého postavení chovat. Jmenovat můžeme celou řadu spisů, které radí ženám: mladé a svobodné dívky, jak se stát dobrou manželkou; hospodyňce, jak pečovat o domácnost a rodinu; rodiče, jak zvládnout situaci během těhotenství a porodu; vdově, jak zůstat počestnou. Jednotlivé ctnosti, o něž má dívka pečovat, vypisuje Lukáš Martinovský v díle *Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*, Jan Kocín napsal pro ženy spis *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*, Jiří Strejc zase *Zrcadlo poctivé a šlechetné ženy a hospodyně*. Thomas Guenther dává rady rodičkám v *Knížce potěšitelné, všem těhotným a rodičím manželkám*, Havel Žalanský zas ve spise *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských*. Jan Hertvicius Pražský se věnuje vdovám v díle nazvaném *Vdovství křesťanské*.

Dále vznikly moralistní spisy, které se specifickěji zaměřily na kritiku mravů. Činily tak často skrze učení o sedmi smrtelných hříších, které se od dob reformace stalo podle Johna Bossyho především nástrojem k sociální kritice.³⁴ Můžeme říct, že základním tématem všech moralit je hříšný člověk. Tak například spis Vavřince Leandra Rvačovského *Massopust* vychází z učení o hříších. Nastavuje společnosti kritické zrcadlo a představuje alegorické zobrazení a kritiku hlavních hříchů, kterých

³² BOČKOVÁ, H.: *Theatrum divinum* Matouše Konečného – „lidová encyklopedie“ z počátku 17. století. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, řada literárněvědná, roč. 46, č. D44, Brno 1997, s. 6.

³³ KOLÁŘOVÁ, J.: *Tragédie člověka o pěti dějstvích*. *Aluze* č. 2, 2002, s. 159.

³⁴ BOSSY, J.: *Op. cit.*, s. 58.

se lidé dopouští během mravně uvolněného masopustního období. Hříchy autor personifikoval a vykreslil je jako zkaženou a nebezpečnou rodinu s pekelnými předky.

Hříchy jsou kritizovány též ve spisech, které se zaměřují na člověka a jeho celoživotní vývoj. V každém období života pak autoři představují veškeré nástrahy a nebezpečí, které jedince ohrožují a svádí k hříchu. Tak je koncipovaná divadelní hra Tobiáše Mouřenína *Věk člověka* či spis *Třinácte tabulí věku lidského* Bartoloměje Paprockého z Hlohov.

Další mravokárně a nábožensky výchovně zaměřené spisy jsou zase koncipovány tak, že se zaměřují pouze na jeden z hříchů (či společenských problémů), který podrobně analyzuje a kritizuje se všemi svými příčinami, projevy i důsledky. Oblíbeným tématem ke kritice byla v raném novověku např. pýcha, smilstvo, zahálka a lenost, výchova dětí či právě nestřídmost v jídle a pití. Tento fakt můžeme ilustrovat souborem devíti moralit Šimona Lomnického z Budče, z nichž každá se věnuje jednomu specifickému tématu. *Tobolka zlatá* kritizuje lakomství, lichvu a hromadění majetku; *Pejcha života* pranýřuje pýchu; *Kupidova střela* zevrubně představuje a zakazuje smilstvo; *Dětský řápek* dává návod k dobré výchově dítěte. Lomnický ale není jediným, kdo při své kritice postupuje tímto způsobem. Smilstvo si ke kritice vybral i Jan Blahoslav ve spise *O zraku* nebo Václav Dobřenský v díle *Pramen vody živé*. Výchovou dítěte se zase zabývá soubor textů Jiřího Strejce, Adama Šturma a Matouše Konečného *Mravy ctnostné mládeži potřebné*.

Nás zajímají především spisy, které se věnují čistě kritice opilství. Nejrozsáhlejším spisem s tímto tématem je český překlad německé morality *Potvorný drak apokalyptický* Sebastiana Francka. Od stejného německého autora pochází i spis *O ukrutném a hanebném hříchu opilství*, kterým se inspiroval Jan Petřík z Benešova, jenž ho převedl do jazyka českého. Dalšími důležitými spisy jsou *Věník fíkový* Václava Dobřenského a *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství* Aleše Knoblocha. Zařadili jsme také *Troje kázání ku vejstraze všem* Jana Flaxia z Čenkov, které sice spadá do žánru kázání, nicméně stále jde o mravokárné dílo kritizující nestřídmost v pití alkoholických nápojů a spis má velmi podobnou povahu a strukturu jako ostatní moralizující spisy, pouze bylo původně určeno k hlasitému čtení. Jan Flaxius vycházel z německého spisu Martina Hofmanna.

2.2 Název

Prvním výrazným a zajímavým aspektem, s nímž čtenář při setkání s mravokárnými spisy přijde do styku, je rozsáhlý název díla. Byl typický zejména pro raně novověkou literaturu, která inklinovala k didaktičnosti a naukovosti, jejímž projevem je mimo jiné název shrnující co nejvíce informací o obsahu díla. Ten se pro praktické užívání tradičně zkracuje, nicméně původně má podobu věty či nezřídka i několika vět. Už z názvu se dozvíme mnoho informací o spisu: často vypovídá o jinotajném charakteru spisu, předestírá hlavní rysy, kompozici, záměr či charakter spisu. Kromě názvu na titulní straně většinou najdeme i údaje o místě a roku vydání, někdy též informaci o tom, kdo vydání inicioval a podpořil.

Václav Dobřenský svůj spis pojmenoval *Věník fíkový to jest: Zastření aneb výmluva všelikého opilce zastávajícího ožralství své. S odpovědí z Písma svatého velmi užitečnou a potřebnou. Historiemi příkladnými ozdobený*. V předmluvě autor vysvětluje, k čemu odkazuje a jaký význam nese slovní spojení věník fíkový. Při užití sousloví vychází z Genesis, kde je popsáno, jak Adam a Eva porušili Boží příkaz a snědli jablko ze zapovězeného stromu. V důsledku toho prozřeli, vzájemně spatřili svou nahotu a zatoužili se před Bohem něčím zakrýt, aby zachovali zdání čistoty. Proto našli fíkový list, z něhož si vytvořili věnec, a přikryli se jím. Tak podle Dobřenského i nadále hříšníci hledají něco, zač by mohli schovat svoje provinění. Vymlouvají se, že co bylo dříve považováno za špatnost, je nyní ctnost. I opilství, které bylo chápáno jako hřích, nyní smrtelníci často považují za moudrost a dvorskou ctnost. Dále se z názvu dozvídáme, že autor chce ve spise představit, jak opilec argumentuje, když se vymlouvá a obhajuje svoje pití. Tyto výmluvy autor vyvrátí pomocí biblických citací a celý spis doplní a „dozdobí“ historickými exemply.

Další vybraný spis nese název *Potvorný drak apokalyptický (12. kap) s sedmerou hlavou. Tj.: hanebné a ohavné opilství živými barvami v sedmi knihách, s svou rodinou, užitky a vlastnostmi rozpustilému světu k napravení vykotrfetované, na světlo v české řeči vydané*. I v tomto případě jde o metaforicky pojatý název, který odkazuje k bibli. Autor na základě 12. kapitoly Janova zjevení nazývá svůj spis apokalyptickým drakem, kterého tato kniha Nového zákona představuje jako d'ábla a barvitě líčí jeho pád: „A strhla se bitva na nebi: Michael a jeho andělé se utkali s drakem. Drak i jeho andělé bojovali, ale nezmáhali, a nebylo již pro ně místa v nebi. A veliký drak, ten dávný had, zvaný d'ábel a satan, který sváděl celý svět, byl

svržen na zem a s ním i jeho andělé. A slyšel jsem mocný hlas v nebi: Nyní přišlo spasení, moc a království našeho Boha i vláda jeho Mesiáše; neboť byl svržen žalobce našich bratří, který je před Bohem osočoval dnem i nocí.“³⁵ Tak tedy autor spisu alegoricky přirovnává opilství k d'áblu, který svádí smrtelníky ke špatnostem a vede k zatracení. Už toto označení sebou nese skryté ponaučení, že bychom se měli snažit opilství (stejně jako d'ábla) vymýtit a nadobro se ho zbavit, jelikož nevede k ničemu dobrému. Dále se z názvu dozvíme i o kompozici díla, která je rozvržena do sedmi knih, z nichž každá se věnuje určitému aspektu opilství, jeho vlastnostem a důsledkům. Autor v předmluvě připomíná, že sedm hlav také odkazuje k sedmeru smrtelných hříchů.

Petrík svůj překlad pojmenovává *O ukrutném a hanebném hříchu opilství, kteráž těchto našich posledních časů s fransků nemocí nastalo jako ožralství, zbytečné pití a připíjení bídu, psotu a škodu tělu i duši činí. Také jak nouzi a chudobu sebou přináší. A jaká by rada proti tomu zlému bytí měla, gruntovní zpráva z Písma svatého skrze Sebastiana Francka německy sepsána a v češtinu přeložena*. Petříkův název je nejpřímější, není v něm žádný skrytý náznak či poselství. Když vyjmenovává důsledky opilství, prozrazuje nejvíce o rozvržení a obsahu spisu, protože podle nich je text členěn do kapitol. Opilství škodí zdraví duše i těla a také finanční situaci člověka. Rozšířilo se k nám jako nějaká hrozná nemoc ze západu. Proto chce autor poradit lidem, jak s opilstvím bojovat, a tyto rady založit na biblickém učení.

Knobloch pro svůj spis vytvořil neologismus pro opilství a užívá ho hned v názvu: *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství. Jinak o puol a plnou douškem připíjení a hanebném ožralství. A zpívá se dvojí notou. První starodávni jako Ach ouvej na mé hoře, kam se obrátiti. A druhou zdvořilou Ej to zdárné neštěstí co mi učinilo*. Čeněk Zíbrt objasňuje vznik a význam tohoto neologismu. „Trunkopolstvím nazývá Knobloch podle německého názvu Trunkenbold – zálibu v opilství, trunkopolec – pijan, opilec.“³⁶ Název zároveň vysvětluje podobu morality: pro kritiku opilství si Knobloch vybral žánr písně. Vymyslel text k již známým a oblíbeným melodiím, aby tak přispěl k jednoduššímu

³⁵ Zj 12, 7–10

³⁶ ZÍBRT, Č.: *Řády a práva starodávnych pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*. Praha: O. Pyšvejc, 1910, s. 98.

zapamatování a šíření myšlenek. Fakt, že jsou slova složena do známých nápěvů, Zíbrtovi slouží jako důkaz oblíbenosti a rozšířenosti Knoblochových písní.

Troje kázání ku vejstraze všem věrným křesťanům o třech nejhlavnějších hříších, které se nyní při posledním kvasu světa tohoto nejvíce páchají, totiž o hodování, o opilství, o smilství, o nestydatostech o sváru a závisti. Jak je z názvu patrné, Flaxius dělí text do tří částí a každou z nich věnuje jednomu z „nejhlavnějších hříchů“, jak sám píše. První kázání tedy zapovídá opilství a hodování, druhé smilství a nestydatosti, třetí sváry a závist. Řazení není náhodné, jelikož první hřích často vede k dalším uvedeným.

Na těchto příkladech jsme viděli, že autoři se snaží už v názvu představit svůj spis, poznamenat něco o jeho struktuře, obsahu i charakteru. Také se nevyhýbají tomu, aby už v titulech textů hřích opilství zkritizovali, představili ho jako nejhoršího ďábla a uvedli jeho ohrožení a důsledky.

2.3 Struktura

Pevnou součástí moralit je také dedikace a předmluva. Dedikace čili věnování patří většinou tomu, kdo vznik díla inicioval, finančně ho podpořil, nebo jde o velmože panujícího v oblasti, kde autor spisu žije, nebo jehož si váží. Například dedikace v *Potvorném draku apokalyptickém* zní následovně: „Vysoce urozenému hraběti a pánu, panu Jaroslavovi Bořitovi, Svaté říše římské hraběti z Martinic, vladaři domu smečanského, pánu na Smečně, Slaném, Prunnerodorfě a Planici. Římského císaře uherského a českého, krále, tajné radě, komorníku nejvyššímu, purkraběti pražskému a přednímu místodržícímu v Království českém, jeho excelenci.“³⁷ Jaroslav Bořita z Martinic byl královský místodržící v Čechách na přelomu 16. a 17. století.

V předmluvě autoři promlouvají ke čtenáři: snaží se podrobněji vysvětlit účel, za nímž spis napsali, i představit jeho obsah. Předmluva už je zpravidla plná kritických poznámek vůči hříchu, osvětluje alegorickou podstatu spisu a obecně pojednává o řešeném problému. V těchto částech spisu autoři také užívají ustálená schémata „jako je chvála mecenáše (nebo panovníka) nebo topika hledané skromnosti.“³⁸ Autor se stylizuje do role oddaného a pokorného služebníka, naoko

³⁷ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 7.

³⁸ STÚJ, P.: Op. cit., s. 213.

shazuje kvality a dosah svého díla, někdy dokonce připisuje veškeré zásluhy mecenáši či přímo Bohu. Přitom ale mnohdy autoři obhajují důležitost vydání svého spisu. V předmluvě *Massopustu* se dočteme: „Nebo poněvadž těchto nynějších časův od mnohých jiných pobožných Duchem svatým vyučených mužův práce jejich k nemalému užitku vzdělání církve svaté vycházejících rozličných ouštipkův pocítiti musejí, co bude divného, jestliže já také, jako nejmenší z služebníkův pána mého Ježíše Krysta a jeho svaté Církve, s tím se setkám? Jakž jest koli, na to se nic neohlédám, dost jest mi, jestliže toto požehnáním Božským, Milosti vaší pane milý, a jiným dobrým, pobožným a upřímným lidem jemnou a dobrou, k uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost, vůní bude.“³⁹

V některých spisech se dále můžeme setkat s obsahem. Autor *Potvorného draka apokalyptického* tento prvek do textu zařadil za předmluvu a nazval ho *Rejstřík sedmihlavého draka, netoliko hanebného opilství*. Poté už následuje samotné jádro spisu.

Jak už bylo řečeno, morality se dají jednotně žánrově určit pouze zřídka, mnohem častěji se v nich prolínají různé žánry a narativy. Z těch moralit, které se věnují výlučně kritice opilství a jsou tedy pro nás nejpodstatnější, jsou žánrově jednotné pouze Knoblochovy *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství*. V tomto případě jde opravdu pouze o veršované písňové texty. Knobloch do svého textu obsahově a myšlenkově vložil přesně to, co se snaží sdělit i ostatní zkoumaní mravokárci ve svých mnohem podrobnějších a rozsáhlejších spisech, ale nekládá do písně žádné další texty, přímé citace, exempla atd. Ty si autoři psali buď sami, nebo je čerpali z nejrůznějších zdrojů. Zde je třeba připomenout, že raně novověcí tvůrci a myslitelé na původnost, originalitu a kompilace pohlíželi zcela jinak, než jak to vnímáme dnes. Originalita nebyla důležitá, naopak překlady a přejímání prvků z jiných děl byly běžnou součástí literární tvorby.

O exemplech v české literatuře systematicky pojednali Eduard Petruš a Jaroslav Kolár.⁴⁰ Někteří literární vědci považují exemplum za žánr (obzvláště v době své největší produkce), jindy je vnímáno spíše jako funkce narativu – exemplum v tom případě znamená „argumentačně a didakticky zužitkovaný

³⁹ RVAČOVSKÝ, V. L.: *Massopust*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 12.

⁴⁰ Exemply se věnují tato díla: PETRUŠ, E.: *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966; KOLÁR, J.: *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999.

příběh“.⁴¹ Jedná se o nejružnější krátké narativy, které mají rychlý spád, tradičně v nich vystupuje malé množství postav a jsou ukončeny morální pointou. Setkáváme se jak s exempli vycházejícími z náboženských látek (zdrojem je bible, církevní dějiny, životy svatých otců či zázraky), tak i z látek světských (zdroje historické i současné, nebo také osobní vzpomínky autora). „Úkolem exempla je názorně, srozumitelně a přesvědčivě doložit určité obecné tvrzení.“⁴² Podobné příběhy byly využívány už v nejstarší literatuře, od starověku se staly především součástí homiletiky, od 12. století je najdeme i ve spisech didaktických. Ve 13. a 14. století pak dosáhly vrcholu své produkce, kdy vznikaly sbírky exempli (např. *Gesta Romanorum*, *Olomoucké povídky*). V období vrcholného humanismu už produkce není tak bohatá, ale užívání exempli v moralistní či kazatelské literatuře se stále těší velké oblibě. Autoři moralit měli při své práci sbírky exempli k ruce, nicméně často je využívali pouze jako inspiraci a sami se při domýšlení a začleňování těchto námětů do svých spisů umělecky realizovali, a morality tak získali na literární hodnotě.

Mimo Knoblochova díla všechny zkoumané morality obsahují citací, smyšlených dialogů a drobných narativů opravdu mnoho. Petříkův spis *O Ukrutném a hanebném hříchu opilství* využívá především velké množství biblických citací, které sám pečlivě a podrobně, ale velmi obecně vykládá. Exempla užívá Petřík také, ale v menším množství, v důsledku čehož celý jeho spis působí mnohem závažněji a naléhavěji než ostatní. *Věník fíkový* naopak především díky hojnému využití exempli i autorově humoru vyznívá mnohem lehčím a zábavnějším dojmem. Kompozice *Věníku* je oproti ostatním moralitám věnujícím se kritice opilství odlišná a zajímavá. V první části Dobřenský vytvořil dialog Opilce s personifikovanou Střídmostí. Ústy Opilce představuje nejružnější odvážné výmluvy a situace, s nimiž může člověk v krčmě přijít do styku. Podobné historky s každodenního života pořádného opilce spis velmi odlehčují. Následující kapitoly se věnují přímo exemplům – jak biblickým, tak historickým. Ty často nejsou o nic méně zábavné než dialog Opilce se Střídmostí. Dobřenský tedy exempli neuvádí pouze kvůli potvrzení vlastních výroků, ale také za účelem zaujmout a pobavit čtenáře. Nezapomíná do kritického textu vkládat ani lidová pořekadla, přísloví či básně.

⁴¹ MALURA, J.: Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století. In: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: FF OU, 2010, s. 103.

⁴² PETRŮ, E.: *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966, s. 8.

Zmínili jsme se o rozmluvě Střídmosti s Opilcem a ani ostatní spisy se nevyhýbají vkládání uměle vytvořených dialogů do textu. Tak je ve spise *O ukrutném a hanebném hříchu opilství* za klasickými kapitolami, jež tvoří jádro spisu, připojen dialog anděla s ďáblem, kteří se vyjadřují k jednotlivým problémům spojeným s opilstvím – anděl uděluje rady, jak se v určitých situacích správně zachovat, a ďábel se snaží jedince svádět ke špatnostem. Stejně i k *Potvornému draku apokalyptickému* je přidán soubor rad stran anděla a ďábla. Vždy se tedy jedná o zástupce dvou protichůdných názorů či mocností. Postava ďábla se v morálitách obecně vyskytuje velmi často a vždy reprezentuje zlo a zárodek všech hříchů. To můžeme ilustrovat případem Rvačovského *Massopustu*, jenž je na personifikované postavy bohatý. Z lásky Lucipera a Nepravosti se zrodila Pýcha, která si vzala za manžela Massopusta a stala se matkou všech ostatních smrtelných hříchů. Těch Rvačovský vyděluje dvanáct: Soběhrd našel největší zalíbení v sobě po vzoru své matky Pýchy, dál se zrodil Lakomec, Nádherný, Vožravec, Vsteklík, Pochlebník, Závistník, Klevetník, Všetýčka, Lenocho, Darmotlach a nakonec přišel na svět Lhář.

Autoři své texty také vizuálně i obsahově zdobí básněmi a nejrůznějšími pořekadly, které vždy tvoří určitý předěl v textu, přerušují dlouhé úvahy, aby udržely čtenářovu pozornost, a vyjadřují myšlenky jasně, srozumitelně a zapamatovatelně. Verše autoři buď tvoří sami, nebo je citují a překládají z jiných zdrojů. V *Potvorném draku apokalyptickém* český překladatel přebásnil nejrůznější jednoduché německé „propovídky“. Uvedme například:

„Čím více kdo pije,
tím se více zapaluje.
A tak musí víc přilítí,
oheň v sobě vždy hasiti.
Nepřestává nalívání,
Nepřestane též stonání.
Více zhyne vína pitím,
nežli v moři utonutím.“⁴³

⁴³ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 69.

Také z latinských zdrojů autoři čerpají a překládají:

„Zaječího srdce hosti,
víno pudí hned k smělosti.
Bez meče, beze vší zbrani,
Běží k řvaní, bití, maní.“⁴⁴

Václav Dobřenský ve *Věniku fíkovém* řadí vlastní báseň za předmluvu a označuje ji jako *Předložení ke čtenáři*. Varuje v ní před mocí alkoholu:

„Když zvíře mezi mnohé psy přichází,
těžce od nich s celou koží vychází,
a ten, kdož se mezi hady dostane,
takový jistě řídko zdrav zustane,
leč by tolikéž jim rovným hadem byl,
tak by snad ač ledva pokoje užil,
item kvítek krásný brzy usychá,
když se ho věc jedovatá dotýká,
ták člověk nemůž býti bez nakažení,
ani bez dobrých mravův porušení,
když cechuje, hejří s nešlechtnými,
lidmi Boha prázdnými, vožralými,
leč by byl oumyslu v dobrém stálého,
a jako železo, ocel pevného,
zlých v zlostech nechtěje nasledovati,
nýbrž jejích skutkův se varovati,
ale že se toho dostává pořídku,
protož střež se ožralcův péčí všelikú.“⁴⁵

Za svoje pojednání o opilství zase pro zpestření přidává píseň o hříchu opilství, tentokrát si její slova vypůjčuje od Jana Pakosty. Po písni následuje krátký Závěrek, v němž autor připomíná, že každý smrtelník má sklony k hříchu. Důležité je ale

⁴⁴ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 73.

⁴⁵ DOBŘENSKÝ, V.: *Věnik fíkový*. Praha: Jiří Nigrin z Černého Mostu, 1587. Sign. AC XI 81, s. 19v.

nezapomenout na svou víru v Boha, litovat svých činů a napravit se. Celý spis pak ukončuje opět básní vlastní tvorby.

„Člověče hříšný, již radím tobě,
aby za času usmyslil sobě.
Neslušné, zlé žádosti skrocujíc,
a od nich mysl svou odvracujíc.
Věz, že nepřítel spasení lidského,
vkládá zlé věci do srdce tvého.
Hled' opustiti tělesné líbosti,
pamatujíc na budoucí strasti.
kteréž máš potom trpěti v pekle,
jestliže zde živ budeš vstekle.
Pomniž též, radím tobě i na to,
že umra obrátíš se v prach i v bláto.
A žádnému více míl nebudeš,
ale hůř než mrcha smrděti budeš.
A tak své milé duše nemorduj,
ale vůli boží jí podrobuj.
Odpírajíc zlému pokušení,
jenž každé snadné jest s pomocí
boží k přemožení.“⁴⁶

V „Závěrku“ spisů je často zopakováno hlavní obecné poučení, které moralita přinesla, je připomenut záměr spisu a proneseno přání o co nejširším rozšíření díla a jeho myšlenek. V *Potvorném draku se dočteme*: „Potud jsem chtěl tobě (milý čtenáři) opilství zoškliviti, nevím, zdali jsem něco dovedl, věděti nemohu, až u tebe spatřím polepšení vskutku. Ptám se tebe toliko na rozžehnanou: ožralství nebo libuješ, nebo se ho varuješ.“⁴⁷

O dalších způsobech, které autoři pro ozvláštnění a větší umělecký účinek kritického textu nezřídka využívají, jsme se už většinou zmínili. V moralitách se velmi často setkáme s alegoriemi, obvykle v podobě pojetí celku díla, jako jsme to

⁴⁶ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 106v.

⁴⁷ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 259.

viděli třeba u Rvačovského *Massopustu*. Bohatě je také užíváno personifikace, kdy se abstraktní pojmy stávají konajícími postavami. Ve *Věku člověka* se třeba setkáme s postavou Světa, ztělesněného krásnou ženou, jenž má symbolizovat touhu po všem hmotném. Dobřenský personifikuje střídmost, Rvačovský rovnou všechny hříchy i masopustní období. Opilství je metaforicky chápáno jako ďábel, had či drak a je mu přisuzováno velké množství negativních přívlastků jako nekřesťanské, hanebné, ukrutné, nestydaté, neřádné či nešlechtné. Speciálně k tématu opilství se váže jedna zvláštnost, která se ve spisech objevuje velmi často. Autoři k barvitému popisu chování opilců hojně užívají zvířecí přirovnání.

2.4 Zvířecí přirovnání

Když se sebedůstojnější člověk opije, chová se jako zvíře – takové přirovnání používáme v dnešní době docela běžně. Při četbě raně novověkých moralit by nás ale mohlo překvapit, do jakého detailu zvířecí přirovnání autoři promysleli. Nesetkáme se tak ve spisech pouze s ožralým hovadem, ale také s opicí, vepřem, teletem, psem, oslem, medvědem nebo ovci. Hřích opilství je zase podle biblického verše přirovnáván k ještěřímu, hadímu či dračímu plemenu. Každé ze zvířat sebou v těchto přirovnáních nese odlišnou charakteristiku a konotace. Zvířecí metaforika představuje umělecké ozvláštnění spisů a zdůraznění toho, že alkohol z člověka dělá něco méně hodnotného, než jak ho Bůh stvořil.

Nathanaél Vodňanský napsal spis *Theatrum mundi minoris*, v němž podal obraz světa na počátku 17. století. Na celé stvoření, ale především na člověka, pohlíží veskrze negativně, ve všem spatřuje zkaženost a špatnost. Bůh sice člověka vyvýšil nad všechno stvoření, přesto spis zobrazuje hlavně jeho ubohost. V první části spisu Vodňanský porovnává člověka, jeho schopnosti a fyzické vybavení se zvířaty. I když by zvířata měla být člověku podřízena, v mnohém ho převyšují. Člověk je do života špatně vybavený, zatímco zvířata se o sebe sama starají velmi brzy po narození a mají na svém těle mnoho nástrojů, jako jsou drápy, zobák nebo ostré zuby, kterými se mohou bránit nebo si obstarat potravu, člověk je dlouho odkázán na své rodiče a učí se samostatnosti mnohem pomaleji. Po celý život je odkázán na pomoc nástrojů či druhých lidí. Také v otázce vůle je na tom mnohem hůře, nedokáže odolávat rozkoším, které na zvířata nemají naprosto žádný vliv. V pokrmech a nápojích je

člověk obtížen nenasytností, kdežto zvířata (dokonce i tak primitivní živočich, jako hovado) vynikají střídmostí.

Toto porovnání člověka se zvířetem Vodňanský využívá ke kritice dobového opilství a obžerství, pořádání hostin, slavností a banketů. Také poznamenává, že tyto hříchy postupně vešly v obyčej a špatný zvyk. Lidé se chovají nestydatě jako psi, v lidské společnosti je to sám svodník, zloděj, hodovník a ožralec. „Vykrmení břicháči“ působí jako tučná telata. Vodňanský tedy spolu s Platonem soudí, že víno a sklon podléhat rozkoším dal Bůh člověku jako pomstu, aby se sami ztrestali opilstvím a v zatemnění smyslů i rozumu se vzájemně pobili.⁴⁸

Rvačovský své pojednání o Vožralci ozvlášťuje využitím zvěrokruhu. Ten je tvořen dvanácti znameními, jež z větší části představují zvířata, a autor je užívá jako přirovnání pro různé opilcovy stavy. Hned první znamení, kterým je skopec, Rvačovský vykresluje následovně: „Znamení vsteklé, kteréž bude-li od některé planěty uraženo, hned se plaší a hrozí válkami, a jedná všeckna jiná znamení zbouří a po sobě potáhne. Tak víno i pivo bezsmírně pité vsteklá jest věc, kteréž jakž se o smysly lidské obrazí, tak všeckny v člověku zbouří, zblázní ho, oslepí i ohluší, takže ani rukama vládnouti, ani na nohách choditi moci nebude.“⁴⁹ Býk je také vzteklý a divoký; jako štír opilec jedovatými slovy bodá; rudý jako rak je ten, kdo se v opilosti popere a krvácí; jako lev se zase musí zachovat hostinský, který se vrhne mezi dva zápasící opilce, atd. Rvačovskému se podařilo trefně využít všech dvanáct znamení.

Český autor po vzoru Sebastiana Francka pojmenoval svůj spis *Potvorný drak apokalyptický s sedmerou hlavou. To jest: Hanebné a ohavné opilství živými barvami v sedmi knihách s svou rodinou, užitky a vlastnostmi rozpustilému světu k napravení vykontrfetované*. Svoje dílo tedy metaforicky prezentuje jako sedmihlavého draka podle Zjevení svatého Jana. Počet jeho hlav má odkazovat na sedm „předních a hlavních“ hříchů. Drak navíc „Ryšavý slove“, podobně jako Šalamoun připomíná rudou barvu vína, když píše, že se rdí.⁵⁰ Víno nazývá dračím, ještěřím a hadím plemenem opět podle Mojžíše, který v Deuteronomiu píše: „Jejich réva je z révy sodomské, z vinic Gomory, jejich hrozny, hrozny jedovaté, mají trpká zrnka. Jejich

⁴⁸ VODŇANSKÝ Z URAČOVA, N.: *Theatrum mundi minoris*. Brno: Atlantis, 2001, s. 61–63.

⁴⁹ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 182–183.

⁵⁰ Př 23, 31

víno, jedovina dračí, krutý zmijí jed.“⁵¹ Autor připomíná, že Bůh nás obdařil rozumem a tím nás chtěl odlišit od zvířat. Když se ho skrze víno dobrovolně zbavujeme, můžeme být počítáni mezi hovada, nebo vnímání ještě hůř, protože i ty se v lecčem ovládají lépe.

Autor dále zvířecím přirovnáním věnuje jednu ze svých sedmi částí v rámci spisu, kterou pojmenoval *Třetí kniha sedmerou hovadskou rozličnost v opilství býti*. Každou z jejích sedmi kapitol věnoval přirovnání k jinému zvířeti. První tvrdí, že opilství je hovadské a člověka nehodné; druhá přirovnává opilce k oslům pro jejich nestydatost; třetí zase k psům kvůli tomu, že vše „vyštěkají“ a žádné tajemství neudrží; další kapitola zas pohlíží na opilce jako na ovci, protože má stejně prosté a dětské srdce; v pátém případě jsou to telata, která pokojně hodují, aniž by se dali čímkoli rozrušit; dál podle autora opilci jako opice sice ústa i nohy mají, ale nepoužívají je; poslední přirovnání patří těm, kteří se v opilosti válí ve špíně jako svině.

Knobloch popisuje chování opilce v rýmech: „Aneb jako pes vrčí, anť mu z hrdla chrčí, co by onen vlk žravý, maje svinské mravy.“⁵² Ani Jan Flaxius a Jan Petřík se nevyhýbají kritice lidského počínání vázající se k opilosti skrze zvířecí metaforiku. Obžerství Flaxius vnímá jako vykrmování vepře na porážku, alkohol pak do sebe opilí jedinci lijí jako kráva vodu. Petřík se domnívá, že opilství vede k bláznovství, v němž pak lidé hrají opičí hry a válejí se po zemi jako telata. Vidíme tedy, že jde o zvláštnost spojovanou s opilstvím ve všech zkoumaných spisech. Inspirace pro taková přirovnání je částečně biblická, autoři sami často odkazují u jednotlivých přirovnání na některé biblické verše, bible ale zdaleka nepokrývá všechna užitá přirovnání. Muselo jít o obraty, které se v raném novověku často užívaly, autoři je ale rozšířili, konkretizovali a umělecky jimi ozvláštnili své spisy.

⁵¹ Dt, 32, 32–33

⁵² KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství*. Praha: Bartoloměj Netolický, 1561, s. 54.

3 Reprezentace opilství v moralitách

3.1 Výběr opilství

„Spatřuješ, bohabojný čtenáři, kterak již časův nynějších, posledních, všemu zlému až právě navrch jest vzešlo, a že ve všecky zlé rozpustilosti i marnosti světa tohoto lidé všelijakého věku a řádu, jak malí, tak velicí, jak duchovní (kteříž by měli jiným ku příkladu pobožně živi býti a jako svíce svítiti), tak i světští na Pána Boha, bázeň a příkázání jeho svatá nic nedbajíc, jsou se oddali.“⁵³

Hřích opilství si ke své kritice moralisté vybírali z mnoha následujících důvodů. Je to sociálně patologický jev, jenž je zapovězen biblí a ve svých důsledcích i zákony. Nadměrné opíjení se a závislost na alkoholu byly v raném novověku stejně jako dnes chápány coby odchylka od běžných morálních zvyklostí a zásad, přesto byl vždy jejich výskyt značný, o nejrůznější případy opilství podle historických pramenů v námi zkoumaném období nebyla nouze. Jak vyplývá z úvodního citátu, mravokárci měli pocit, že svět (a společenství křesťanů) je hříchy jako opilství zatěžován stále ve větší míře. Požívání většího množství alkoholu negativně ovlivňuje jedince a následně fungování celé společnosti.

Alkohol očima mravokárců útočí na všechny lidské mohutnosti: kazí duši, škodí tělu a zatemňuje rozum. Právě kvůli tomu, že pití znesnadňuje schopnost racionálního uvažování, zhoršuje lidský úsudek a odstraňuje zábrany, je opilství (vedle pýchy, která si většinou drží své primární postavení mezi hříchy) ve vybraných mravokárných humanistických spisech považováno za velmi těžký hřích. Otvírá totiž bránu mnoha ostatním hříchům i veškerým jiným nepravostem, kterých by se střízlivý člověk nedopustil. Veškeré negativní dopady opilství shrnuje Jan Flaxius v následující větě: „Jaké rozličné škody a neřesti z neřádného ožralého života pocházejí, tak že ožralci na rozumu a myslí, na cti a zboží, na těle, životu, ano i na duši a spasení, nenabytou, nepřemoženou a věčnou škodu vezmou.“⁵⁴

Zároveň jde o jev, který se vyskytuje opravdu celospolečensky a postihuje jednotlivce všech sociálních vrstev bez rozdílu. Může se tedy týkat úplně každého, na což autoři nezapomínají upozornit, jak jsme si mohli všimnout už v úvodním

⁵³ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 13v.

⁵⁴ FLAXIUS Z ČEŇKOVA, J.: *Troje kázání ku vejstraze všem*. Praha: Daniel Carolides z Karlsperka, 1618. Sign. 54 S 000197/adl.1, s. 20.

citátu z Dobřenského *Věníku fíkového*. Také v *Potvorném draku apokalyptickém* se dočteme: „A tento šeredný a mrzký hřích, jak v vyššího, tak v nižšího stavu přišel v obyčej a zvyk.“⁵⁵ Rvačovský v *Massopustu* opilství přirovnává k ďáblu a poznamenává: „Hanebný jest ďáblík tento a beze všeho studu mezi všechny vesměs se plete, duchovní i světské, chudé i bohaté.“⁵⁶ A nakonec ještě Petřík podobně poučuje: „Nebo každý netoliko polívku ale i truňk vína přitom chce vytáhnouti, každý chce bojně bez nedostatku trávit a zpínati se až se podvrtne: Neb již všickni, knížata, páni, kněží i lid obecní jedno stajní jsou, všickni se v zlosti a neupřímnosti srovnají mladí i staří.“⁵⁷

V raně novověkých moralizujících spisech několikrát padne tvrzení, že opilství už je tak častým jevem, že postupně zevšednělo, lidé hřích přestali vnímat jako vážné provinění, a tak se konzumaci alkoholu oddávali bez větších výčitek svědomí. Zmiňuje se o tom třeba Jan Petřík z Benešova: „Není-li to veliká psota a bída, že takové obžerství, přepíjení ani cizoložství mezi námi za žádný hřích se nepokládá.“⁵⁸ Jan Flaxius dokonce uvádí větší náklonnost k pití u Čechů: „A poněvadž při náklonku tohoto světa zbytečné hodování a opilství, neřádné žraní a oplzlosti, obzvláště při nás národu českém tak se rozmohlo, že se to za malý a dokonce za žádný hřích pokládá.“⁵⁹ Rvačovský vysvětluje, že je to práce samotného ďábla, jemuž se podařilo přesvědčit člověka, že opilství ani ostatní hlavní hříchy nejsou tak závažné: „Je však nezčíslný počet lidí všude na všechny strany, kteříž sobě tu stránku oblibují, a za moudrost pokládají: pravíc, že ožralství není hřích, než veselí a kratochvil, a s dobrými tovaryši přátelské obveselení myslí. Neb proto (prý) nám Pán Bůh víno dává. A to již sobě v takový zvyk vzali, že žádné přátelské shledání nemůže se vykonati bez toho ďábelského, hanebného, bezsmírného ožírání, a kdež toho není, tu také žádného veselí není. Tak již ďábel srdce lidská omámil a netoliko tento, ale i všechny hříchy jiné zlehčil.“⁶⁰

V posledním úryvku si také můžeme všimnout často užívaného argumentu, pomocí něhož opilci své pití obhajují: alkohol je nápoj od Boha, proto není závadné ho pít v jakémkoli množství. Podle personifikované Střídmosti, která vede

⁵⁵ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 16.

⁵⁶ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 180.

⁵⁷ PETŘÍK, J.: *O ukrutném a hanebném hříchu opilství*. Praha: Pavel Severín z Kapí Hory, 1537. Sign. 54 E 000019, s. 86–87.

⁵⁸ Tamtéž, s. 44.

⁵⁹ FLAXIUS Z ČEŇKOVA, J.: Op. cit., s. 4.

⁶⁰ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 181.

v Dobřenského *Věniku fíkovém* dialog s Opilcem, je to mj. způsobeno nepochopením, či spíše záměrnou dezinterpretací jednoho konkrétního verše z Knihy žalmů: „Dáváš víno pro radost lidskému srdci, až se tvář leskne víc než olej.“⁶¹ Obzvláště víno, o němž konkrétně žalm hovoří, je považováno za dar od Boha. U křesťanů má velmi důležité postavení, symbolizuje krev Kristovu a jeho užívání tvoří součást bohoslužby. Verš by ale bylo nesprávné chápat jako nabádání k opíjení a veselí se, víno má být užíváno uměřeně a k bohubylým účelům. Jíst a pít samozřejmě bible ani jiná autorita nezakazuje, ale obžerství a opilství je to, čemu by se měl každý jedinec vyhnout. Obžerstvovat se máme do té míry, aby mohlo naše tělo ve zdraví fungovat, ale jídlo ani pití se nesmí stát hlavní náplní a smyslem lidského života. Schopnost sytit se ve správné míře je označována jako střídmost nebo uměřenost. Dobřenský o střídmosti poznamenává: „Potom střídmosti té vejborné a svaté ctnosti se přidržeti a s pilností následovati, kteráž nic jiného není než rozumné požívání pokrmu a nápoje, sloužícího k pohodlí života tak, aby k překážce modlitbám svatým, bohabojnosti a ctnostem křesťanským nebylo.“⁶²

Právě taková lehkovážná mínění o nezávažnosti hříchu opilství a nejrůznější obhajoby pití chtěli mravokárci vymýtit. Především se snažili upozornit na to, že opilství je něco, co Boha neskonalé rmoutí a co smrtelníkům nikdy neprojde bez následků. Často v této souvislosti varují před nebezpečím, že se Bůh nad pijanstvím rozzlobí natolik, že si nevystačí s věčným zatracením provinilých jednotlivců, nýbrž okamžitě potrestá celou hříchem postiženou a mravně zkaženou oblast. Nejlepším a nejpoužívanějším argumentem je autorům v tomto ohledu případ biblických měst Sodomy a Gomory, o nichž je pojednáno v Genesis. Tato města se stala tradičním symbolem zatvrzelého hříchu a následnou manifestací božího hněvu. Zkaženost obyvatel a těžkost jejich hříchů byly tak hluboké a nenapravitelné, že se Bůh rozhodl zasáhnout celoplošně.

Hospodin se k dění v městech vyjadřuje takto: „Křik ze Sodomy a Gomory je tak silný a jejich hřích je tak těžký, že už musím sestoupit a podívat se. Jestliže si počínají tak, jak je patrné z křiku, který ke mně přichází, je po nich veta; zjistím si, jak tomu je.“⁶³ Veršem a zmínkou o křiku je demonstrováno, že boží spravedlnosti a odplatě nic neujde. Následně je v dialogu Boha s Abrahámem uvažováno nad tím,

⁶¹ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 19v. Ž 104, 15

⁶² Tamtéž, s. 2r.

⁶³ Gn 18, 20–21

zda potrestat celé město i s nevinnými. Ale protože je Bůh především spravedlivý, dá nevinným příležitost zkáze uniknout. Až pak „Hospodin začal chrlit na Sodomu a Gomoru síru a oheň; od Hospodina z nebe to bylo. Tak podvrátil ta města i celý okrsek a zničil všechny obyvatele měst, i co rostlo na rolích.“⁶⁴ Spolu s bohabojným a nehřešícím Lotem je v tomto božím činu dána naděje těm, kteří se opilství a jiných hříchů vystříhají, protože Bůh „si nepřeje, aby někdo zahynul, ale chce, aby všichni dospěli k pokání.“⁶⁵ Křesťan má podle autorů moralit věřit, že Bůh stvořil svět s nějakým cílem, ale protože lidé neakceptují jím určené morální zásady, bude se mstít.

Nejzásadnějším problémem s přehnaným pitím alkoholu tedy podle mravokárců je, že opilství obtěžkává duši člověka, což vede k boží nepřízni a k věčnému zatracení. Nicméně už v pozemském životě bezbožný opilec trpí, protože další alkoholem postiženou mohutností je tělo. Dopad nadměrné konzumace na fyzickou schránku krátce shrnuje Rvačovský: „Neb jistá příčina jeho skázy budou, když v něm přirozené smysly zemdlí, zdraví pomalu ukradnou, krev v těle poruší, života ukrátí. (...) Neb přirození své morduje, o zdraví své se připravuje, milost u Boha i pobožných lidí potracuje, samých toliko ďáblů milost obdržuje.“⁶⁶ Chátrající zdraví člověka závislého na alkoholu je v moralizujících spisech velkým a zevrubně pojednaným tématem.

Jak už bylo zmíněno, opilství je těžký hřích také kvůli tomu, že člověka uvádí do stavu, v němž má mnohem větší sklony k dalšímu hříšnému a nemorálnímu chování, a tato okolnost je ve všech spisech bez výjimky velice často opakovaná. Jak uvádí Václav Dobřenský v úvodu svého spisu nazvaném *K pobožnému čtenáři*: „Pán Bůh nejvíce pro pejchu a opilství, hněv i pomstu svů a pokutu spravedlivou na lidi vylévati a přepouštěti, anobř obce, národy, slavná království vyvracovati ráčil, nebo to dvě velmi mnoho jiných neřádův a nepravostí v světě proti Bohu i lidem podnět a příčina bývá.“⁶⁷ Podobně také Jan Petřík z Benešova ve spise *O ukrutném a hanebném hříchu opilství* zmiňuje: „Tu stojí dveře vši nešlechtnosti otevřené a nic není tak těžkého, co sobě čert umyslí aby nedovedl, když nás vínem polapí, všech smyslů zbaví a bláznů z nás nadělá.“⁶⁸ Či na jiném místě zas: „Kterak ten hanebný

⁶⁴ Gn 19, 24–25

⁶⁵ 2Pt 3, 9

⁶⁶ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 180.

⁶⁷ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 13v.

⁶⁸ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 5.

hovadský hřích opilství těla ponouká a jiným všem nešlechtností přístup činí, kteréhož to hřichu kdožkoli se dopouští, ten nečiní hřichu, ale sám hřichem jest.“⁶⁹ Jan Flaxius ve svém spise vyděluje čtyři důvody, proč se opilství vyvarovat, a právě to, že „všem jiným hřichům a nepravostem dveře otvírá a k nim příčinu dává,“⁷⁰ uvádí jako jeden z nich.

Ve Flaxiově spise, ale také ve *Věníku fíkovém* i v *Potvorném draku apokalyptickém* jsou taková tvrzení doložena výmluvným příběhem o muži, kterého pokoušel ďábel. Nabádal ho, aby si vybral jeden ze tří způsobů, jak zhřešit: Buď se může opít, nebo se dopustit cizoložství se sousedovou ženou, nebo svého souseda zavraždit. Aby se muž zbavil ďáblova trápení, svolil nakonec, že se opije, protože to mu připadalo jako nejmenší hřích. Ovšem jakmile tak vykonal, v důsledku zatemnění mysli se postupně dopustil i obou dalších hřichů. Zdroj tohoto příběhu ani jeden z mravokárců neuvádí. Ve spise *O ukrutném a hanebném hřichu opilství* je zase položena otázka, kdo z těchto tří je horší: ožralec, hráč, nebo smilník? „K tomu odpovídá, že vožralec jest vobyčejně hráč i smilník, neb sedání při víně rádo s sebou vodí hru i smilstvo.“⁷¹ Opilství je tedy v očích mravokárců těžkým hřichem, protože jde vždy ruku v ruce s dalšími špatnostmi.

V morálkách je opilství nejčastěji zpřesněno atributy jako hanebné, ohavné, nekřesťanské, zvířecí, atd., a je zřejmé, že moralisté vnímali, že není za hřích označováno bezdůvodně. Má negativní dopad na zdraví člověka, zbavuje ho zábran a vede k nemorálnímu jednání (mezi důsledky opilství je nejčastěji uváděna zapomětivost na Boha, nedůstojné jednání, smilstvo, chudoba, krádeže, vzteklost, hádky a rvačky), a v neposlední řadě mravokárci věřili, že přivede člověka k věčnému zatracení. Kvůli všem uvedeným důvodům velmi často autoři, kteří si pro svůj spis vybrali opilství jako přední bod své kritiky, shodně vyjadřují názor, že je to jeden z nejhorších hřichů. Proto si v úvodech děl stanovují úkol upozornit na jeho závažnost, varovat před ním, předcházet nadměrné konzumaci alkoholu či napravit ty, kteří opilství již propadli, a zachránit je tak od posmrtných pekelných muk. „Knihu přednášíme s tím vinšem a nadějí, že nejedné lidské duši k napravení života

⁶⁹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 34.

⁷⁰ FLAXIUS Z ČENKOVA, J.: Op. cit., s. 4.

⁷¹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 102.

poslouží a od cesty ztracení (poněvadž podle propovědi Apoštolské (1 Kor 6) ani opilci ani zlolepci dědictví Království božího nedojdou) k spasení přivede.“⁷²

3.2 Opilec: velmož, chudák i kněz

Jak už bylo řečeno, mravokárci si uvědomovali, že problém s alkoholem můžou mít muži chudí i bohatí, duchovní i světští, příslušníci šlechty, měšťanstva i nejnižších vrstev. Že se opilství nevyhýbá ani urozeným pánům, panovníkům nebo duchovním osobám, moralisté dokazují nejrozličnějšími postavami z historie a z bible. Biblické postavy, které jsou v každém zkoumaném spise věnovaném opilství velmi často vzpomínány, se jmenují Noe a Lot. Je paradoxní, že zrovna tyto hrdinové jsou spojováni s jedním z nejtěžších hříchů, protože jinak jsou Noe i Lot vnímáni jako veskrze pozitivní a v mnoha ohledech představují vzor ctnostného člověka. Obě tyto postavy vystupují v první biblické knize Genesis.

Noe byl pro svou spravedlnost vyvolen samotným Bohem, aby zachránil lidské i zvířecí pokolení před potopou. Později se Noe stal prvním člověkem, který začal pěstovat vinnou révu. Mravokárci upomínají na biblickou scénu, v níž se Noe vínem opije, a tak ho spícího a nahého spatří jeden z jeho synů. Je zřejmé, že mravokárci chovají Noema v úctě a snaží se jeho opilost omluvit. V jednotlivých spisech se autoři shodují na tom, že jelikož byl Noe prvním pěstitelem révy, nemohl si být účinků nápoje vědom. Takové vysvětlení podávají i církevní otcové. „Ač Noe že jest byl opilej, jemu se nemůže tak za zlý míti. Jedno že jest neznal moci kořene vinného, druhé že neměl příkladu před sebou, aneb nespatřil na žádném, co jest to vínem se opiti a co z toho přichází, poněvadž Písmo oznamuje, že do potopy světa jak masa lidé nejedli, tak vína nepili, a teprv po potopě Noe kořen vinný štípil.“⁷³

Lot je svázán s druhou velkou biblickou katastrofou a projevem božího hněvu. Jde o již zmíněný příběh hříšných měst Sodoma a Gomora. Lot v tomto příběhu hraje dosti podobnou roli jako Noe – také je vyvoleným, aby varoval lid a zachránil ho před zkázou. Opět je vnímán jako nanejvýš pozitivní a šlechetná postava. S alkoholem ho spojuje příběh o tom, jak se jeho dvě dcery, které spolu s ním jako jediné z měst unikly, rozhodly zachovat rod. Vymyslí to tak, že otce každá navštíví, opije a počne s ním dítě. Tak se Lot dvakrát pod vlivem vína dopustí

⁷² *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 18–19.

⁷³ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 59v.

smilstva s vlastními dcerami. Lotovo chování už někteří mravokárci nejsou ochotni odpustit. Většina omlouvá jeho morální poklesek v první večer, podruhé už ale podle nich měl reagovat jinak. Noe a Lot ale zdaleka nejsou jedinými postavami z bible, které morality zmiňují. Některé ze spisů dokonce obsahují celé kapitoly, v nichž autoři uvádí celou řadu biblických příkladů opilosti.

Proč tedy Bůh skrze bibli ukázal člověku podobné případy, kdy alkohol vede k hříchu i ctnostné a svaté jedince? Kvůli zdůraznění špatnosti opilství: jde o tak velký hřích, že se jeho pokušení nemůže vyhnout nikdo: „Vůbec se mluví, že se toliko vše dají o hříchu v tom dopustil, kteréhož zhostění za živa býti nemohou ani svatí lidé.“⁷⁴ Když opilství přemůže mravně dobrého a svatého člověka, jako byl třeba Lot, pro běžného smrtelníka musí být ještě mnohem těžší svodu odolat, proto je třeba soustředit na to veškerou svou pozornost i úsilí.

Opilec Noema ani Lota nemá užívat jako omluvu pro své chování, nýbrž chápat příběhy výhradně jako varování. Dobřenský to ústy personifikované Střidmosti vysvětluje následovně: „Že pak Písmo svaté nám předkládá před oči na těch Bohu milých svatých patriarších hrozný pád hříchu jejích, ne proto ani tím oumyslem se to činí, abychme měli jich v tom následovati a téhož se dopouštět. (...) Ale proto nám o nich Písmo svaté v Zákoně božím oznamuje a před oči klade, abychme z nich měli vejstrahu před hříchem a zase skutečné potěšení za vejstrahu tak, že se máme tím bedlivěji před šatanem d'áblem, ouhlavním nepřitelem naším, opatrovati a na péči míti, totiž trvající střízliví na modlitbách svatých, poněvadž se o tak Bohu milé a svaté lidi otíral a v hřích je uvedl, žeť i nás s pokojem nenechá, protože abychme se s pomocí boží téhož uvarovati hleděli.“⁷⁵ Zároveň tyto příklady věřícímu poskytují naději, jelikož Noe nebo Lot svodu sice podlehl, Bůh je ale ihned nezatratil. Pokud si jedinec své hříchy včas uvědomí a lituje jich, je stále možnost nápravy.

Ta znepokojivá skutečnost, že se někdy ani kněží, kteří mají jít příkladem, alkoholu nevyhýbají, už tu byla několikrát zmíněna. Že se kněží v raném novověku opravdu opíjeli, potvrzuje i Miroslav Novotný ve své studii o duchovních osobách.⁷⁶ Připomíná to i postava Opilce ve *Věníku fíkovém*: „Však i kněží jeden druhému po

⁷⁴ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 126.

⁷⁵ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 59v.

⁷⁶ NOVOTNÝ, M.: Duchovní. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 111–138.

polovičky nebo po plný vína připíjejí a splňují i také se opíjejí.“⁷⁷ Střídmost opilcovu připomínku nevyvrací, pouze upozorňuje na to, že ani u duchovního opilství nevede k ničemu dobrému a že i on za své jednání bude muset zaplatit. Člověk si tedy podle Střídmosti nemá brát morální příklad z kněží, ale především z Písma. O pití duchovních osob se zmiňují na různých místech i ostatní mravokárci, třeba u Petříka nalezneme upomínku o mniších: „Jakož jsme se také toho byli nadáli při některých kněžích a mniších neřádných vopilých.“⁷⁸ Mravokárci shodně považují duchovní osoby požívající alkohol za mravně nejhorší případy.

Moralisté věnují stejně velkou pozornost jako bibli příběhům z historie i současnosti, které mají funkci exempl. Takové příběhy vychází z rozličných historických zdrojů a týkají se nejrozumnějších panovníků, šlechticů a velmožů, ať už českých, nebo zahraničních. Ve spisech jsou jmenovány jak postavy, které mají jít pozitivním příkladem a představují správnou reakci na svody pití, tak také příklady špatné a varovné. Často jsou odstrašujícím příkladům opět věnovány celé kapitoly. Autoři si jistě uvědomovali, že na některé jedince může více zapůsobit skutečný lidský osud a připomenutí negativního dopadu alkoholu na konkrétního člověka, než pouhý verš z bible, ač přiléhavě zvolený. A tak se v morálkách dočteme mnoho případů, kdy opilství připravilo velmože i obyčejného člověka o zdraví, zavinilo prohru v bitvě, bylo příčinou vražd i přirozených úmrtí, zavedlo důvod k výsměchu a pomluvám, nebo způsobilo pomatení rozumu.

Nejčastěji připomínanou historickou postavou je jednoznačně Alexandr Veliký. Podrobnosti jeho životního osudu mravokárci nejvíce čerpají z díla filozofa Seneky. Alexandr byl obdivuhodným vojevůdcem a dobrým panovníkem do té doby, než ho zcela přemohla závislost na alkoholu. Nadměrná touha po oslavách, hodování a vínu přispěla podle mravokárců navzdory nejlepší lékařské péči k jeho bláznovství a předčasné smrti.

Jakýkoli vládce, panovník, šlechtic nebo velmož by se měl obzvláště zdržet opilství, protože ho poddaní následují a berou si z něj příklad. Také se má však o své poddané starat, dát jim práci a místo k žití, soudit spory a rozhodovat o jejich životech. Člověk, na němž závisí životy, by měl být stále střízlivý, schopný a připravený s čistou hlavou poradit, rozmyslet i jednat. Jan Flaxius to velmi dobře vystihuje v několika větách: „Odkavadž po dnes mnohý se nachází, který Bohu

⁷⁷ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 57v.

⁷⁸ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 102.

a obci užitek mohl sloužiti, a však zbytečným ožíráním sám z sebe blázna činí, že se k ničemuž nehodí. Což sobě regentové a správcové, duchovní i svěští, bedlivě znamenati mají, že od jedné půlnoci k druhé seděti, víno po půl a plné vyměřovati, a rozum prožíratí nemají, jináče žádného štěstí a požehnání při správě své mítí nebudou, nýbrž všecko předsevzetí jejich zlý konec vezme, neb z opilého srdce žádná dobrá rada pocházeti nemůže, ale z hlavy ožralé pocházejí zlá myšlení.“ Že jde o nanejvýš vážnou věc, která může vést k hrůzným následkům, dává důrazně najevo, když píše: „Rady vínem smrdí, tu statek i poddaní zahynouti musejí.“⁷⁹

Dobřenský píše o tom, že vysoce postavený člověk by neměl pít především proto, že si ho lid bere za příklad: „Dábel vždycky vysoké lidi rád uloviti usiluje. A když je přemůže, v tom se velice raduje, neb ví, že po nich mnohý postupuje, jich zlého příkladu následujíc, kratochvíl z toho provozuje. A na dobré ctnosti málo dbajíc, i smích z hříchu zplozuje.“⁸⁰ Velmi podobně to popisuje i Petřík. V bibli je zas připomenuto (a mravokárci tyto verše často citují), že by zodpovědní lidé neměli pít, aby to nezkalilo jejich úsudek. „Nehodí se králům být pijany vína a vládčům toužit po opojném nápoji, aby nikdo z nich v opilosti nezapomněl na Boží nařízení a nepřevrátil při nikoho z utištěných.“⁸¹ Dobřenský připomíná, že také už Platon podporoval zákaz pití alkoholu u správců a vrchnosti, pokud vykonávali nějaký veřejný úřad.⁸² O nespravedlivých soudech, ke kterým může opilství u vrchnosti vést, píše Jan Petřík v kapitole o tom, „Jak víno ortel mění, rozum zaslepuje, nespravedlnost spravedlivou a pravou činí“.⁸³ Nebo také Knobloch: „Spravedlnost, právo ruší, pravdu mocně dusí. Zaslepuje rozumné muže mnoho vtipné, trunkopolství zlořečené, připíjení hovadské, ožralství proklaté.“⁸⁴

Viděli jsme, jak mravokárci své čtenáře poučují o tom, že opilství může postihnout úplně každého. Zobrazují to především skrze biblické a historické postavy a jejich osudy. Nejhuř se vyjadřují k církevním hodnostářům, kteří mají sklon k pití, protože u těch by mělo být automatické, že se budou striktně řídit příkázáními a biblickými morálními zásadami. Stejně tak kdokoli, kdo řídí životy ostatních (tedy veškerá světská vrchnost), by měl jít příkladem a žít ctnostně, aby se mohl o své poddané starat, což alkohol znesnadňuje.

⁷⁹ FLAXIUS Z ČENKOVA, J.: Op. cit., s. 22.

⁸⁰ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 86v.

⁸¹ Př 31, 4–5; *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 10.

⁸² DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 71v.

⁸³ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 57.

⁸⁴ KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: Op. cit., s. 53.

3.3 Ženy a mládež

Nejčastěji se v moralizující literatuře mluví obecně o opilcích, a čtenář proto mohl mít tendenci vnímat pod tímto označením výlučně muže. A opravdu: muži jakožto modelovému čtenáři jsou spisy a rady v nich často určeny. Myslet si ale, že ženy byly naprosto střídme, nebo že mohly na rozdíl od mužů alkohol konzumovat v jakékoli míře, by bylo zavádějící. Že se svody opilství nevyhýbaly ani ženám a že běžně konzumovaly alkohol, zmiňuje i odborná literatura pojednávající o hodování a způsobech stravování v raném novověku.⁸⁵ Ani mravokárci nakonec tuto okolnost nezapomněli zpracovat do svých spisů a snažili se upozornit na to, že veškeré rady a ponaučení ohledně přílišného pití platí pro obě pohlaví, pro ženy možná dokonce ještě přísněji, protože „dalekoť jest mrzutější opilství na ženě, nežli na muži.“⁸⁶ Ani v bibli se nepíše o opilých ženách nic hezkého, oblíbeným veršem se stal třeba tento ze Sírachovce 26, 8: „Opravdu pobuřující je podnapilá žena, ta svou hanbu ani neukrývá.“

O ženách a alkoholu najdeme zmínky jak v některých moralitách věnujících se primárně opilství, tak i v normativních spisech, které představují obecné morální ponaučení přímo pro ženy a uvádí praktické rady do života, nebo se snaží popsat ideální typ mladé panny či vhodné manželky. Ty poslední jsou pak určeny opět muži, aby měl možnost opřít se při výběru životní partnerky o obecně platné a vyzkoušené zásady, jako např.: „Manželky mají býti stydlivé, neutrhavé, střízlivé, ve všech věcech věrné.“⁸⁷ Moralisté opakovaně připomínají Řím, kde bylo za dávných časů údajně velmi ostražitě hlídáno, zda žena nepožila alkohol, což náležitě vychvalují.⁸⁸ V *Potvorném draku apokalyptickém* je připomenut konkrétní případ: „A jedna z Římských matron hladem byla umořená, protože u ní klíče od vinného sklepu nalezeny byly.“⁸⁹

Jan Petřík z Benešova ve spise *O ukrutném a hanebném hříchu opilství* kritizuje chování „nepravých křesťanů“, kteří si berou příklad z pohanů, zpochybňují křesťanské učení (ať už slovem, nebo činy) a nedrží se božích přikázání. Jako příklad takových falešných křesťanů uvádí Petřík lehkovážné ženy, které se rády napijí vína.

⁸⁵ Srov. HRDLÍČKA, J.: Op. cit. v pozn. 18, s. 215.

⁸⁶ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 229.

⁸⁷ MARTINOVSKÝ, L.: *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008, s. 89. 1Tm 3, 11

⁸⁸ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 71v, 74r.

⁸⁹ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 32.

„A která žena nápoje vína nesmírně žádá, tat' všem ctnostem dveře zavírá a všem nešlechtnostem otvírá.“ Z ctnostných dam podle autora alkohol dělá ženštiny lehkých mravů, které se dopouští cizoložství, nezřízeného hodování a hříšného tance. Cokoli opilé ženě přijde na mysl, rovnou i řekne nebo učiní. „Tu mnohá paní obličej svůj proti mládenci obrátí a své srdce otevře, kteráž to střízlivá jsouc, oči pěkně stydlivě skloní, zardí se a veliké sumy peněz nevzala by a by svobodně na cizího muže pohleděti měla.“⁹⁰ Tak tedy Petřík popisuje rozpor v chování zkažené a ušlechtilé ženy. Muži se vínem opitým ženám mají zdaleka vyhýbat: „A jest každý blázen, kdo přivopilé ženě studu a poctivosti hledá.“⁹¹ Petřík na jiném místě s touhou žen po pití spojuje také jejich pyšnost a žádostivost zalíbit se. Taková žena se pak přehnaně stará o svůj zevnějšek, strojí se a utrácí za krásné oděvy i doplňky nemalé peníze. Takové pyšné strojení se je přitom nežádoucí a hříšné, což autor dokládá odkazy na biblický text. Urozeného člověka nedělají šaty, nýbrž ctnostné chování.⁹²

Ve spise *Potvorný drak apokalyptický* chce autor varovat počestné lidi před společnostmi opilců a nezapomene přitom (stejně jako Petřík) varovat před hříšnou společností opilých žen, kterým by se měl muž vyhýbat. Autor si pro podporu svých tvrzení o špatnosti opilých žen vybírá Seneku a jeho výroky o zdraví. Seneca ve svých *Listech*⁹³ konstatuje, že podle spisů Hippokrata se ženy dříve těšily lepšímu zdraví než muži. Hippokrates tvrdil, že ženám nepadají vlasy a že netrpí na nejružnější nemoci, a v této souvislosti jmenoval hlavně dnu, která bývá diagnostikována jako důsledek obžerství a opilství. Dna (nebo též pakostnice, podagra) je opravdu jednou z nemocí, kterou se Hippokrates zabýval, a ve svém spise *Aforismy* poznamenal, že se u žen nevyskytuje.

Autor spisu zde uvádí Senekův komentář k tomuto Hippokratově výroku. Seneca, který žil o čtyři století později než Hippokrates, na základě vlastní zkušenosti vyjadřuje zásadní nesouhlas s lékařovým tvrzením a označuje ho ve své době za neplatný: „Avšak vidíme, že i lysy bývají i podagru mívají.“ Tento špatný zdravotní stav žen Seneca připisuje právě tomu, že se (co se opilství a obžerství týká) často chovají úplně stejně nerozumně jako muži: „Nepijí méně než muži, s nimi

⁹⁰ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 45.

⁹¹ Tamtéž, s. 102.

⁹² Tamtéž, s. 84.

⁹³ V českém překladu vyšlo pod názvem *Výbor z listů Luciliovi* roku 1969.

o závod jedí i pijí a co přes moc do sebe cpají, od sebe zase vydávají a všechno víno kuckáním vyhazují.⁹⁴ Vidí tedy opilství jako příčinu nemocí a tělesného strádání.

Lukáš Martinovský, autor spisu *Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*, vybírá nejdůležitější ctnosti, kterými by měla křesťanská mladá dívka oplývat. Jednu po druhé přirovnává k nějakému kvítku, jež dohromady tvoří věnec symbolizující dívčinu poctivost. Jeho spis má preskriptivní funkci, sám píše: „A sem té dokonalé naděje, že mnohé křesťanské panny a mladé dívky, kteříž sobě sami knížky tyto s pilností čísti budou aneb od svých rodičů přidržáni budou, netoliko sobě ty ctnosti sobě připomenou, ale také k následování jich se ponuknou, kterýmž toliko tyto knížky udělány sepsány jsou.“⁹⁵ Několik prvních ctností se týká víry a pokory jakožto základních pilířů každého křesťanského člověka. Následuje uctivost k rodičům, pilnost a pracovitost, dále čistota těla, a konečně jako patnáctý kvítek z celkových dvaceti je představena „skrovnost, střídmost a střízlivost, kdež člověk v jídle a pití svou ozdobnou chůť a žádost tak zkrocuje a ukazuje, aby z jedné strany modlitba a z druhé strany poctivá práce podle povolání žádné překážky neměla.“ Martinovský tedy nestřídmost v jídle a pití vidí negativně hlavně proto, že je příčinou dívčiny neschopnosti pracovat a dodržovat křesťanské zvyklosti. Střízlivost přirovnává k routě zahradní, protože ta se sází už na podzim, aby se mohla lépe uchytit a rozrůstat; stejně i uměřenost v jídle a pití má být dítěti vštípena „za mladého věku svého, dříve než by rozkoš a spanilé pečování světa tohoto poznati se naučily“⁹⁶. Martinovský tedy vnímá střídmost jako jednu z dvaceti nejdůležitějších vlastností, o které by měla mladá žena stát a pečovat.

Rozkoš a zvule panenská Adama Klementa Plzeňského je také dedikována pannám a „zalíbeným Božím dcerkám“, jak píše sám autor. Rozkoš je podle Plzeňského dvojí, jedna je chápána pozitivně a je předností „poctivých, stydlivých, moudrých, opatrných, čistých a Kristu usnoubených panen“⁹⁷, druhá je jejím negativním opakem. Cílem spisu je ukázat, jak o první rozkoš pečovat a rozšiřovat ji. Zásady se stejně jako u Martinovského týkají tradičně pobožnosti, poslouchání rodičů či vyhýbání se zahálce. Už pátá zásada pro udržení si panenské rozkoše zní: „Zachovává se pokrmu, nápoje, oděvu střídým, skrovným, mírným užíváním a těle

⁹⁴ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 228.

⁹⁵ MARTINOVSKÝ, L.: Op. cit., s. 15.

⁹⁶ Tamtéž, s. 87.

⁹⁷ KLEMENS PLZEŇSKÝ, A.: *Rozkoš a zvule panenská*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008, s. 165.

svého v čistotě ostříháním.“ Správná dívka či žena by se měla především ve společnosti vyhnout nestřídmé konzumaci alkoholu a měla by si uvědomovat, že „nápoj ne k obtížení a vylití těla, ale toliko k obživení a posílení od velikomocného Pána Boha přepodivnou moudrostí jeho lidskému pokolení opatřen a způsoben jest.“⁹⁸ Svoje tvrzení dokládá velkým množstvím citací z bible i nejrozumnějších latinských autorů a vychvaluje ženské hrdinky, které se zásady držely za každé situace. U Plzeňského tedy střídmost v pití zaujímá podobně důležité místo v charakteru dívky jako u Martinovského.

Poslední dva jmenované spisy se věnují ctnostnému chování panen, pojednali jsme o nich tedy v souvislosti s ženami a opilstvím. Stejně tak dobře je ale můžeme vztáhnout k tématu alkohol a mládež, jelikož dávají rady mladým dívkám, které ještě žijí s rodiči a připravují se na manželství. V morálkách, jež se věnují výchově dětí,⁹⁹ jsme neobjevili žádné významné zmínky a rady o střídmosti v souvislosti s pitím, přestože podle odborné literatury nebylo výjimkou, když slabší alkohol ochutnaly děti v poměrně brzkém věku.¹⁰⁰ Jedině Jan Petřík ve spise *O ukrutném a hanebném hříchu opilství* na jednom místě v zápalu kritizuje: „Každý chce žráti a píti, hned z mládí k tomu dítě vedou, ještě v kolébce do nich víno lejí, snad pečují, že by se potom sami vína píti nenaučili.“¹⁰¹ Moralisté ale nezapomínají napomínat mládež, čehož si můžeme všimnout jak ve spisech věnujících se opilství, tak i ve všeobecnějších morálkách.

Dva významní moralisté založili kompozici svých spisů na základě rozdělení lidského života do několika „věků“ či „tabulí“. Jedná se o Paprockého *Třinácte tabulí věku lidského* a Mouřenínova hra *Věk člověka*. U každého období pak kritizují ty hříchy, které považují v daném věku za nejzlobnější a nejčastější. Opilství je v obou spisech spojováno právě s mládím, přesněji hříchu se zde dopouští jedinci kolem dvaceti let. Desetileté dítě už má v Mouřenínově spise sklony k hazardu, s alkoholem ale ještě spojováno není. Dvacetiletý mladík už na sebe přiznává:

„Ovoce stromu mého jest takové:

Veselá mysl, čerstvé srdce hotové,

⁹⁸ KLEMENS PLZEŇSKÝ, A.: Op. cit., s. 179.

⁹⁹ K výchově dětí: LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Dětský rápek*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000; STREJC, J. – KONEČNÝ, M. – ŠTURMA Z HRANIC, A.: *Mravy ctnostné mládeži potřebné*. Praha: Kalich, 1940.

¹⁰⁰ Srov. HRDLÍČKA, J.: Op. cit. v pozn. 18. s. 180–181.

¹⁰¹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 47.

pěkný paní, panny, pivo a víno
není mé libosti zapovědino,
pití, hraní, kratochvíl, tancování,
v marnosti mám své největší kochání.“¹⁰²

Proto ho Poustevník označuje za ožralce a smilníka a připomíná mu, že takoví se do Království božího nedostanou. U starších jedinců už je pozornost věnovaná jiným hříchům. V Paprockého *Třinácte tabulí věku lidského* je také inklinace k bujaré zábavě a účasti na hostinách spojována s dvacátým věkem. Podle Paprockého je důležité mírnit mladistvou touhu po bujaré zábavě a rozkoších s ní spojených hned v zárodku, aby si těmto špatnostem člověk již v mládí nenavykl. „Těmi ctnostmi jsou okrášleny, nebudeš moci poklesnouti v letech dospělejších, čehož se přidržel v mladosti, téhož se přidrží i až do starosti.“¹⁰³

Že je nutné zasáhnout proti hříchu opilství skrze výchovu u člověka již v mladém věku, nezapomene připomenout ani Petřík: „A zvláště mládenci jse mají v strážích chovati a na ně zvláštní zření má býti: Aby ne tak podle žádosti břicha, v rozkoších svůj věk strávili (...), tuť vrchnost má v to nahlédnouti, aby žádný bez trestání nezůstal: nebo kdo chce jaké neštěstí staviti, ten se k tomu záhe musí přičiniti, prve než se mládež v něm zastará a rozmůže. Dobré ctnosti lidí musíme hned zmladosti vésti, štepovati, shýbati a obtačeti, jak kdo míti chce, neb starého psa těžko k řetězu přivedeš.“¹⁰⁴ Petřík a Paprocký chtějí zamezit hříšnému chování v mládí, protože kdyby si mladý člověk hříšnému chování uvykl, ve stáří už by se ho zbavoval hůře. Petřík také upozorňuje, jak je důležité nedávat mladým špatný příklad, neměli by vidět, jak se dospělí na společenských akcích opíjejí, aby neměli tendenci jejich chyby opakovat.

Zdravotní následky konzumace alkoholu u mladistvých připomíná Dobřenský skrze upomínku na učení starověkého lékaře Galéna, který nedoporučoval konzumaci alkoholu před dvacátým rokem života právě ze zdravotních důvodů: „Ačkoli při lidech mladých nezdá se pojednou žádné škody činiti, však pomalu

¹⁰² MOUŘENÍN z Litomyšle, T.: *Věk člověka*. In: KOPECKÝ, M.: *Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Veršovaná tvorba*. Praha: Academia, 1995, s. 45–46.

¹⁰³ PAPROCKÝ z Hlohol, B.: Op. cit., s. 14.

¹⁰⁴ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 102–103.

a znenáhla jde a se vleče, až potom patrně klouby i přihbí a vnitřní oudy souží a podejme, že jim potom s těžkostí zcela spomoci může.“¹⁰⁵

Ač se to na první pohled nemusí zdát, ponaučení týkající se střídmosti v pití alkoholu jsou určena ženám stejně jako mužům. Moralisté považují střízlivost u žen a mladých dívek za jednu z nejdůležitějších ctností. Opilým ženám by se měl muž vyhýbat, protože by ho mohly svést k rozličným hříchům. Mravokárci popisují chování žen, které rády pijí víno, aby před nimi varoval: v jejich očích se skrze alkohol z poctivých a stydlivých dívek stávají ženy, které jsou pyšné, rády se strojí, chodí do společnosti, tancují a hodují, případně mají sklon ke smilstvu. Děti s alkoholem v morálitách spojovány většinou nejsou, ve všech spisech se ale píše v souvislosti s nestřídmým pitím o mládeži kolem dvaceti let. V tomto období života člověk nejvíce touží po marnostech, zábavách a společnosti, k čemuž neoddelitelně patří alkohol, hazardní hry a smilstvo. Je nutné dohlédnout na mladé, aby se takovým zvykům nenaučili, a vést je ke střídmosti.

3.4 O příčinách opilství

Z vybraných moralizujících spisů si můžeme udělat obrázek i o důvodech, které člověka podle mravokárců v raném novověku vedly k nadměrnému požívání alkoholu. Obecně se k příčinám opilství vyjadřuje hned na začátku svého spisu Václav Dobřenský. Největší problém je podle něj v samotném jedinci. Pokud totiž člověk zapomene na svou víru v Boha a jeho přikázání, nemá šanci zůstat mravně dobrým v jakémkoli ohledu, a neubrání se tedy žádnému hříchu včetně opilství. Dalšího viníka Dobřenský vidí v ďáblovi, který smrtelníka neustále pokouší a svádí k hříšnému jednání, čímž se ho snaží připravit o možnost spásy. Alkohol je přitom tím nejlepším prostředkem, jak člověka zkazit, protože zatemňuje lidské uvažování, ubírá ze zdrženlivosti i studu, a vede tak k dalším hříchům. Na této myšlence ďábla, který smrtelníka svádí k opilství, je založena i postava ďáblíka Vožralce ve Rvačovského *Massopustu*. Dobřenský tímto vysvětlením příčin opilství vyzdvihuje nejdůležitější křesťanské morální zásady. Zůstane-li člověk za každé situace oddán Bohu, odolá pak snáze každému pokušení a žádný důvod k opilství pro něj nebude dost důležitý.

¹⁰⁵ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 71v.

Nakonec Dobřenský píše o tom, že jsme se opíjení naučili od cizinců, z nichž si bereme špatný příklad. Autor hovoří o pohanech i křesťanech, kteří mají špatné zvyklosti jak v jídle, tak v pití. V *Potvorném draku apokalyptickém* autor svoje obvinění specifikuje na německý národ: „Dubravius píše, že se Čechové od svých sousedův Němcův, a zvláště Sasův, opíjeti naučili. Ale bojím se, že již učedníci své mistry v tom umění převýšili.“¹⁰⁶ Autor se následně zamýšlí nad tím, proč si podobně nemůžeme vzít příklad z těch, kdo se drží střídmosti. Podobně Knobloch ve své písni zmiňuje, že opilství jsme si navykli podle příkladu západních sousedů: „Rozmohlo se ožralství po vší České zemi z Frankuov, z Švábuov, z Švajcarův do Čech přineseny.“ Opilství tu Knobloch metaforicky pojímá jako „nemoc franckou“, kterou si představuje jako mor, jež se dál rozmohl. „Potom se rozšířilo po mnohých národích, vsudy po všem křesťanstvu to vše pro lidskej, že nedrží přikázání všech Božích Svatých.“¹⁰⁷

Kdybychom měli říct, jaké jsou nejčastější příčiny nadměrné konzumace alkoholu v dnešní moderní době, museli bychom zmínit následující: jednak by to byla touha po uvolnění se a zábavě ve společnosti, ale také bychom nemohli opomenout osamělé řešení osobních problémů či depresivních stavů a potřebu zapomenout skrze opilost na každodenní starosti či prožité neštěstí. Dá se o podobných příčinách hovořit i v námi zkoumaném období? Radim Červenka vnímá situaci s opilstvím v raném novověku odlišně od té dnešní: ve své studii píše, že opíjení se nebylo v takové míře jako dnes individuálním problémem, že společnost vnímala opilství spíše jako narušení „společenského organismu“. Také zmiňuje, že mravokárci neštěstí konkrétního jedince vůbec nevěnovali pozornost.¹⁰⁸

Morality Červenkovu tvrzení většinou potvrzují, přece jen ale najdeme několik málo zmínek o tom, že člověka mohou k pití vést skryté osobní problémy, a je tak zdůrazněna jedincova individualita. Mnohem více se ale mravokárci soustředí na „společenské příčiny“ opilství. Toto zaměření na pití ve společnosti je způsobeno tím, že autoři moralizujících spisů neměli ambice hluboce zkoumat psychiku jedince, nýbrž se snažili zachytit vnější skutečnost. Přestože apelují na čtenáře jako na jedince, snaží se o kritiku celospolečenskou. I když je třeba zmíněna nějaká interní příčina pití, většinou stejně úzce souvisí se společenským chováním.

¹⁰⁶ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 68.

¹⁰⁷ KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: Op. cit., s. 53–54.

¹⁰⁸ ČERVENKA, R.: Hřích obžerství v utrakvistické provenienci. In: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015, s. 186.

Přesně to se snaží vyjádřit Petřík, když píše, že právě ve společnosti ostatních lidí člověk zapomene na svá soukromá trápení (ale také na Boha, což je v očích moralistů velký problém).¹⁰⁹

Za vnitřní a se společností nesouvisející důvod k nadměrné konzumaci alkoholu by se dal považovat třeba následující případ: Opilec, který ve *Věníku fíkovém* představuje nejrůznější výmluvy pro opíjení se, tvrdí, že alkohol je to jediné, co mu umožňuje klidný spánek. Střídmost radí Opilci, aby si uvědomil, že to není střízlivost, co mu brání ve spaní, nýbrž sám ďábel. To ďábel se snaží zkazit člověka a utvrdit ho v jeho hříšnosti. Ponouká ho, aby zneužíval božího daru. „Jistě pro žádnou jinou příčinu, než aby tebe tím způsobem sobě podmanil, a ty, poslechna ho, ožereš se, až nebudeš věděti, na kterém světě jsi.“¹¹⁰ Není to tedy boj s vínem, co Opilec vede, nýbrž střet s ďáblem, proti němuž platí jediné pevná víra v Boha.

Podobně se Opilec snaží obhajovat běžný zvyk, kdy člověk zamíří v neděli či jiný svátek do hospody, aby si po šesti dnech těžké práce odpočinul a mohl se tam „do vole napiti, až by i hlavu podebral“. Odpočinek by opravdu měl být hlavní náplní křesťanovy neděle, ale jak Střídmost vzápětí upozorňuje: „Takoví lidé, pracujíc těžce šest dní, nejsou tak mdlí a obtíženi od díla, jako když z domu šenkovního vycházejí, sem i tam sebou klátí, až na nohách státi nemohou, z čehož potom nazajtrí, po svátku jiný svátek aneb mladou (jakž oni říkají) neděli sobě udělají, vyrážejíc klín klínem. Druzí na hlavu i na všecky oudy pro mdlobu naříkají, zahálejí dva tři dni, chtějíc zase k práci své na potom spůsobnější býti.“¹¹¹ Strávit den vyhlášený Bohem k odpočinku podobným způsobem není ideální možnost, a jak vidíme z Dobřenského komentáře, člověku k duševnímu klidu ani tělesné pohodě nepřidá, právě naopak.

Ve většině případů je tedy v mravokárných spisech prezentována skutečnost, že k opilství je jedinec nucen společností dalších lidí. To lidé vedou ctnostného člověka k hříchu: mladík se naučí pít, aby ho ostatní přijali mezi sebe a neskĺízel posměch, a opilství se mu stane zvykem; obchodník si připíjí s velmožem, aby navázal dobré kontakty; jedinec, který se zúčastní slavnosti spojené s hostinou, se zachová nestřídmě, protože nedokáže svodům odolat. Mravokárci často připomínají, že je mnoho křesťanů, kteří chybně vnímají pivo a víno jako prostředek k rozveselení jedince a jako možnost, jak se stát lepším společníkem. V této souvislosti Petřík

¹⁰⁹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 18.

¹¹⁰ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 25r.

¹¹¹ Tamtéž, s. 49v.

vysvětluje mezi moralisty vcelku rozšířený pohled na zábavu a smích, který byl v raném novověku běžnou součástí křesťanského myšlení. Jednoduše se dá tehdejší názor na toto téma popsat veršem z Knihy Sírachovcovy, který Petřík přepisuje takto: „Lépe smutnu býti než smáti se, neb skrze zármutek srdce se napravuje.“¹¹²

Paradoxem je, že se v bibli najdou i verše o veselí s opačným významem (např. Sír 30, 21–23), interpretace tedy není snadná. Mravokárci se nicméně jednoznačně přikláněli k té variantě, o níž zde píšeme, tedy že veselost za pozemského života není důležitá. Citovaným veršem ze Sírachovce je myšleno, že dokud se člověk zaměřuje na svá trápení a nesnaží se rozptýlit společností, zábavou či alkoholem, stále myslí na Boha. Toto tvrzení nesouvisí s ničím jiným, než se základním křesťanským učením o posmrtném životě. Křesťané v raném novověku vnímali jako správné prožívat pozemský život v zármutku a nedostatku, ale s neustálou myšlenkou na Boha, aby se nedopustili hříchu. Pak budou mít šanci na šťastný posmrtný život, který je teprve tím pravým a důležitým. Jan Petřík s odkazem na bibli připomíná: „Nemilujte světa, ani co v světě jest, neb všecko, což v světě jest jakožto chlípnost tělesná, žádost očí a pýcha vzboží z Boha nepochází. (...) Neb kdo pravý křesťan chce býti, ten se světa musí odříci.“¹¹³

V odborné literatuře pojednávající o raně novověkých slavnostech se dočteme, že bylo povinností a přísně vyžadovanou zvyklostí, aby všichni přítomní připili pánovi.¹¹⁴ Takové nevinné připití si na něčí počest se ale pravidelně zvrhávalo v nezřízené hýření. Podobné situace hojně popisuje Dobřenský. Hovoří o panských slavnostech, ale také o svatbách nebo oslavách narození dítěte – všechny tyto společenské akce vyžadují připitky. Například uvádí: „Vím o tom, že mnozí již z vyššího i nižšího stavu při svých panketích, sjezdích, hodech a kvasích jináč se uctiti, seznámiti a dobrého přátelství potvrditi neumějí nežli tím bídým, hanebným přepijením a ohavným ožralstvím, aniž dobrého přítele jak jináč přivítati umějí a vzácný host u něho nebude, leč vypije na přivítanou vilkum sklenici aneb koflík vína, do kteréhož několik žejdlíků se vlívá a mohlo by se tím truňkem jiných deset neb patnáct osob poctivě podělit.“¹¹⁵ Opilec se Střídmosti táže, jak se v takových

¹¹² PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 19. K tématu hříšného smíchu např. HAVELKA, T.: *Komika českého raně novověkého bohemikálního dramatu*. Disertační práce. FF MU. Brno 2009, s. 51–57.

¹¹³ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 22.

¹¹⁴ Srov. BŮŽEK, V.: Pijácké zábavy na dvorech renesančních velmožů. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 137–161.

¹¹⁵ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 25r.

situacích zachovat, abychom pána, novomanžele nebo čerstvé rodiče neurazili, a současně se vyhnuli hříchu. Střídmost odpovídá, že za žádných okolností není naší povinností poslouchat hostitele, je-li jeho žádost v rozporu s Božím přikázáním, takže má každý jedinec podobné pobídky s klidem odmítnout.

Dobřenský také uvádí příklady morálně špatných lidí, kteří dokážou zcela bez zábran na jedince vyvíjet ohledně alkoholu nepříjemný tlak, jemuž je třeba odolat: „Druzí mocí jiného pítí přinucují, mluvíce tak, neučiníš-li mi toho k vůli, dokud živ, pro tebe také nic neudělám, ani tě v čem fedrovati budu. V čemž ani těmi pohružkami ustrašiti se dáti nemáš, pamatujíc na to, že jest to proti Pánu Bohu a slovu jeho svatému, i také bližnímu svému pohoršení na sobě dáti a sebe mnohých nestydatých hříchův oučastna činiti.“¹¹⁶ Takové jednání je odsouzeníhodné, a proto všichni moralisté radí, že nejdůležitější zásadou, již je třeba dodržovat, je vyhýbat se společnosti opilců. I v bibli se dočteme: „Nebývej mezi pijany vína, mezi žrouthy masa, vždyť pijan a žrout přijdou na mizinu, dřímota je oblékne v cáry.“¹¹⁷

Velká pozornost je špatnému vlivu společnosti věnována především v *Potvorném draku apokalyptickém*, spis obsahuje celou kapitolu nazvanou *Pilně se vystříhati opilcův a spilkův*. Autor se zabývá tím, jaký se ve společnosti rozmohl nehezký zvyk, který jedince nutí pít, aby si ho ostatní vůbec vážili: „Všude vůbec takový obyčej se zachovává, ano přitom i schvaluje: kdybychom s lidmi nepili, tedy by nás jiní sobě méně za lunt koudele vážili.“¹¹⁸ Autor podobné chování ostře kritizuje, zakazuje podobné nabádání poslouchat a uvádí celou věc na pravou míru. Jestli je něco, pro co by si člověka ostatní měli vážít, je to poctivost a jiné ctnosti, nikoli míra vypitého alkoholu. Proto bychom si měli vybírat takové přátele, kteří nás nebudou svádět svým příkladem k hříchu a kteří nám v případě potřeby pomohou, než aby nás nutili následovat jejich morálně špatný příklad. Komu přesně by se člověk měl vyhýbat, píše Jan Petřík s odkazem na Pavlovu epištolu Korintským: „Jestli který mezi vámi jesto by se bratrem nazval, totiž s vámi k jedné víře přiznával a byl by frejovný, neb lakomec, neb modlář, neb zlolajce, neb opilec a neb hráč, s takovým abyste ani nejedli.“¹¹⁹

Jak se ze střídmého člověka stane opilec, nejlépe vystihuje Rvačovský s připomínkou slov svatého Augustina: „Tuto pak sluší nám věděti a znáti, že ožralci

¹¹⁶ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 25r.

¹¹⁷ Př 23, 20–21

¹¹⁸ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 142–143.

¹¹⁹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 27.

z lidí jednoho dne učinění nebývají, ale když přátel aneb raději nejukrutnějších nepřátel svých k pití je nutkajících poslouchají, a pomalu den po dni jeden aneb dva koflíky vína mimo potřebu a zvyklost předešlou sobě přičiňují a přidávají. Potom když tomu uvyknou, tak je ta žádost ožralství posedne, že vždycky žízňiti musejí.“¹²⁰ Poukazuje zde přesně na to, že na počátku je to často společnost druhého, který přivede člověka svým příkladem a pobízením k hříšným zvyklostem, jichž následně není snadné se zbavit.

Autoři tedy v moralitách učí, že pokud je člověk pevně zakotven ve své víře, nemůže mu být žádná příčina k pití dost důležitá. Jelikož má ale podle křesťanů každý jedinec (už od Adama) přirozený sklon k hříchu, vypisují mravokárci další důvody kromě zapomnění na Boha, které člověka mohou přivést k hříchu opilství. Nejvíce se v moralitách píše o společnosti hříšných lidí, kteří se nestydí vést ke špatnostem i ostatní a kterým je třeba se vyhýbat. Člověk má raději prožít svůj život obtěžkán trápením, než aby se uchýloval k alkoholu a marnění času v mravně špatné společnosti. Vnitřní psychologické pohnutky ale morality nezachycují, ani to nebylo jejich cílem. Opilost ve společnosti sebou nese mnohá úskalí, na něž moralisté hojně upozorňují. Pod vlivem alkoholu jedinci ztrácí přirozený stud a slušnost, řeknou, cokoliv jim přijde na mysl, mají sklony k hádkám a násilí. O důsledcích opilství pojednáme v dalších kapitolách.

3.5 Slavnosti

V kapitole o příčinách opilství jsme viděli, že slavnosti byly jednou z nejčastějších záminek k opíjení se. V raném novověku se slavily svátky jak církevního, tak státního charakteru.¹²¹ Církevní slavnosti souvisely s uspořádáním liturgického roku, který je vymezen především dvěma významnými obdobími: velikonočním a vánočním. Do období mezi těmito církevními svátky spadá nejkritizovanější doba v roce, kdy byly podle moralistů mravy nejuvolněnější a sklony hřešit největší. Jedná se o období masopustu (synonymně se také užívá označení karneval), které tvoří několik týdnů mezi Vánocemi a Popeleční středou, je to tedy období hodování a veselí mezi dvěma postními dobami. Slavností v období

¹²⁰ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 200.

¹²¹ Srov. VÁLKA, J.: *Homo festivans*. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 5–19.

masopustu se účastnily všechny vrstvy společnosti, podle studie Petra Matějíčka i duchovenstvo.¹²²

Oslavy masopustu ve šlechtickém prostředí se od těch lidových lišily, byly organizovanější a uzavřenější, zahrnovaly rozličné druhy zábavy od divadla, přes hudební představení, až po turnaje. Mravní nevázanost je tradičně spojována spíše s oslavami lidovými, ale ze studie o šlechtických karnevalech je zřejmé, že ani ty se nevyhnuly alkoholovému opojení. Lidový masopust se pojí s myšlenkou převrácené hierarchie hodnot, kdy běžně normální a důstojné je považováno za bláznivé a opovrhované. Nejhorší neřesti se záměrně dávaly na obdiv, John Bossy smysl takového počínání vysvětluje následovně: „Účelem oslav bylo ztělesnit fungování tělesných žádostí obecně a z aktivit minulého roku vyzdvihnout na světlo souhrn všech hříchů, aby se jich společenství stačilo zbavit ještě předtím, než nastane půst.“¹²³ Tomáš Havelka ve své disertační práci zpochybňuje tradované tvrzení, že „církve musela tolerovat určitá období, kdy nad rozpustilostmi zavírala oči, zejména masopust.“¹²⁴ Musíme souhlasit, že postoj moralistů a kazatelů ve vybraných spisech je k tomuto období výlučně kritický.

Nejpromyšlenější zpracování kritiky mravů v období masopustu představuje spis *Massopust* Vavřince Leandra Rvačovského. Autor ve spise jednak vyložil původ masopustu, hlavně ho ale personifikoval a vytvořil z něj hlavní postavu celého díla. Vypráví, že *Massopust* si vzal za manželku *Pýchu*, dceru *Lucipera* a *Nepravosti*. S *Pýchou*, která tradičně v morálkách představuje nejhlavnější a nejtěžší hřích¹²⁵, pak *Massopust* zplodil dvanáct synů, které autor nazývá *d'áblíky* a kteří představují další těžké hříchy. Autor tedy navzdory tradici sedmi hříchů vymezuje „*d'áblíky*“ třináct a zakládá na tomto vymezení kompozici celého díla. Čtvrtý syn je nazván *Vožralec* a je mu věnována jedna z kapitol, kde je opilství klasicky kritizováno a kde je pojednáno o jeho příčinách a důsledcích. Rvačovský tedy spojil učení o smrtelných hříších s masopustním obdobím, které představuje uvolněnost mravů v raném

¹²² MATĚJČKA, P.: *Karneval v myšlení a životě raně novověké šlechty*. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 164.

¹²³ BOSSY, J.: Op. cit., s. 62.

¹²⁴ HAVELKA, T.: *Komika českého raně novověkého bohemikálního dramatu*. Disertační práce. FF MU. Brno 2009, s. 54.

¹²⁵ „Víš jistě dobře, že počátek všech hříchů jest pýcha, neb ta odvozuje od Boha a k otci svému d'áblu vede.“ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 72.

novověku. Opilství prezentuje jako jednoho z jeho potomků, které zplodil s pýchou, matkou všech hříchů.¹²⁶

Praktičtěji na masopustní období nahlíží Franckův překladatel. Ve spise mu věnoval jednu ze sedmi knih, jež tvoří jeho spis, a nazval ji *Jak má křesťanský člověk vesele, však počestně masopust svátek opilcův držeti*. Autor v ní uděluje rady a jmenuje zásady, kterých se má člověk držet, aby mohl masopust počestně oslavit. Ačkoli by se z názvu knihy mohlo zdát, že tento autor nenahlíží na masopust stejně přísně a kriticky jako ostatní moralisté, obsah knihy už zdaleka tak pozitivně nevyznívá. Křesťan by si měl uvědomit, že pravá rozkoš není tělesná, nýbrž duchovní. Nedá se jí tedy dosáhnout skrze jídlo či pití, ale jedině neustálým vzpomínáním na Boha. Autor tedy opilství tradičně klasifikuje jako tělesnou neřest a zapovídá ho stejně přísně jako ostatní mravokárci.

V několikátýdenním masopustním období se pravidelně odehrávalo velké množství svateb a podobných soukromých oslav. Už jsme se zmínili o slavnostním aktu připíjení na počest oslavovaného, do kterého jsou všichni zúčastnění nuceni. Všeobecně se ale podobné oslavy podle popisu mravokárců zvrhávaly v bujaré pitky. Jan Petřík píše konkrétně o svatbách: „Tak těch svateb na vše strany plno z kterýchžto málo se jich v pánu Bohu žení a vdávají. Žádného takového žraní, opilství prve nebývalo, kteréž to vše znamená jsou dne soudného.“¹²⁷ V citaci je mj. prezentován moralisty celkem často uváděný postoj, že se hostiny zvrhávají v čím dál hříšnější události.

Moralisté kritizují mravy křesťanů během celého roku, nicméně masopustní období bylo proslulé svou mravní uvolněností a zkažeností, která se váže k bujarým oslavám a hostinám plným dobrého jídla i pití. Často se tedy k masopustu ve svých spisech vztahují a snaží se čtenářům vysvětlit, že by se v tomto období měli mít ještě více na pozoru před pokušením, které se nabízí více než kdy jindy v roce.

¹²⁶ Spisu se v souvislosti s hříchem obžerství věnuje Radim Červenka:

ČERVENKA, R.: Hříšný člověk v dílech utrakvistických autorů a Labyrintu světa a Ráji srdce Jana Amose Komenského. *Studia Comeniana et historica*, 93-94, XLV, 2015, s. 46-64; ČERVENKA, R.: Hřích obžerství v utrakvistické provenienci. In: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015, s. 183-195.

¹²⁷ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 25.

3.6 Důsledky opilství

„Hřích pak uveden bývá skrze opilství, sytost a bujnost, kterážto jest studnice a matka všech hříchů.“¹²⁸

Jedním ze zásadních důvodů, proč moralisté považovali opilství za těžký hřích, jsou důsledky, ke kterým vede. Především otvírá „dveře vši nešlechtnosti“, jak píše Petřík. „A nic není tak těžkého, co sobě čert v myslí sobě aby nedovedl, když nás vínem polapí, všech smysluov zbaví a bláznů z nás nadělá. Tuť strojí s námi žerty své kratochvílné a hry masopustní provozuje, ženouc nás vždy z jednoho hříchu do druhého.“¹²⁹ Opilý člověk má podle mravokárců velmi blízko k tomu dopustit se dalších špatností jako je smilstvo, hazard, hádky, bitky či krádeže. Ze slušného člověka s dobrým chováním dělá zkrátka alkohol cosi podobného zvířeti, což je metafora, kterou autoři moralit užívají opravdu hojně. Dalším negativním důsledkem opilství je ovšem také podlomené zdraví, a dokonce předčasná smrt. Závislost na alkoholu nevyhnutelně vede i k velkému utrácení peněz a k chudobě. Začít ovšem musíme tím pro křesťany největším prohřeškem, což je zapomenutí na Boha v důsledku alkoholového opojení.

3.6.1 Opuštění Boha

„Vino a ženy odvodí od víry také i moudré.“¹³⁰ Tak cituje Jan Flaxius biblický verš ze Sírachovcovy knihy. Fakt, že opilství přiměje věřící zapomenout na svou víru, souvisí se stavem, do něhož alkohol člověka uvede. Mravokárci pro tento stav užívají termín „rauš“. Mají přitom na mysli alkoholové opojení, kdy má člověk rozostřené smysly, nejasné uvažování a své myšlenky i tužby věnuje věcem, na které by střizlivý ani nepomyslel. To nejdůležitější se mu ovšem vytratí z myslí velmi rychle: vlivem vína či piva zapomene na svou víru v Boha, na jeho dobrotivost, činy a přikázání, podle nichž by měl jednat, pokud nechce být zatracen. Petřík podle tohoto zapomnění dává název celé jedné kapitole ve svém spise, kterýmž důsledek hezky vystihuje: *Z opilství roste Boží pohrdání a zapomenutí nad jeho dobrodiním*. Pod vlivem alkoholu člověk nemyslí na Boha, naopak se soustředí nejvíce na své

¹²⁸ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 23.

¹²⁹ Tamtéž, s. 15.

¹³⁰ FLAXIUS Z ČENKOVA, J.: Op. cit., s. 25. Sír 19, 2

tělesné potřeby a touhy, proto mravokárci tento důsledek klasifikují jako škody duše. Když se člověk v myšlenkách odloučí od Boha, rázem se stane nejlepším společníkem ďáblovým, který tak dostane výbornou příležitost přemoci ho. „Žádný Ďáblova není větší přítel, jako kdo se rozkoši a opilství oddal. Toť je pramen, metla, a začátek všech hříchů.“¹³¹

Jak má člověk odolat, když se ocitne v zajetí ďábla, jež ho svádí ke špatnostem, k tomu podle moralistů dal nejlepší příklad sám Ježíš Kristus. I on byl podle evangelií pokoušen ďáblem, když čtyřicet dnů bloudil pouští. Ďábel mu po těchto čtyřiceti dnech hladovění a žíznění nabízel jídlo, majetek i slávu, Kristus pro něj ale měl při vzpomínce na Boha a jeho slova vždycky tu správnou odpověď a odmítnutí. Veškerému ďáblu naléhání tedy dokázal odolat jedině díky tomu, že měl Boha stále na mysli. „Ne samým chlebem živ jest člověk, ale každým slovem, kteréž pochází z úst božích.“¹³² Jeho sebezapření má být všem příkladem.

Jan Petřík se vyjadřuje k tomu, co uctívá jedinec, který propadl hříchům, a v důsledku toho zapomněl na křesťanského Boha. Situaci člověka, který se dopouští obžerství, popisuje tak, že uctívá své břicho jako vlastního boha a jídlo je mu nejlepším společníkem. Podobně lakomec uctívá majetek a smilník tělesné spojení. „Kteří pak v rozkoších živnosti a pečování se kochají, nemyslí než na svého boha, kterýž to jich břicho jest. Neb kde čí poklad, tu i jeho srdce. Rovněž jakožto lakomec tu není, kde jest, ale smysli jsa vytržen, svým bohem se obírá, kterýžto jest statek a peníze, a rovně jako cizoložník, jedno tělo s ženou učiněn jest, tím že dva jedno tělo jsou. Tak také i vožrlec učiněn bude jedno břicho a vinný sud s vínem. Neb kdo čemu příčinu srdce, mysl, a myšlení své, toť jest jeho Bůh, s tímť se za jedno spojí.“¹³³ Petřík se těmito příklady snaží ukázat, že čemu se v myšlenkách nejčastěji oddáváme, to se nám stává bohem. „Břicho vožralcův zaživa jich bohem a skrze to všecky vožralce jako modláře viním, že se vínu v svém srdci modlí a na ně tu počestnost vzkládají kteráž samému Bohu náleží.“¹³⁴ Bůh je ale jeden jediný, a pokud chce být člověk správným křesťanem, nesmí ho ve své mysli ničím nahrazovat.

Nahrazováním jediného křesťanského Boha jinými se mravokárci také zabývají, když píšou o modlářství. Petřík kapitolu, v níž o tématu pojednává, nazval:

¹³¹ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 23.

¹³² Tamtéž, s. 21. Mt 4

¹³³ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 62.

¹³⁴ Tamtéž, s. 97.

Z opilství pochází modlářství, hněv Boží a nemilost i války a nepokoje proti Bohu, cti a právu. V této souvislosti je často uváděn biblický příběh o zlatém teletu jako odstrašující exemplum.¹³⁵ Izraelský lid se obával, že se Mojžíš dlouho nevrací z hory Sinaj, kde rozmlouval s Hospodinem, a zatoužili po novém, hmatatelném Bohu, který by je dovedl do země zaslíbené. Áron tedy z roztavených zlatých šperků stvořil tele, které poskytl lidu, aby ho mohli uctívat jako modlu. Bůh se nad tímto činem rozhněval a ty, kteří mu nezůstali věrni, nemilosrdně potrestal. Václav Dobřenský (ale i ostatní moralisté) chování těchto biblických postav spojuje s opilstvím: „Lid izrahelský, najedši se a napivši do sytosti, vstali od stolu svých a tancovali okolo telete zlatého, pročez pokolení levítské z rozkazu Mojžíše, aby Pána Boha hněv ukrocen byl, zabil každé syna a bratra svého vlastního, takže jednoho dne třímecí tisíce lidu od meče padlo.“¹³⁶

Mravokárci se tu snaží upozornit na skutečnost, že najezený a opilý člověk, který má všeho dostatek, je k opuštění Boha a hledání jiných náchylnější než ten, který se musí o svou existenci bát. To nejlépe vystihuje opět Petřík: „Že lid Izrahelský když jim Bůh štěstí a vítězství přál, posadiv je v zemi zaslíbené s pokojem, kdež všeho dosti bez nedostatku měli, ale oni cizích bohů hledali a modlářství sobě začali, v kříži pak a v trápení vrtěli sebou. (...) Protož nouzi trpěti jest nám časem tak užitečné jako jísti a píti.“¹³⁷ Modlářství tedy Petřík, který mu věnoval největší prostor, nakonec definuje takto: „Neb věrná pravda jest, že žádný vožrlec Boha nemá za pána, byť pak ustavičně ho v oustech měl. Neb sobě smajšlí jakéhos Boha vožralého, kterému by se jeho skutkové líbili, a neb který nemnoho za ně dbal, a neb skrze prsty k nim prohlédal. A toť jest právě arci modlářství.“¹³⁸ Opilec či jiný hříšník si představuje nového boha, před kterým by se nemusel za své chování stydět a který by mu odpustil.

Z praktického hlediska se na celou věc dívá Dobřenský, který skrze personifikovanou Střídmost připomíná, že pokud je člověk opilý, není schopen se pomodlit. Opilec namítá, že se cítí nejzpůsobilejší k modlení právě pod vlivem alkoholu. Na to Střídmost odpovídá a celou situaci projasňuje: „Tehdy nemusí Pán Bůh spravedlivý býti, aneb daremně a bezpotřebně přikazuje, když velí, aby jeden každý k modlitbám střízlivý byl, poněvadž, jakž ty pravíš, jsi schopnější k modlení,

¹³⁵ Ex 32

¹³⁶ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 66r.

¹³⁷ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 97–98.

¹³⁸ Tamtéž, s. 98.

když rauš máš. Ale sluší tobě na to pilně pozor míti, aby tebe ten ožralý čert neoklamal, totiž když by nejvíce modlitby potřeboval, tvé srdce, jsa ožralstvím obtížené, že by nemohl na modlitbu mysliti, a v tom by snad i zahynul.“¹³⁹ Dobřenský tím vysvětluje, že k modlitbě je potřeba čistá a jasná mysl, aby se jí člověk mohl věnovat naplno a upřímně. Úplně stejně se k věci staví Rvačovský v Massopustu: „Ožralec když jest ožralý, nemůže se modliti, pakli to z všetečnosti činí, modlitba jeho obrátí se jemu v hřích. Když se pak vyspí, též nemůže se modliti, neb hlava těžká, mdlá, truňky přemožená, nemůže k tomu sloužiti. A tak vždycky dílo Boží zanedbává.“¹⁴⁰

Dál moralisté zmiňují, že opilec přestane chodit pravidelně do kostela, jelikož tráví většinu času po hospodách, nebo doma vyspává kocovinu: „Ano když se nětco prospíš, tehdy hlava ještě bejvá těžká, mdlá, truňky přemožená a k modlení nespůsobná.“¹⁴¹ Opilci mají také sklony ve svém opojení nadávat, na všechno si stěžovat a všechny urážet, včetně Boha. Rouhání je přitom zakázáno přímo v Desateru: „Nezneužiješ jména Hospodina, svého Boha. Hospodin nenechá bez trestu toho, kdo by jeho jména zneužíval.“¹⁴²

Pokud se člověk jednou dopustí hříchu opilství, v takové chvíli je nejdůležitější pokání. Pokud si svůj hřích přizná a bude ho litovat, modlit se a prosit o odpuštění, hřích se dá podle autorů stále odčinit. Pokud to ale neudělá a bude se nadále oddávat opilství, čeká ho jistý osud: „Neb pokudž ti mokří bratři včas přestati a skrze pravé pokání ku Pánu Bohu obrátiti, chtěti se nebudou, nýbrž v svém neřádném ožralém životu zahynou a umrou, tehdy nikdy v onen den soudný před trůnem Krista neostanou.“¹⁴³

Opilství tedy podle mravokárců zabraňuje lidem v odevzdání se Bohu, protože ho činí bezstarostným: „Cvičí jeden druhého na vožralství, připíjíme sobě jeden druhému k vůli bez žízně pijíc. A tak se zasedíme až do tmavé noci, na dílo Páně nevzhledneme, necháme se o to ptákům starati, aniž dbáme na skutky rukou jeho.“¹⁴⁴ Aby člověk nezapomněl na Boha, má se podle rad mravokárců co nejvíce věnovat četbě pobožných knih, tzn. jak Písma, tak i spisů svatých otců a jiných křesťanských myslitelů. Také se má za každé okolnosti vyhýbat zahálce, stále se

¹³⁹ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 25r.

¹⁴⁰ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 193.

¹⁴¹ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 25r.

¹⁴² Ex 20, 7

¹⁴³ FLAXIUS Z ČEŇKOVA, J.: Op. cit., s. 29.

¹⁴⁴ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 74. Iz 5

něčím zaměstnávat a neoddávat se přílišnému veselí. Kdo si prožil nějaký smutek nebo nedostatek, ten bude přirozeně na Boha myslet věrněji než člověk, který má všeho dost, pravidelně si dopřává tělesných rozkoší, opíjí se a přejídá. Neutuchající víra je v očích moralistů základem pro ctnostný a střdmý život. Kdo žije bez víry, žije bez strachu rozpustilý život. Nejdůležitější zásada v tomto ohledu je psána již v bibli v jediné větě: „Neopíjejte se vínem, ale naplňte se duchem.“¹⁴⁵

3.6.2 Smilstvo

Hříchem, který je s opilstvím spojován nejvíce, je jednoznačně smilstvo. Smilstvo je jedním ze sedmi smrtelných hříchů, zároveň je přísně zakázáno v Desateru a na mnoha místech v bibli. Vytvořit stručnou a výstižnou definici smilstva a vysvětlit, co všechno pod tento pojem podle křesťanů v raném novověku patřilo, ovšem není snadné. Obecně můžeme říct, že křesťanství schvaluje dva stavy: buď „závazek čistoty vůči Bohu“, tzn. život v panenském či vdovském stavu bez jakéhokoli pohlavního styku a necudných myšlenek, nebo „závazek věrnosti ve stavu manželském“.¹⁴⁶ Cokoli mimo jmenované stavy je považováno za smilstvo. Mezi smilstvo ale nepatřil pouze pohlavní styk s jinou osobou než tou, s níž člověk žije v manželství – pod pojem je nezřídka zahrnováno i sebeukájení a také jakékoli nenaplněné žádosti odehrávající se pouze v myšlenkách.

Šimon Lomnický napsal cyklus devíti mravokárných próz, z nichž jednu věnoval právě smilstvu. Spis nazval *Kupidova střela* podle Kupida (též Amor), římského boha touhy, erotické lásky a přitažlivosti, a podrobně v něm vyložil veškeré příčiny, záповědy a druhy smilstva. Z tohoto spisu si můžeme udělat představu, co všechno pod smilstvo zahrnovali humanističtí mravokárci. Lomnický vyděluje šestery hříšníky: prosté smilníky (předmanželský pohlavní styk), násilníky, cizoložníky (styk ženatých a vdaných mimo manželský svazek), svatokrádežníky (styk s duchovními osobami), smilnokrevníky (styk s rodinnými příslušníky) a sodomské hříšníky (jakýkoli zvláštní druh styku). Vidíme tedy, že na rozdíl od našeho vymezení výše se autor zaměřuje pouze na všechny druhy nepravostí, které probíhají mezi dvěma osobami, a pojmenovává je podle vztahu zúčastněných či podle prováděných praktik. Opilství má dle Lomnického mezi příčinami smilstva

¹⁴⁵ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 94. Ef 5, 18–19

¹⁴⁶ GROLLOVÁ, J – RYWIKOVÁ, D.: Op. cit., kapitola o smilstvu s. 105–108.

jedno z předních postavení, protože ten, „kdo sobě břicho vínem přeplní, hlavu sobě dobrovolně zblázní.“¹⁴⁷

Hřích smilstva se netýká pouze opilců, kteří jsou na alkoholu závislí a v krčmě tráví většinu svého času. V tom je alkohol tolik nebezpečný – ďábel pomocí vína dokáže svést i věrného a slušného křesťana. Jeho vlivem se člověk přestane chovat rozumně, zapomene na své zábrany i na boží přikázání, začne se naopak více projevovat jeho pudovost a silně zatouží po tělesném uspokojení. „A netoliko bezbožní lidé a každodenní krčemníci, ale i lidé pobožní, kteří jak ten hřích, tak i jiný v veliké ohavnosti majíce, potom ďábelským pokušením jsouce přelstění a truňkem přemožení, v hanebný hřích přicházejí.“¹⁴⁸

Dva biblické verše, jež spojují víno se smilstvem, citují autoři na mnoha místech ve všech moralitách. První je z Šalamounových přísloví a zní: „Smilná věc jest víno a svárlivé opilství, kdožkoli v těch věcech kochá se, nebude moudrý.“¹⁴⁹ Druhá pochází z Nového zákona, najdeme ji v Pavlově epištole Efezským: „Neopíjejte se vínem, v němž jest smilstvo.“¹⁵⁰ Biblickou postavou, z níž alkohol udělal „smilnokrevníka“, je Lot, který pod vlivem vína dopustil pohlavní styk s oběma svými dcerami. Ale i u pohanských antických myslitelů mravokárci nachází příhodné rady a ponaučení, například Lomnický cituje z Ovidia: „K smilstvu jest jistá příčina, pije-li kdo mnoho vína.“¹⁵¹ Nebo odkazuje na sv. Jeronýma, který u všech mravokárců představuje oblíbený zdroj myšlenek týkajících se smilstva:

„Kde jest víno, tu jest smilství,
kde sytost nebo opilství,
tu panuje těla chlípnost,
nezdrženlivost a smilnost.“¹⁵²

Z nebiblických zdrojů také pochází velmi často vyprávěné exemplum o muži, jehož pokoušel ďábel. Aby ulevil napětí, které v něm ďábel zažehl, dal z nabízených provinění přednost opilství před smilstvem a vraždou, protože ho považoval za nejmenší a neškodný hřích. V opilosti se ovšem nakonec dopustil i zbylých dvou

¹⁴⁷ LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Kupidova střela*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): Op. cit., s. 178.

¹⁴⁸ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 31.

¹⁴⁹ Př 20, 1

¹⁵⁰ Ef 5, 18

¹⁵¹ LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Kupidova střela*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): Op. cit., s. 158.

¹⁵² Tamtéž, s. 178.

hříchů. Jan Petřík zase uvažuje, zda je horší ožralec, hráč či smilník. Dochází k podobnému závěru, že jedno nikdy není bez druhého.

Smilstvo je také hříchem, který je v morálkách hojně spojován se ženami – ve všech kapitolách pojednávajících o smilstvu na ženy alespoň stručně naráží každý z moralistů. Je známou skutečností, že manželská nevěra u žen byla vždy trestána mnohem přísněji než u mužů. Václav Bůžek píše, že žena byla v raném novověku stejně jako v předchozí tradici vnímána především ve dvou rolích: jako matka a sexuální hřišnice. Zároveň ale dodává, že takový obraz je dosti povrchní a o realitě nemusí vypovídat pravdivě, dochoval se totiž právě pouze skrze texty, které kritizovaly tehdejší mravy (ať už jde o morality nebo kázání). Jejich autoři nemuseli být objektivní a často dotahovali svou kritiku do extrému. K textům se Bůžek vyjadřuje: „Ty zároveň vedle očekávané role ženy ve společnosti představují její idealizovaný a tradiční obraz v mužských očích.“¹⁵³

Žena je ve spisech často představována jako svůdnice. Pokud ráda pije alkohol, zvykne si zdobit se a oblékat do vyzývavých šatů. Po vínu přichází o veškeré zábrany a mluví s mužem způsobem, který ho svádí k hříchu. Petřík popisuje typ ženy, která má hostiny a oslavy v oblibě a vyhledává je. Po svém muži pak požaduje, aby ji bral sebou do společnosti a naléval jí. „Nepojme-li ji muž s sebou na víno, hned hubu odvěsí a celý týden s ním ochotně nepromluví.“ Pokud manželčiny poznámky muž nechce poslouchat, nezbyvá mu, než poslechnout. Petřík proto dokonce navrhuje, že by měla vrchnost uzákonit, aby žena, která není vyloženě pozvaná, měla na podobné zábavy zakázaný přístup.¹⁵⁴ Kombinace alkoholu a smilstva je často spojována také s mládeží, protože „víno a mladost dvojí pramen jest rozkoše“¹⁵⁵.

Musíme zdůraznit, že i když to ve skutečnosti nebylo tak běžné, mravokárci se stejně negativně jako ke smilnění žen staví k mužské nevěře a nemravnostem, před nimiž rovněž nezavírají oči a pro něž nenachází omluvy. V příbězích, které se k mužské nevěře a tělesné nečistotě vztahují, hraje žena jednak roli ublížené manželky, jednak také nevěstky, za níž muž chodí. Autor *Potvorného draka apokalyptického* nejčastější projevy smilstva u mužů zobecňuje a popisuje následovně: „Když manžel (než po ožírání) jako obecní bejk po ulicích nočně chodí

¹⁵³ BŮŽEK, V. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Člověk českého raného novověku. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 22

¹⁵⁴ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 79.

¹⁵⁵ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 30.

a s cizími ženami se vodí, když nežli v opilství víru své manželce ruší, v slibu ji před Bohem i lidmi připověděném nestojí, když než tedáž jako holobradý hejsek s jinými dvoří, smilní, cizoloží sobě, až hanba počíná.¹⁵⁶ Jako důsledek pití a smilnění muže vidí mravokárci nešťastné a rozvrácené manželství, ale také mnoho nemocí, které se pohlavně předávají. Jan Flaxius zmiňuje: „Kdo se přivine k nevěstkám, nešlechtný bude, hnis a červy obklíčí ho.“¹⁵⁷

Spojení vína a tělesných neřestí je zažitou skutečností, k vysvětlení tohoto důsledku pití mravokárci ani nepotřebovali mnoho prostoru. Smilstvo je nejvíce kritizováno u žen, což je historicky zažitá zvyklost. Mravokárci ale neomlouvají ani nezdrženlivé chování u mužů a zdůrazňují, že nevede k ničemu dobrému. Ve spojitosti s mládeží je konzumace vína přísně zakázána, protože člověk je v mládí mnohem silněji ovládán tělesnými žádostmi, jež neumí krotit, a ke smilstvu má tedy velmi blízko. Je třeba takovým zvyklostem učinit přítrž již v brzkém věku, aby se nerozmohly.

3.6.3 Hádky, bitky i vraždy

„Tu ožralci lidi nepřítomné pomlouvají, posuzují, odsuzují: posmíváním, utrhaním, plundrováním: z hněvu, z závisti, nepřítomně, nenávisti, etc. Tu není než zlořečení, lání, přísahání. Z toho sváry, rvačky i mordové.“¹⁵⁸

Další negativní důsledky, které plynou z opilství, se ve spisech vážou nejčastěji s představou opilce v hospodě, neboli v „šenkovním domě“, jak píšou moralisté. Obvykle vypadá scéna asi takto: Muži si sem přicházejí vypít „truňk“, pouští se do diskuzí, chlubí se a ostatní pomlouvají, protože víno či pivo způsobuje, že cokoli jim přijde na mysl, hned vyřknou nahlas. Tak nemají daleko k tomu, aby se začali dohadovat, vzájemně se o svých názorech neslušně a hlasitě přesvědčovat, provokovat, nebo dokonce k přesvědčení použít násilí. Opilí jdou pak hlučně v nočních hodinách z hospody domů, kde na ně čeká žena. Že muži v raném

¹⁵⁶ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 31–32.

¹⁵⁷ FLAXIUS Z ČENKOVA, J.: Op. cit., s. 25.

¹⁵⁸ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 182.

novověku manželky bili, nebylo podle odborné literatury nic zvláštního či neobvyklého.¹⁵⁹

Rvačovský scénu o manželce, která muži za jeho stav vynadá, popisuje následovně: „On pak rozpálen jsa ďáblem a bez rozumu, nemoha déle té pašije poslouchat, popadna přeslici, bije, tluče, ohejbá okolo hlavy, až se čert té jejich hře směje: pakli mu z rukou vyklouzne, tehdy popadna v ruce, k čemuž přijíti může, hází a střílí k ní, co střelec k terči, aby ji zabil. A když se dosti do ustání uplundrují, již sám poleze co ožralá svině do komory, kdež nemoha na nohách státi.“¹⁶⁰ Podobně i v *Potvorném draku apokalyptickém* je vyprávěn příběh, který se údajně stal. Žena si dovolila svého manžela upozornit ve společnosti jiných opilců, že nemají dost peněz, aby si podobné utrácení mohli dovolit. Muž se rozzuřil a přede všemi ji zbil kyjem, až se ona téměř postavit nemohla.¹⁶¹ Podle Rvačovského celá situace směřuje vždy k podobnému konci: „Až se vždy do postele uvalí, kdež jakž se rozhřeje, tak přirození jeho, nemohouc těch ožralých zbytkův snést, musí to všeckno, co vypil i snědl z sebe co vodnář vodu z koryta vyliti.“¹⁶²

Jan Petřík připomíná a komentuje biblické verše, které sdělují, že není častějších hádek a bitek, které nemají žádný konkrétní důvod, než mezi opilými. Ti se totiž dokážou na druhého rozhněvat za jakoukoli maličkost, kterou vypustí z úst. „Kde jsou rány bez příčiny? Nejinde než kde při víně sedí, a jeden druhého nutí, aby vypil, co mu nalito jest. Také to mnohokrát zkušeno jest při hodování, že řídce kvas nějaký bez hadruňku se skoná. A tu řeč musíme skutkem pravou učiniti.“¹⁶³

A takové chování se netýká jen lidí, mezi nimiž je nepřátelství a rozpor. V opilosti dochází k hádkám a svárům i mezi blízkými osobami: „Že při víně zapomínají lidé i na blízkost příbuzenství i na bratrstvo a po malé chvíli mečem na sebe dorážejí.“¹⁶⁴ Nebo podobně jinde: „Z těžkých a nešťastných z opilství plynoucích příhod bývá častokráte různice mezi nejlepšími přáteli. A moudře Šalamoun nazval opilství svárlivé býti.“¹⁶⁵ Autor tu naráží na biblický verš z Přísloví 20, 1: „Smilná věc jest víno a svárlivé opilství, kdožkoli v těch věcech kochá se, nebude moudrý.“ Stejně i Dobřenský hned v úvodu k *Věníku fíkovému* připomíná

¹⁵⁹ Srov. BŮŽEK, V. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Člověk českého raného novověku. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 21–22.

¹⁶⁰ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 184.

¹⁶¹ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 165.

¹⁶² RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 184–185.

¹⁶³ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 60. Př 23, 29–30

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 66.

¹⁶⁵ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 150.

svárliivost pod vlivem alkoholu: „Jiní opět, zežralí jsou, příčinu k svádě dali, svého bližního ochromili neb zamordovali, aneb ti zežralí též haněbně zbití byli.“ Poznámává tedy, že nejen že má opilec větší sklon k násilí. Jakmile je zpitý natolik, že sám není v plné síle, je mnohem snadnějším cílem jiného agresora.

Všichni mravokárci se shodují na tom, že víno činí lidi vzteklé a divoké. „Vínem člověk nejvíce zapálen bývá, poněvadž ono krev v člověku zapaluje, horka a smělosti dodává.“¹⁶⁶ V *Potvorném draku apokalyptickém* se píše, že opilce tyto vlastnosti často dovedou až před soud, jenže oni v opilosti nerozeznají soudce či panovníka od jiných, a nepovažují je za důležité. Dobřenský připomíná a schvaluje návrh antického filozofa a politika Pittaka z Mytilény, který navrhoval, aby opilý člověk nebyl za své činy souzen mírněji než střízlivý, což bylo běžně zvykem: „Pitakus mudrlec učinil nařízení a za právo držeti poručil, aby ten, kterýž se něčto nespuosobného a nenáležitého z vopilství dopustí, dvojnásobně trestán byl, protože již mají lidé obyčej, všecko své provinění na ožralství sčítati pravice, že o tom nic nevědí, co jsou učinili.“¹⁶⁷ Shodný názor má i Rvačovský: „Žádnému ožralci, když byl před ním z nějakého provinění obviněn, nikdy neoudpouštěl, než dvojnásob ho pokutoval, i pro hanebné ožralství, i pro hřích, kterýž z ožralství páchal.“¹⁶⁸

Když se člověk napije, zapomene, že má být ochráncem svým bližním, v případě panovníka ochránce svým poddaným. Když se na to tedy podíváme z druhé strany, ani opilý panovník není k ničemu, protože nedokáže spravedlivě rozsoudit spory, a díky smělosti a vznětlivosti, které mu víno dodává, by byl schopen udělovat nepřiměřené a kruté tresty. Panovník také často jedná s dalšími vysoce postavenými osobami a v opilosti by mohl vyprovokovat válku kvůli kdejaké malichernosti a neshodě: „Neb tu snadno jedno kníže proti druhému se hněvem zapálí, a tak sobě v tom ožralství vojnu zamýšlí, k kteréž ho tovariši a spolu kvasitelé čistě nabají. A potom vystřízlivíc již nesmí zpátkem jíti a toho vožralého před se vzeti zrušiti, poněvadž se již v truňku podřekl.“¹⁶⁹ Jako příklad takového špatného panovníka je ve spisech na mnoha místech uveden již zmíněný Alexandr Veliký, který „sobě všecken svět v krátkosti času, totižto ve dvanácti letech, skoro celý

¹⁶⁶ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 73.

¹⁶⁷ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 71v.

¹⁶⁸ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 182.

¹⁶⁹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 99.

podmanil, jemužto žádný, jakkoli silný a mocný odolati nemohl. (...) Však všechny své herojské a královské ctnosti před lidmi hněvivostí z opilství nabyté zhyzdil.“¹⁷⁰

Moralisté dokonce nezřídka uvádí, že opilý muž neměl v pozdním středověku daleko k tomu, aby při sporu vytasil na druhého meč: „Vino působí téměř všechny vraždy v Čechách i v Němcích, řídko se střízliví spolu sváří, než až se vožerou.“¹⁷¹ Na toto téma uvádí zajímavé krátké exemplum Šimon Lomnický v *Kupidově střele*. Hlavní hrdina příběhu, jehož zdroj autor neuvádí, se v opilosti dopustí dokonce otcovraždy. Pojednává o tom, že alkohol zatemňuje smysly a rozum tak moc, až nerozeznáme nepřitele od vlastního otce: „A jiný také ožralec, šedv z krčmy domů ožralý, potkal ho otec jeho, domlouvaje mu pro ožralství, on domnívaje se býti ho nějakým nepřitelem neb jeho protivníkem, vytrhv meč, otce svého vlastního zabil a tím způsobem matce své rovně tak učinil, a jsa jat, do vězení dán, teprve když se vyspal, toho želel a litoval, a ono již bylo pozdě.“¹⁷² V opilosti se člověk může dopustit strašlivých a ohavných činů, jichž může později pouze litovat, protože jisté činy už nejdou vzít zpět.

O tom, že alkohol opravdu mohl vést k vážným bojům a vraždám, svědčí několik příběhů z bible, které k podpoře svého tvrzení moralisté často užívají ve formě exempl. Zmiňují životní osud Amnona, syna krále Davida. Ten se zamiloval do své sestry Támar, kterou pomocí lži o svém zdravotním stavu nalákal do své ložnice, znásilnil ji a následně vyhnal, čímž nenávratně poškodil její pověst. To nemohl snést další z Davidových synů, Absolon. Po dva roky se Amnonovi za jeho čin toužil pomstít, až se mu naskytla příležitost na slavnosti, kam byl Amnon pozván. Absolon svým sluhům přikázal: „Dávejte pozor. Až se Amnon po víně rozveselí, zavelím: ‚Na Ammona!‘ a vy ho zabijete.“¹⁷³ Sluhové Absolonův příkaz a dlouhodobé přání splnili a Ammona v opilosti zabili.

Další biblický příběh, který má stejně jako ten o Amnonovi vyličit, jak je člověk v opilosti snadno přemožitelný, vypráví o Júdit, jež se proslavila svou zbožností a odvahou, díky nimž zachránila židovské město Betulii před dobytím vojskem, které vyslal král Nabúkadnesar a které vedl generál Holofernés. Júdit přišla do Holofernova tábora a přesvědčila ho, že mu chce oddaně sloužit. Holofernés podlehl její kráse, přijal ji do svého tábora a zatoužil ji svést. Jednoho večera Júdit

¹⁷⁰ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 74.

¹⁷¹ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 100.

¹⁷² LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Kupidova střela*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): Op. cit., s. 179.

¹⁷³ 2Sam 13, 28

pozval do svého stanu, ona se vystrojila a vydala se uskutečnit svůj plán. „Holoferna naplnilo její chování radostí. Vypil velmi mnoho vína, kolik ho nikdy od svého narození v jednom dni nevypil.“¹⁷⁴ Když ve stanu osaměli, Júdit využila svou příležitost a zpitému Holofernovi podřízla hrdlo. Tak tedy další biblická postava přišla o život v bezbrannosti alkoholového opojení.

I v Novém zákoně je jedna významná a často mravokárci připomínaná postava, jež byla připravena o život vlivem opilé osoby. Jde o Jana Křtitele. Jan se stal kazatelem, aby připravil lid na příchod Spasitele. Byl velmi kritický k hříchům, mj. se veřejně nesouhlasně vyjadřoval k chování izraelského tetrarchy jménem Héródés Antipas. Ten si totiž vzal za manželku ženu svého bratra. Héródés Jana za jeho kritiku nechal uvěznit, nic mu ale neudělal, dokud jeho manželka Herodias nenavedla svou dceru Salome (v kanonických evangeliích bezejmenná), aby opilému králi na hostině zatančila a za svoje představení požadovala hlavu Jana Křtitele. Král opilý vínem a oslepený krásou Salome vyřkl slib, že jí dá, o cokoliv si řekne. Podle Matoušova evangelia¹⁷⁵ se mu její přání sice nezamlouvalo, nicméně nemohl před společností shodit své postavení a slib nedodržel.

Vidíme tedy, že moralisté ve spojitosti s kritikou hašteřivosti a násilí pocházejícího z alkoholu nešetřili místem. Nejenže se opilí muži v hospodách a na hostinách slovně i fyzicky pouští do sebe navzájem, napadají jak své nepřátele, tak i přátele, ale bijí také své manželky, a dokonce nemají daleko k tomu, aby na člověka, který jim odporuje, tasili zbraň. Pokud jedinec vypije nadměrné množství vína, je zároveň mnohem více zranitelný, protože se nedokáže ovládat. Tak už opilství způsobilo mnoho škod na zdraví i na životech. Velmoži zase pod vlivem alkoholu započali nejednu nesmyslnou válku. Opilec by podle mravokárců za své činy neměl být souzen mírněji, jak bylo v minulosti často zvykem, nýbrž dvakrát přísněji, protože opilství samo o sobě je hřích a velké provinění.

3.6.4 Nemoci

„Pohleďtež tedy, není-li hrozná věc, kterak dábel mohl tak zmámiti srdce lidská? Nakažení morního všickni se zdaleka varujeme, kouříme, rozličné lékařství strojíme, uzavíráme se, lidí k sobě nepouštíme, na vítr nevycházíme, nýbrž z nakažených míst

¹⁷⁴ Jud 12, 20

¹⁷⁵ Mt 12

a měst a vlastních domův co najrychleji a nejdáleji utíkáme a nejpozději se zase navracíme, vše proto, abychom se na těle nenakazili a nezemřeli. Této pak jedovaté šelmy pekelní, kteráž duše nakažuje a moří, žádný se nevystříhá, všickni jako slepí úprkem se k ní hrnou, a to každý den, každé chvíle i hodiny: tak že by se již samému ďáblu s těmi vezdejšími ožralci stejskati mohlo.“¹⁷⁶

V citovaném zamyšlení se Rvačovský pozastavuje nad absurditou lidského počínání. Pro zdraví a záchranu vlastního života by člověk byl ochotný zavřít se ve svém příbytku, nevycházet ven a nekomunikovat s ostatními lidmi, aby ho něčím nenakazili, jindy zas naopak místo svého žití s těžkým srdcem opustí, pokud není bezpečné. Při veškeré lidské opatrnosti na vlastní zdraví a život se ale velké množství lidí vědomě nechává ničit alkoholem, aniž by je k tomu někdo nutil. Protože nejen po duchovní a rozumové stránce je opilství hříšné a škodlivé, ale i na tělesném zdraví člověka způsobuje tolik škod, že je podle moralistů nepochopitelné, že by člověk taková rizika podstupoval dobrovolně. O tělesné nemoci poučuje i bible, třeba v Sírachovcově knize se dočteme: „V hojnosti pokrmů číhá nemoc a nestřídmost má blízko k nevolnosti. Mnozí skonali pro nestřídmost; kdo se umí ovládat, prodlouží si život.“¹⁷⁷

Výčtu nemocí a tělesných poškození se neubrání žádný z autorů. Jan Petřík popisuje stav, v němž je člověk přímo pod vlivem alkoholu: „Škaredá a nepodobná starost, mdloba a závrať v hlavě, slzící oči, smrdutý duch, zlý žaludek, třesuté ruce.“¹⁷⁸ Pokud se do takového tělesného stavu člověk skrze alkohol přivádí často, nemoci na sebe nenechají dlouho čekat. Například u Václava Dobřenského můžeme číst jejich výčet: „Ano již zřejmě vídáme, kterak mnohé takové pijáky podagra, dna, šlak, kontrakty, tajné nemoci, flusové, vodnotedlnost, závrat, porušení údův a krve pokažení skrze chlipné žádosti, dříve než k svým letům přijdou, co nějaké chodce s mošnamy pohrbí, zkulhaví, zklíčí a zstarlost na ně jako těžké břímě s neduhy nenadálými uvalí. A tak tehdy není se čemu diviti, že těchto posledních časův řídký ve stu neb v padesáti letech člověk do hrobu pochován bývá.“¹⁷⁹

S opilstvím a obžerstvím bývá tradičně spojována dna, které se vždy lidově přezdívalo „nemoc bohatých“ či „nemoc králů“. Byla spojována s bohatými, ale

¹⁷⁶ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 186.

¹⁷⁷ Sír 37, 30–31, cituje PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 36.

¹⁷⁸ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 35.

¹⁷⁹ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 2r.

i fyzicky málo aktivními lidmi, například literáty. Je projevem nefunkčního metabolického systému a projevuje se otokem kloubů. Dnes je dokázáno, že dna může být vyvolána geneticky, nebo přirozeným poškozením některých tělesných funkcí, nicméně opravdu má na toto onemocnění velký vliv i nezdravá životospráva, nestřídmé užívání alkoholu, masa a cukrů.

Dna byla v raném novověku opravdu rozšířená, vysmívaná a kritizovaná, jelikož vypovídala o neřestném způsobu života nemocného, a dokonce i literárně zpracovávána. Hojně byla tematizována i v naší latinsky psané literární produkci. Nejčastěji šlo o adaptace díla *Apologia seu Podagrae laus* německého učenice Willibalda Pirckheimera z roku 1522. Z latinských humanistů u nás téma zpracoval Jiří Carolides z Karlsperka, Jiří Bartholdus Pontanus nebo Viktorin Rhacotomus. Dna je v jejich spisech ironickým způsobem chválena, obvykle s využitím personifikace. Čeněk Zíbrt o jejich dílech píše ve své práci *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, kde představuje především dva spisy z 16. století, které měly podat zesměšňující a ironický obrázek této nemoci a především zdůraznit, že „vlastně lidé sami svou nezřízeností a náruživostí nemoc si způsobují“¹⁸⁰. Spisky se jmenují *Chvála podagry* a *Bratrský schod i řád podagrické společnosti*. Můžeme tedy vidět, že dna jakožto důsledek nezřízeného životního stylu pozornosti raně novověkým myslitelům neunikla.

Dně se velmi obsírně věnuje autor v *Potvorném draku apokalyptickém*. Uvádí exemplum o člověku, který v mladém věku onemocněl dnou a byl přesvědčen, že ji má od přirozenosti, bez nějakého vnějšího důvodu. Vydal se tedy k lékaři, který se divil, že ho v tak mladém věku souží podobná nemoc, která se objevuje spíše u starších, a tak se ho optal, zda je bohatý. Mladík stále přesvědčen o tom, že onemocněl přirozeně, odpovídá, že bohatý skutečně je. Lékař mu začne vyprávět příběh o setkání a rozhovoru s personifikovanou Dnou, která líčí, jak špatně se měla u sedláka, který stále pracoval a neměl co do pusy, proto od něj odešla. Potom naopak našla muže, který žil v přebytku, hodně jedl, pil a odpočíval a oddával se rozkoším. U takového člověka se Dně zalíbilo. Když si nemocný vyslechl celý příběh, zastyděl se a pokorně poslouchal lékařovy rady, jak má žít svůj život v střídmosti. „Protož chceme-li své nemoci pozbyti a ji přec zahnati, zažeň nejprve

¹⁸⁰ ZÍBRT, Č.: Op. cit., s. 108–109.

od tvého žaludku neskromnost.“¹⁸¹ Jinde autor vysvětluje, že „od přirozenosti“ zdaleka nevzniklo tolik nemocí, kolik jich tehdy bylo známo. Dokud lidé jedli a pili z potřeby a k nasycení, nebyli tak nemocní, jako jsou od té doby, co se nadměrně sytí kvůli rozkoši. Vedle dny mravokárci uvádí nemoci spojené se srdcem, krevní onemocnění, nechutenství a v neposlední řadě předčasné stárnutí, chátrání těla a brzkou smrt.

Že lékaři radí ve všech nemocech a trápeních především střídmost, to mravokárci nezapomínají často připomínat. „Střídmost jest matka zdraví. Život střídmost (podle učení všech lékařů) nejlepší je člověka lékařství.“¹⁸² Jinde autor cituje rady filozofa Seneky: „Zda po mnohém hodování nebývá mnohé stonání? Mnohé pití, jistá nemoc. Mírnost pití, jistá pomoc.“¹⁸³ Opilec ale ve *Věníku fíkovém* připomíná, že někdy lékaři doporučují víno jako prostředek k ulevení. Opilec zmiňuje nutnost vína pro obveselení při pouštění žilou, což byla stará lékařská tradice, která měla podle učení o čtyřech tělesných tekutinách zajišťovat jejich rovnovážný stav, a skrze to i tělesné zdraví. Střídmost na to odvětlí, že užívání malého množství vína pro zdravotní účely je jistě dovoleno, takové akce ovšem nikdy neberou dobrého konce. „Střídmost píté víno pro nabytí zdraví nikdá se žádnému nezapovídalo, ale jaký již mnozí obyčej při pouštění krve zachovávají, totiž hody, pankéty strojí, aby pro nabytí zase krve žrali a pili od jítka do večera, od půlnoci do svítání, až by jedni z druhých tím pitím duši z těla co sysla z díra vytopili. Já pak pravím, ber sobě za výmluvu, co chceš, jestli se budeš při pouštění tvé krve neb jiného vožířati, zhřešíš.“¹⁸⁴

V důsledku veškerých zdravotních poškození podle moralistů opilce nečeká nic jiného než předčasná smrt. Jak píše Rvačovský: „Neb jistá příčina jeho skázy budou, když v něm přirozené smysly zemdlí, zdraví pomalu ukradnou, krev v těle poruší, života ukrátí.“¹⁸⁵ Není potom divu, že člověk, který se často oddává pití a rozkoším, zemře v padesáti místo ve stu, připomíná Dobřenský. V *Potvorném draku apokalyptickém* je dáno za příklad několik poustevníků, kteří naopak prožili dlouhý život díky asketickému životu a vystříhání se obžerství i opilství. Připomíná třeba prvního poustevníka Pavla Thébského, jednoho ze zakladatelů mnišství

¹⁸¹ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 54, celé exemplum s. 43–55.

¹⁸² Tamtéž, s. 37.

¹⁸³ Tamtéž, s. 38.

¹⁸⁴ DOBŘENSKÝ, V.: Op. cit., s. 39r.

¹⁸⁵ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 180.

Antonína Velikého, poustevníka Jakuba Peršana a mnohé další. Jedná se o významné osobnosti křesťanského starověku, které žily v osamění na pouštích, vedouce přitom život naplněný střídmostí a odříkáním. Tito muži se všichni dožili kolem sta let, což byl věk dožití považovaný v raném novověku za opravdu požehnaný.¹⁸⁶ Flaxius zas připomíná vysoký dožitý věk Mojžíše a Sokrata. Ačkoli jde o postavy dosti odlišné, společná jim byla hlavně střídmost, s kterou za svého života pili a jedli. Moralisté jsou toho názoru, že více lidí zemřelo vlivem alkoholu než jakoukoli jinou smrtí. Autor dokonce uvádí posměšný epitaf z hrobu jednoho „krčemníka“, který propadl alkoholu již v mládí a příliš vysokého věku se díky tomu nedožil:

„Bože smiluj se nad Jankem,
umořen jest mnohým truňkem.
Tele pravé v mládenectví,
Vůl by jistě byl v svém mužství.“¹⁸⁷

Alkohol užívaný nestřídmě a ve větším množství podle mravokárců ničí a podlamuje zdraví jedince. Nevyhýbají se ani tomu, aby všechny nemoci a poškození konkrétně vyjmenovali, což mělo na čtenáře jistě větší efekt, než obecné varování. Nejčastější nemocí spojovanou s opilstvím je dna, k níž se v morálitách váže množství exemplů, která osvětlují její příznaky a dosvědčují její příčinu i následky. Dobrovolné způsobování škod na vlastním těle a zdraví skrze alkohol autoři považují za absurdní vzhledem k tomu, jak snadné je se jim vyhnout. Střídmé chování i podle doporučení lékařů znamená pevnější zdraví, opilství naopak nemoci a dokonce předčasnou smrt.

3.6.5 Chudoba

Dalším z mnoha závažných dopadů, které opilství přináší, je chudoba. Nemusí být způsobena pouze přímo utrácením za alkohol při posezení v šenkovním domě, velké finanční ztráty přináší také hazardní hry, jež bývají s opilstvím v morálitách velmi často spojovány, ženské oděvy a zdobení se či pořádání velkolepých hostin. Nedostatek financí pak může vést ke krádežím, dluhům

¹⁸⁶ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 129.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 106.

a žebrotě, o nichž mravokárci také pojednávají. Jak říká často citovaný biblický verš: „Nedostatek pozná, kdo miluje radovánky, kdo miluje víno a olej, nezbohatne.“¹⁸⁸

Moralisté opět představují nejčastější hospodskou scénu: Někteří muži sami dost propijí, aniž by pomysleli na své finanční možnosti. Pokud má muž s sebou v šenkovním domě manželku, která si mu dovolí jejich majetkovou situaci připomenout, nemá pak daleko k násilí. Opilec totiž nesnese, aby se mu ostatní posmívali pro jeho finanční situaci. Aby se před ostatními předvedl, nejen že sám pije přes míru, ale také vyzývá k pití i ostatní, zve je na pivo, oddává se hazardu a chvástá se před nimi, aby nabyli dojmu, že si to všechno může dovolit. Nakonec se opilý vrátí domů, kde si vyslechne manželčiny protesty. Co žena opilému muži vyčítá, píše Rvačovský: „Každý den s ožralci a kurvami utrácí, mrhá, prožírá, a ji s dítkami v hladu, psotě a nouzi nechává.“¹⁸⁹ Jindy zas ale může celá situace dopadnout přesně naopak. Pro svůj připitý stav si pijani neuvědomí, že nemají čím zaplatit. Když pak dojde k placení, snaží se svou útratu hodit na druhého. Takové případy nikdy nevedou k ničemu dobrému: „Z toho pak všeliká zlost, oklamání, neupřímnost, nevěrní handlové, podvodní obchodové o financi nastávají, kterak by jeden druhého přes hůl převrhl a do světničky sobě uvedl.“¹⁹⁰

Pokud bychom očekávali, že ve velkém alkohol pili pouze bohatí, kteří si bezstarostně mohli dopřát nekonečné množství sudů s vínem, mýlili bychom se. „Tuť hned každý o summu peněz přijde. Naši starší domnívali by se, že takový náklad knížatům náleží. Nyní mnohý chudý tovaryš při kvasu neb svatbě vo mnoho grošův bílých přijde, ještoby před časy ledva toliko peněz byl utratil, všichni se již na ožralství oddali.“¹⁹¹ Moralisté píšou jak o chudém tovaryši, tak o měšťanu, knížeti i hraběti. Z bohatých udělala chudé často právě touha po víně a následné bujaré utrácení. „Proč jest nyní v světě tak mnoho chudých lidí a téměř každý na chudobu žaluje. Každý chce žráti a píti, všecko protrávíme a propijeme, cokoli dobudeme.“¹⁹² Neznamená to ale, že by je náhlá chudoba přivedla ke střídmosti. Mravokárci kritizují jedince, kteří jsou schopni udělat cokoli, aby získali dostatek peněz na pár žejdlíků piva. Aby vrchnost nabyla prohýřený majetek zpět, má sklony utiskovat a okrádat své poddané.

¹⁸⁸ Př 21, 17

¹⁸⁹ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 284.

¹⁹⁰ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 48.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 48.

¹⁹² *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 58.

Člověk se utrácením za alkohol a pořádáním oslav může dostat do tak špatné situace, že se musí zadlužit: „Přijde žid, věřitel, lichvník, upomínati budou a ven z domu všecko poberouce vynesou.“¹⁹³ Autor zde v roli vymahače jmenuje také žida, protože ti se v pozdním středověku lichvou často živili. Moralisté navíc židy i pohany vyzdvihují pro jejich pracovitost, kterou u křesťanů nahrazuje spíše schopnost hodovat a opíjet se, proto nejsou schopni dostatečně si vydělat. Taková finanční situace pak nemohla vést k ničemu jinému, než ke krádežím a loupežím. „Když již kdo tovaryšstvu zvykne a již všecko utratí nemaje víc zač by s tovaryši pokvasil, tu nejbližší cesta jest, aby vzal kde co najde, vždyť musí míti zač píti, byť pak měl ukrasti, kdožpak na opilství a zahálení se oddal.“¹⁹⁴

Ve spojitosti s tématem majetku je jedno velmi často užívané exemplum, jež vychází z Lukášova evangelia. Jde o podobenství o marnotratném synu, které vyprávěl Ježíš farizejům. Pojednává o otci, který měl dva syny. Mladší jednoho dne požádal otce o svou část dědictví, odešel od rodiny a „rozmařilým životem svůj majetek rozházel.“¹⁹⁵ Tak se o mladíkově chování vyjadřuje bible, nicméně moralisté si neberou servítky a rozepisují se o jeho utrácení podrobněji. Rvačovský třeba píše, že o veškerý majetek přišel skrze „ožírání, frejování, všelijakých nestydatostí sodomských páchání.“¹⁹⁶ Podobné vysvětlení najdeme v každé ze zkoumaných moralit zabývajících se opilstvím. Syn ovšem postupně přišel o veškerý majetek a ve své bídě si uvědomil vlastní morální úpadek. Navrátil se tedy domů s obavami o své přijetí a s připravenými omluvami. Otec ho ale překvapil tím, že ho přivítal velmi nadšeně a vřele. Jan Flaxius ve svém spise poznamenává, že kdo se oddává opilství, měl by se zamyslet a napravit stejně, jako to udělal marnotratný syn. Ježíš podobenství vyprávěl, protože farizejové vyjádřili nesouhlas s tím, že hodoval s hříšníky. Poslání podobenství tkví tedy v tom, že nemůžeme odmítat hříšníky, protože vždy ještě mají šanci napravit se a stát se dobrými.

Podobenství o marnotratném synu zevrubněji využil Tobiáš Mouřenín, který na jeho motivy napsal mravokárnou divadelní hru *Vejstupný syn*. Milan Kopecký, jenž se Mouřenínovou tvorbou zabýval, k této hře poznamenal, že nemá představovat

¹⁹³ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 58.

¹⁹⁴ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 83.

¹⁹⁵ Luk 15, 13

¹⁹⁶ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 189.

přesnou dramatizaci několika biblických veršů, nýbrž její aktualizaci.¹⁹⁷ To je zřejmé ze zakomponování soudobých problémů a zasazení námětu do raně novověké scenerie, která se shoduje s představami ostatních moralistů. V Mouřenínově hře zahálující a líný syn odmítá poslechnout svého otce, který po něm vyžaduje pomoc v domácnosti. Nechá se zlákat postavou Pochlebníka a odchází s ním do hospody. V druhé části hry se dozvídáme, že byl syn obehrán v kartách, sveden krásou lehkých žen, zbit a okraden. Po návratu domů byl svým otcem pokárán. Mouřenín podobenství nevyužil tak, jak je užito v evangeliu, totiž k onomu připomenutí, že každý hříšník má naději na nápravu. Využil ho k zobrazení a kritice nejrozšířenějších hříchů své doby: zahálce, opilství, pýše a smilstvu.

Předměty, za něž se také kvůli hodování a opilství vydává značné množství peněz, jsou ženské šaty a doplňky. Utrácení žen, které se rády oddávají rozkoším, baví se ve společnosti a chtějí se líbit, přivedlo podle mravokárců nejednoho muže na mizinu. Správná křesťanka má být především cudná a zaměřená na zdokonalování svých duchovních předností. A i když si má dát záležet na své upravenosti a čistotě, bible přehnané strojení a vyžívání ve fyzické kráse zakazuje. Taková žena, jejíž chování v následující citaci popisuje Petřík, tedy nesplňuje tyto požadavky ani vzdáleně: „Zuřivá pýcha a vysoká mysl lidského života nemá žádného cíle ani míry, když již někde malý kvas a neb svatba jest, tuť každá chce nejpěknější býti a chceš-li se jí zachovati, za dveřmi ji nesázej. A všecko cožkoli mají na pejchu a šperky své vynaloží.“¹⁹⁸ Autoři se také často zmiňují o tom, že se z podobně založených dam postupně stanou nevěstky, protože si na své zdobení a pití potřebují vydělat peníze.

Ukázali jsme, že moralisté vyhodnotili chudobu jako jeden z nevyhnutelných důsledků opilství, a hříšníkům finanční nouzi nezřídka hrozili. Ve spisech kritizují jak samotné utrácení za alkohol v krčmách či při pořádání pestrých hostin, tak ale také chování, k němuž nedostatek finančních prostředků u opilců vede. Okrádat ostatní jsou schopni chudí venkované i vysoce postavení měšťané a velmoži, kteří v nouzi utlačují poddané. Velmi často užívaným (v souvislosti s nezřízeným utrácením) se stalo exemplum o marnotratném synu. Ani ženy nejsou opomíjeny, mravokárci připomínají jejich sklony k rozhazování peněz za účelem strojení se.

¹⁹⁷ KOPECKÝ, M.: Spisovatel humanistického manýrismu. In: *Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Veršovaná tvorba*. Praha: Academia 1995, s. 22.

¹⁹⁸ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 48.

3.6.6 Zatracení

„Pokoř, lásku, stud, čest, ctnost, všechno vykoření,
v tom modláři ožralém, žádné ctnosti není,
pro nějž trunkopolcové nepřijdou k spasení.
Trunkopolec promrzí, Bohu i všem svatejm,
jsoucí skrze Asmodea¹⁹⁹, ďábla věčně jatejm,
zde na světě po smrti, v soudný den proklatejm.“²⁰⁰

Pokud opilec neposlechne rady mravokárců, kněží a kazatelů, neuvědomí si vlastní hříšnost a provinění proti Bohu a nenapraví se skrze pokání, nedostane se mu odpuštění, přesně jak píše Knobloch v citovaných verších. Moralisté své spisy podle vlastních slov napsali právě s tím záměrem, aby probudili hříšníky z jejich bezbožného života a přiměli je zamyslet se nad vlastním osudem. Pokud ani taková připomenutí člověka nevytrhnou z opilecké letargie, nemá pak žádnou naději na spásu a šťastně prožitý posmrtný život. Moralisté na tento poslední a nevyhnutelný důsledek hojně upozorňují a snaží se tak čtenáře vylekat a přimět k nápravě. Píší jednak o tom, že jedinec přijde o možnost pobývat v království nebeském, ale také se pro varování rozepisují o zatracení a pekelných mukách, které na hříšného jedince čekají. Tématu se systematicky a podrobně věnuje český překladatel spisu Sebastian Francka.

Důležitost pokání je v *Potvorném draku apokalyptickém* podpořena exemplum, které vypráví o jednom zkaženém opilci. V jednom ze svých opileckých stavů, kdy už neměl daleko k vlastnímu skonu, se mu zjevilo peklo i s jeho strašnými obyvateli a ohněm, který byl přichystán právě pro něj. O svém pekelném vidění pověděl ostatním, kteří ho varovali, aby ještě zavčas zalitoval svých hříchů a napravil své chování pokáním a prosbami k Bohu. Opilec to ale neudělal, protože si myslel, že už je na nápravu a odpuštění pozdě a už mu není pomoci. „A tak v zoufalství skončil, jemužto se více žádné pomoci duchovní státi nemohlo.“²⁰¹ Autor dále připomíná, jak se po svém provinění zachovali Adam, Kain, Saul, David nebo Jidáš. Někdo je schopen uznat svou vinu, opilec se ale mnohdy nevzchopí ani

¹⁹⁹ Asmodeus je démon, který představuje zlo. Pojednávají o něm např. vybrané deuterokanonické knihy.

²⁰⁰ KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: Op. cit., s. 55.

²⁰¹ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 192.

k přiznání, protože mu alkohol zatemní paměť i rozum, a on si není svého provinění vědom. Jak by mu tedy mohlo být odpuštěno, když ani nezná své provinění? To je jeden z důvodů, proč je opilství podle mravokárců tak hrozným hříchem.

Věčný život v Božím království je líčen jako nejlepší možný způsob bytí, jaký si dokážeme představit, kdy je všeho dostatek a všichni se mají dobře. Proto je někdy toto posmrtné bytí přirovnáváno k honosné hostině. V inspiraci Lukášovým evangeliem tedy ono místo popisuje autor následovně: „Budou oči míti svou zvůli patřením na ten vejpravný palác a dvůr krále věčného. Takový počet posluhujících duchů, andělů i jiných. V kráse oděvu roucho spolu měšťanův, nebeských sousedův. Uši v libé muzice a zpěvu rozličné muziky zpěvákův a zpěvákyň. Čich v vůni květů, růží, lilium a všelijaké polní a zahradní rostliny. V chuti tak rozmanitých krmí, jídel, pokrmův, vína a nápojův.“²⁰² Ale žádný lidí, kdo se za života oddává neřestem, hříchům a špatnostem, ničeho takového po smrti nepozná, což přímo potvrzují slova svatého Pavla v jeho epištolách Gal 5, 21 nebo 1 Kor 6, 9–10.

Celý proces dopuštění se hříchu, smrti a odsouzení popisuje Flaxius v následujících větách: „Neb pokudž ti mokří bratři v čas přestati a skrze pravé pokání ku Pánu Bohu obrátiti chtějí se nebudou, nýbrž v svém neřádném ožralém životu zahynou a umrou, tehdy nikdy v onen den soudný před trůnem Krista Pána neostanou, nýbrž jako jsou se jim zde časně ruce od žraní třásli, tak se tam velikou ouzkostí a strachem na všem těle trásti budou, uslyšíce s velikým uleknutím hrozný ortel.“²⁰³

Franckův překladatel v kapitole nazvané *Hrozná opilecův v pekle trápení* uvádí několik exempel z nedávné i starší historie, u nichž většinou uvádí zdroj i časové určení, aby vypadala věrohodně, a slibuje jejich pravdivost. Jedno z exempel pochází údajně z roku 1221. Zemřelý otec, za života velký opilec a hříšník, se v něm zjevuje své dceři v podobě „pekelné potvory a d'ábelské larvy“ a promlouvá s ní o svém údělu a trestu. Další exemplum popisuje případ zaprodání duše d'áblu a ztracení s konečnou platností proběhnuvší už v pozemském životě. Několik opileců v nočních hodinách sedělo v hospodě a dalo se mezi vším vyprávěním do úvah o nesmrtnosti duše. Jeden z přítomných prohlásil, že by duši rád hned zaprodal, kdyby našel kupce, jenž by mu za ni dal sumu na zaplacení dalšího pití. V tom se na scéně objevil neznámý host, který od něj duši koupil, a tak smrtelník bezstarostně

²⁰² *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 232.

²⁰³ FLAXIUS Z ČENKOVA, J.: Op. cit., s. 29.

v opilosti zaprodal svou duši ďáblu. O tom, jak si mravokárci představovali peklo, se ze spisů příliš nedozvíme, zmiňovaná je vždy pouze přítomnost ohně, síry a krupobití.

Mravokárci se svými spisy snažili napravit hříšníky. Čtenář si z nich měl vzít ponaučení, hříchu se vyvarovat, a pokud již opilství propadl, měl v nich najít návod, jak se zachovat, aby nebyl zatracen, protože každý hříšník má vždycky šanci na záchranu, pokud se navrátí k Bohu a bude litovat svých činů. Pakliže se tak ale nestane, čeká ho boží soud, z něhož bez pokání zajisté s dobrým verdiktem nevyjde. Pak ho nebude čekat veselý a bezstarostný posmrtný život v království nebeském, ale zatracení a trest ve formě pekelných muk.

3.7 Lék na opilství

Moralisté podávají podrobnou kritiku opilství. Když se ale zaměříme na to, jak radí opilecům bojovat se svou žádostivostí, závislostí a škodlivým zvykem, aby se jich zbavili, mnoha praktických rad se od nich nedočkáme, přestože často ve spisech užívají spojení jako „lékařství proti opilství“ apod. V očích moralistů je totiž nejdůležitější pracovat s hříchem a čistotou duše, nikoli s tělesnou schránkou. Člověk se musí soustředit na svou víru a smýšlení. Musí si být jist, čím se řídit, co je morálně dobré a co špatné, co bible zakazuje, co vede k hříšnému jednání a co naopak od hříchu odvádí. Pokud bude mít smrtelník v těchto věcech jasno a bude se vytyčených zásad držet, pokud má odhodlání stát se dobrým křesťanem, nebude pak mít s opilstvím problém.

Tuto vidinu jediného východiska z opilství skrze víru můžeme ilustrovat spisem *Potvorný drak apokalyptický*. Najdeme v něm knihu nazvanou *Lékařství a recepty proti opilství*. Ta navzdory svému jménu nepojednává o nějakých lékařských radách a návodech, jak se starat o tělo, ale zaměřuje se na jedincovy myšlenky. Je velmi důležité, aby měl člověk stále na paměti vlastní smrt a poslední soud. Sám Bůh každého soudí a rozhoduje o tom, jestli poslat smrtelníka do nebe mezi spasené. Proto se musíme vystříhat všeho, co zakazuje. Už pohané v Egyptě měli přísloví, kterého by se měl každý držet: „Pi, ale na smrt nezapomínej.“²⁰⁴ Naopak si má člověk často vzpomenout i na království nebeské, které ho očekává po smrti, pokud se nestane hříšným. Další důležitá zásada je často se věnovat čtení bible

²⁰⁴ *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116, s. 204.

i nejrůznějších pobožných knih (spisy svatých otců), bedlivě naslouchat myšlenkám a držet se veškerých rad i přikázání. Pokud člověk hříchu propadne, nikdy se nemá ve své snaze napravit se vzdávat, pokání může člověka zcela očistit. Velmi přísně autor (a často i ostatní mravokárci) zakazují zahálku, protože mnoho volného času nevede k ničemu dobrému. O poslední důležité poučce, jež zní stejně jako název jedné kapitoly překladu Franckova spisu *Pilně se vystříhati opilcův a Spilkův*, už jsme pojednali v kapitole o příčinách pití.

S varováním se společností, která by člověka mohla snadno svést k hříchu, souvisí také to, že by si dospělí měli dávat pozor, aby nešli špatným příkladem svým dětem a mládeži obecně. O zlém příkladu píše Petřík. Co dělají staří, mladí „hned jich v tom co opice následují, domnívají se, že tak má býti.“²⁰⁵ Pozor by si na své chování a popíjení měli lidé dávat především na oslavách, jako jsou svatby a křtiny, na nichž většinou bývají i děti. Petřík kritizuje rodiče a starce, že nemají dost studu, aby jim bylo hloupé před mládeží pít do němoty. Svými stavy pak děsí malé děti a dávají špatný vzor dospívajícím.

Jediný praktický návod, jak se závislosti na alkoholu jinak než duševním přesvědčením zbavit, jsme našli v *Massopustu*. Kdo si podle Rvačovského jednou na víno navykne, už po něm bude vždy žíznit a toužit a neobejde se bez něj. Proto se podle autorovy zkušenosti nikdo neodnaučí pít najednou. Rada spočívá v tom, že tak, jako se pití naučil, zase se ho zbaví. Opilcem se člověk stal tak, že pokaždé vypil o trochu alkoholu navíc. Návod tedy zní: „Zase, kdož se chce toho hanebného hříchu zprostiti, ten jakož jest pomalu truňkův přes potřebu sobě přidávaje, do temností ožralství upadl: tak zase pomalu týchž truňkův sobě ujímaje, k světlu střízlivosti navrátiti se může.“ Kdyby se snažil přestat pít v jediný okamžik úplně, měl by chuť raději umřít, jak moc by mu víno chybělo. „A protož aby ani přílišně žízni nehořel a tak těžkého hříchu, v kterémž vězí, se sprostil, pomalu den ode dne zbytečných truňkův sobě ujímati a střídmemu pití zase zvykati má.“²⁰⁶ Kdo se bude autorovy zásady držet, vysvobodí se z hříchu a nepotká ho za něj další trest. Tato Rvačovského rada je opravdu unikátní, nic podobného se v ostatních spisech nedočteme.

Možnost nápravy a vyléčení opilství tedy moralisté spatřují převážně v nápravě duchovních hodnot. Jakmile člověk pochopí, jak je opilství těžký

²⁰⁵ PETŘÍK, J.: Op. cit., s. 105.

²⁰⁶ RVAČOVSKÝ, V. L.: Op. cit., s. 200.

a zapovídaný hřích a čemu všemu škodí, jakmile se obrátí k Bohu, nebude už, proč by dál nadměrně pil. Podobné hodnoty je třeba předat i mladé generaci.

3.8 Myšlenkové zdroje

Veškeré zásadní myšlenky a argumenty pro odmítání opilství jako hříchu vychází v morálitách z křesťanského učení. Ačkoli se opilství nezakazuje v Desateru (jako třeba smilstvo, krádež nebo vražda), přesto je jedním z hlavních hříchů, které církev přísně zapovídá. Jak píše Knobloch, opilci by se měli zpovídat „před Bohem i před právem zemským.“²⁰⁷ Jako největší autoritu mravokárci vnímají bibli, jež je plná zmínek o škodlivosti a hříšnosti opilství, a autoři je hojně užívají k podpoře svých tvrzení. Na mnoho biblických veršů jsme upozornili u jednotlivých témat, kterých se týkaly. Zde je kompletní výčet moralisty často užívaných biblických citací, které varují před nestřídmou konzumací alkoholu.²⁰⁸

Starý Zákon:

- Dt 32, 32–33: Jejich réva je z révy sodomské, z vinic Gomory, jejich hrozny, hrozny jedovaté, mají trpká zrnka. Jejich víno, jedovina dračí, krutý zmijí jed.
- Ž 104, 15: Dáváš víno pro radost lidskému srdci, až se tvář leskne víc než olej; chléb dodá lidskému srdci síly.
- Př 20, 1: Víno je posměvač, opojný nápoj je křikloun; kdo se v něm kochá, ten moudrý není.
- Př 21, 17: Nedostatek pozná, kdo miluje radovánky, kdo miluje víno a olej, nezbohatne.
- Př 23, 29–30: Komu zbude „Ach“ a komu „Běda“? Komu sváry? Komu plané řeči? Komu zbytečné modřiny? Komu zkalený zrak? Těm, kdo se zdržují u vína, kdo chodí okoušet kořeněný nápoj.
- Př 23, 31: Nehleď na víno, jak se rdí, jak jiskří v poháru.
- Př 31, 4–5: Nehodí se králům, Lemóeli, nehodí se králům být pijany vína a vládčům toužit po opojném nápoji, aby nikdo z nich v opilosti nezapomněl na Boží nařízení a nepřevrátil při nikoho z utištěných.

²⁰⁷ KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: Op. cit., s. 52.

²⁰⁸ Verše jsou zde citovány z ekumenického překladu bible, aby byla jejich podoba jednotná. V morálitách mohou být často v odlišném znění, autoři používali různé jiné biblické překlady a v některých případech si verše i mírně upravovali, aby se více týkaly tématu.

- Iz 5, 11: Běda těm, kteří za časného jitra táhnou za opojným nápojem a až do setmění je rozpaluje víno.
- Iz 28, 7: Také tito blouzní z vína, po opojném nápoji se potácejí: kněz i prorok blouzní z opojného nápoje, jsou pomateni vínem, po opojném nápoji se potácejí, blouzní při viděních, při rozhodování kolísají.
- Oz 4, 10–11: Budou jíst, a nenasytí se, budou smilnit, a nerozmohou se, protože opustili Hospodina a hleděli si smilstva, vínem a moštem omamují srdce.
- Jl 2, 5: Vystřízlivějte, opilci, a plačte! Kvílejte, všichni pijani vína, že je vám mladé víno odtrženo od úst.
- Sír 9, 9: S provdanou ženou nesedej u stolu a neoddávej se s ní pitkám při víně, abys náhodou nepodlehl jejímu kouzlu a tvá duše neupadla do záhuby.
- Sír 19, 2: Víno a ženy připraví moudrého o rozum, a kdo se chytne nevěstek, ztratí všechny zábrany.
- Sír 21, 25: Při pití vína nechtěj dělat hrdinu, víno už mnohé zahubilo.
- Sír 21, 32: Poslyš mě, synu, a nepohrdej mnou, nakonec shledáš, jak pravdivá jsou má slova. Buď umírněný ve všem, co děláš, a žádná nemoc tě nepotká.
- Sír 33, 1: Toho, kdo se bojí Hospodina, nepotká nic zlého, z pokušení ho Bůh zase vysvobodí.
- Sír 37, 31: Mnozí skonali pro nestřídmost; kdo se umí ovládat, prodlouží si život.

Nový zákon:

- L 15, 7: Pravím vám, že právě tak bude v nebi větší radost nad jedním hříšníkem, který činí pokání, než nad devadesáti devíti spravedlivými, kteří pokání nepotřebují.
- L 21, 34: Mějte se na pozoru, aby vaše srdce nebyla zatížena nestřídmostí, opilstvím a starostmi o živobytí a aby vás onen den nepřekvapil jako past.
- Ř 13, 13–14: Žijme řádně jako za denního světla: ne v hýření a opilství, v nemravnosti a bezuzdnostech, ne ve sváru a závisti, nýbrž oblečte se v Pána Ježíše Krista a nevyhovujte svým sklonům, abyste nepropadali vášním.
- 1Kor 6, 9–10: Což nevíte, že nespravedliví nebudou mít účast v Božím království? Nemylte se: Ani smilníci, ani modláři, ani cizoložníci, ani

nemravní, ani zvrácení, ani zloději, ani lakomci, opilci, utrhači, lupiči nebudou mít účast v Božím království.

- Ga 5, 19–21: Skutky lidské svévole jsou zřejmé: necudnost, nečistota, bezuzdnost, modlářství, čarodějství, rozbroje, hádky, žárlivost, vášně, podlost, rozpory, rozkoly, závist, opilství, nestřídmost a podobné věci. Řekl jsem už dříve a říkám znovu, že ti, kteří takové věci dělají, nebudou mít podíl na království Božím.
- Ef 5, 18: A neopíjejte se vínem, což je prostopášnost, ale nechávejte se naplnit duchem.

Vidíme, že jde o verše, jež explicitně zakazují pití vína, kritizují opilce a veškeré chování, k němuž alkohol vede. Tyto krátké zákazy využívají moralisté pro svou argumentaci opravdu hojně. Nejvíce jich v případě Starého zákona pochází z mudroslovných knih, především z Přísloví a Sírachovce, nebo z knih prorockých. Ze Zákona nového jsou zase nejčastějším zdrojem epištoly. Tyto biblické knihy (na rozdíl od dějepisných) přináší explicitní zásady, podle nichž by se měl křesťan chovat. V bibli ale najdeme veršů s tematikou opilství více a je zřejmé, že některým se autoři záměrně vyhýbali. Tak je tomu třeba v případě veršů, které schvalují pití vína v malém množství, pro obveselení či zahnání bolesti. Moralisté tyto zmínky příliš necitují zřejmě z toho důvodu, aby si je čtenář špatně nevyložil, jako to předvádí třeba postava Opilce ve *Věníku fíkovém*, jenž mnoho biblických přikázání překrucuje tak, aby vyzněla v jeho prospěch. Jsou to například biblické verše v podobném duchu, o nichž se moralisté příliš často nezmiňují:

- Sír 31, 28: Obveselením srdce a radostí duše je víno, které se pije střídmě ve vhodnou chvíli.
- 1Tim 5, 23: Nenut' se pít vodu, ale kvůli svému žaludku a kvůli svým častým nemocem mírně užívej vína.

Z dějepisných knih moralisté vybírají příběhy a podobenství, které užívají k manifestaci svých zákazů ve formě exemplů. Nejčastěji užívané příklady už jsme zmiňovali v předchozích kapitolách: jde o prvního pěstitele vinné révy Noema, kterého víno zmohlo, a Lota, jenž pod vlivem alkoholu smilnil s vlastními dcerami. Dále jsou zmiňovány biblické postavy, které vlivem opilství přišly o život. Ze

Starého zákona už jsme uvedli Amnona a Holoferna, z Nového Jana Křtitele. Opilství moralisté přisuzují obyvatelům měst Sodomy a Gomory, jejichž zahálka a hmotný dostatek je dohnal k prostopášnostem, a také lidu izraelskému, který na stejném základě zatoužil po náhradní modle a uctíval zlaté tele. Proslulým biblickým opilcem byl Nábal, první manžel odvážné a krásné Abigail. Aramejský král Ben Hadad byl poražen městem, které obléhal, protože se opíjel ve stanu a neměl se před nepřítelem na pozoru. Šimon, jeruzalémský kněz, byl obelstěn Ptolemaiem. Ten pozval Šimona i s rodinou a služebníky na hostinu, a když se opili, hostitelé vstali a zabili je. Nezřízenou žádost po majetku symbolizuje manželská dvojice Jezábel a Achab, kteří nechali zabít muže, po jehož vinici toužili. Z Nového zákona je mezi mravokárci populární příběh o marnotratném synovi, o pokoušení Ježíše ďáblem a také podobenství o boháči a chudém Lazarovi, který ukazuje, že kdo za tohoto života trpí nouzí, může se mít dobře po smrti. Boháč oproti tomu, i když nebyl zlý člověk, zaměřoval svůj život na tělesná uspokojení a na „duchovní potravu“ zapomínal.

Nejen bible ovšem mravokárcům sloužila jako studnice myšlenek. Na pomoc si berou i výroky pohanských mudrců, státníků, historiků, filozofů a lékařů, stejně jako křesťanských myslitelů a svatých otců. Tak se v moraliťách můžeme setkat s myšlenkami či záznamy Sókrata, Platóna a Aristotela, Seneky, Horatia, Plútarcha, Pittaka z Mytilény, Galéna a Hippokrata, svatého Ambrože, Augustina, Jeronýma, Bedy Ctihodného či Jana Zlatoústého. Také mladší historie je autorům dobrým zdrojem exemplů, vybírají si ze zápisů historiků a ze sbírek exemplů jak příběhy slavných i méně známých panovníků, tak řidčeji i záznamy životních peripetií obyčejných lidí. Užíváním exemplů je známý Šimon Lomnický z Budče²⁰⁹ a musíme konstatovat, že ostatní autoři, jejichž spisy pro nás byly důležité, s exemplů v takové míře zdaleka nepracují. Kromě biblických exemplů, která se objevují hojně ve všech spisech, se ještě často objevují světská exempla historická, ale s dobovými exemplů se při četbě setkáme řidčeji. Z uvedených nebiblických zdrojů je více než v ostatních čerpáno v *Potvorném draku apokalyptickém* a ve *Věníku fíkovém*. Lomnický a Dobřenský často užívají exempla se zábavnou funkcí, v ostatních námi zkoumaných spisech mají spíše funkci mravně výchovnou, ilustrativní a argumentační a spisy umělecky ozvláštňují.

²⁰⁹ Srov. VOIT, P.: *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: UK Karolinum, 1991.

Závěr

V práci jsme se věnovali analýze českých mravokárných spisů vzniklých v 16. a 17. století, které se zaměřují na kritiku hříchu opilství. Při výběru spisů jsme zjistili, že těch, které by se zaměřovaly výhradně na opilství, není mnoho. Pro celistvý pohled na zvolené téma jsme proto využili i moralit všeobecnějších. Při analýze se ale zároveň ukázalo, že všechny nejdůležitější spisy podávají obraz opilství se všemi svými dopady a následky velmi zevrubně. V jednotlivých kapitolách jsme tedy postupně vytvořili komplexní analýzu všech aspektů, které jsou ve vybraných moralitách zmiňovány.

Nejprve jsme objasnili význam nauky o sedmi smrtelných hříších, jež obzvláště ve středověku představovala nejdůležitější morální kodex, kterým se křesťané řídili. V období raného novověku, které nás zajímá, v tomto ohledu přebralo hlavní roli Desatero božích přikázání a soustava hříchů se stala především východiskem pro kritiku společnosti. Tento fakt dosvědčují i morality, které jsou obsahově i kompozičně často založené právě na kritice některého z hříchů. Opilství je v soustavě hříchů reprezentováno pojmem obžerství či nestřídmost, který zahrnuje přehnanou konzumaci potravin i alkoholu. Obžerství bylo většinou myslitelů vnímáno jako méně závažný hřích, přesto ale představovalo velký problém v každodenní životní praxi mravokárců, které stav společnosti v souvislosti s pitím alkoholu připadal čím dál horší a kteří se proto rozhodli věnovat mu pozornost. Autoři moralit si kladli za cíl poučit čtenáře o zhoubnosti hříchu opilství a podat pádné důvody a příklady, jež by každého hříšníka od nestřídmého pití odradily. Také se ale snažili napsat své spisy umělecky dostatečně zajímavě i zábavně, aby snadno zaujaly a udržely pozornost širšího čtenářského publika.

Při literární analýze spisů jsme zjistili, že jejich struktura odpovídá tradičnímu pojetí mravokárné literatury raného novověku. Upozornili jsme na specificky dlouhý název děl, jenž vypovídá mnohé o charakteru i obsahu spisů. Věnovali jsme se i dalším pevným součástem a charakteristikám moralit, jako je dedikace, topos skromnosti, žánrová synkreze a častý alegorický charakter děl. Celou kapitolu jsme věnovali specifické podobě zvířecích přirovnání, které autoři v moralitách hojně užívají. Při analýze jsme se také zaměřili na užívání exempl. Zjistili jsme, že díky různému užívání a zapojování exempl a jiných literárních útvarů, jako jsou básně, písně či dialogy, do struktury díla, se odlišuje výsledné vyznění a charakter děl.

Spis o *Ukrutném a hanebném hříchu opilství* díky způsobu užívání citací a exempel působí na čtenáře odlišným dojmem než ostatní morality. Spis se primárně nesnaží pobavit, ale poučit o špatnosti nadměrné konzumace alkoholu na základě biblických citátů, které velmi obecně vykládá, proto působí striktně, závažně a výhružně. *Věník fíkový* a *Potvorný drak apokalyptický* využívají biblických i světských historických exempel mnohem hojněji a volí takové, jejichž charakter je odlehčenější a zábavnější. Tyto spisy tak působí oproti prvnímu jmenovanému odlišným dojmem a dosahují jiného účinku. Spis *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství* se žánrové synkrezi vyhnul, protože se jedná čistě o žánr písně. Autor proto necituje a nezařazuje exempla jako ostatní. *Massopust* a *Troje kázání ku vejstraze všem* zase zařazují kritiku opilství jako jedno ze svých hlavních témat. Ačkoli se charakter a tón jednotlivých spisů liší, všechny jsou obsahově a argumentačně velmi podobné. Věnují se stejným problémům v souvislosti s opilstvím, vyvozují analogické důsledky, užívají podobná exempla, příklady i biblické citace a shodují se také ve svém pohledu na opilství.

Ačkoli v soustavách hříchů není opilství považováno za jeden z nejtěžších hříchů (především proto, že primárně postihuje tělesnou stránku a nikoli ducha), mravokárci, jež si ho vybrali jako hlavní bod své kritiky, nestřídmé pití alkoholu vnímají jako velmi škodlivé. Opilství podle nich nepostihuje pouze tělo, ale i ostatní lidské mohutnosti. Víno zatemňuje mysl, zhoršuje úsudek a zbavuje jedince studu i zábran. V důsledku pak opilství připravuje cestu dalším špatnostem. Moralisté ve svých spisech věnují velký prostor tomu, aby ukázali, k jakým dalším hříchům nestřídmé užívání alkoholu vede. Také upozorňují, že se netýká pouze dospělých a bohatých mužů: mladí lidé jsou k tělesným hříchům mnohem náchylnější, a je proto třeba jim v pití velkého množství alkoholických nápojů co nejdříve zabránit, z žen zas víno dělá hříšné „svodnice“ hodné zatracení. Alkohol se nevyhýbají chudší vrstvy společnosti, velmoži, již se mají starat o své poddané, ale dokonce ani duchovní osoby. Věnovali jsme se také tomu, co podle mravokárců vede jedince k nadměrnému pití a jaké příležitosti k opíjení přímo vybízejí.

Opilství podněcuje v lidech vznětlivost a způsobuje, že tělesnost je pro člověka důležitější než duchovno a víra v Boha. Má proto velmi blízko k dalším hříchům a špatnostem, jako je smilstvo, hazard, hádky, násilí a sváry, chamtivost, krádeže a loupeže. Moralisté ale celou situaci ohledně opilství domýšlí i do náboženských, zdravotních, ekonomických, právních a politických důsledků.

Nestřídmost jako jeden ze sedmi smrtelných hříchů přirozeně vede k ztracení, což moralisté užívají jako častou výhrůžku. Jako jedinou možnou záchranu a lék proti opilství moralisté nabízí hlubokou víru, uvědomění si a litování svých hříchů a nápravu skrze pokání. Pokud by ovšem tomuto aspektu někdo nepřikládal požadovaný význam, moralisté volí k vystrašení čtenáře názorné příklady ze života biblických, historických i obyčejných dobových postav, které díky nestřídmosti onemocněly nejrůznějšími chorobami, nejčastěji bývá s opilstvím a přejídáním spojovaná dna. Kdo se rád oddává pijáckým zábavám a často navštěvuje krčmy, potřebuje dobrý finanční základ. Jakmile se mu nedostává dostatečného množství peněz, může se kvůli dluhům dostat do nepříjemné situace a uchyluje se k podvodům a krádežím. S právní a politickou oblastí souvisí především opilství vysoce postavených pánů a velmožů, kteří mají rozhodovat o spravedlnosti a životech ostatních.

Můžeme tedy říct, že ačkoli reprezentace opilství v mravokárné literatuře raného novověku není příliš hojně zastoupena, autoři, kteří si nestřídmou konzumaci alkoholu zvolili jako hlavní téma své kritiky, podali zevrubný obraz hříchu se všemi svými důsledky a širokým dosahem. Opilství představili jako závažný a hanebný hřích, který otvírá cestu dalším morálním špatnostem a zapříčiňuje mnohé negativní důsledky v oblasti zdraví, náboženství, ekonomiky, práva i politiky. Zkoumané morality, které představují nedílnou a u (na svou dobu) širokého čtenářstva velmi oblíbenou součást raně novověké literární tvorby, se především snažily přispět k uvědomění špatnosti opilství, ale mají i zábavnou funkci. Pro dnešní literárněhistorické bádání jsou přínosné především pro upřesnění obrazu o dobové literární produkci. Historikům, etikům i kulturním antropologům mohou sloužit jako cenný zdroj informací o dobovém životě, morálce, každodennosti a fungování společnosti.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Srnečková Ivana

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty, Univerzita Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Reprezentace opilství v moralizujících spisech raného novověku

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků: 179 596

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 96

Klíčová slova: moralizující literatura, mravokárné spisy, opilství, nestřídmost, sedm smrtelných hříchů, raný novověk, exemplum, bible

Keywords: moralizing literature, moralizing treatises, drunkenness, gluttony, seven deadly sins, early modern period, exemplum, bible

Resumé: Cílem této práce je zmapovat reprezentaci hříchu opilství v moralizujících spisech raného novověku. V práci představujeme nauku o sedmi smrtelných hříších a pokoušíme se stanovit, jaké postavení má v jejím rámci hřích opilství. Také nastiňujeme, jaké místo měl alkohol v Čechách v 16. a 17. století u všech vrstev společnosti. V práci se zabýváme literární analýzou vybraných moralit a upozorňujeme na jejich zvláštnosti. Dále se zabýváme všemi aspekty opilství, o nichž mravokárné spisy pojednávají. V závěru spisu na základě dílčích poznatků z jednotlivých kapitol představujeme celkový obraz reprezentace opilství v moralitách raného novověku.

Summary: In our thesis, we examine the representation of drunkenness in the moralizing treatises of early modern period. We introduce the doctrine of the seven deadly sins, and we try to determine which status has sin of drunkenness. We also outline the position of alcohol in Bohemia in all social class in the 16th and 17th centuries. We conducted a literary analysis of selected

moralising treatises and referred about their peculiarities. We present overall picture of the representation of drunkenness and we engage of all aspects of the drunkenness. In the conclusion of the thesis we present a representation of drunkenness in the morality of the early modern period based on partial knowledge from individual chapters.

Seznam použitých pramenů:

- DOBŘENSKÝ, V.: *Věník fíkový*. Praha: Jiří Nigrin z Černého Mostu, 1587. Sign. AC XI 81.
- FLAXIUS Z ČEŇKOVA, J.: *Troje kázání ku vejstraze všem*. Praha: Daniel Carolides z Karlsperka, 1618. Sign. 54 S 000197/adl.1.
- KLEMENS PLZEŇSKÝ, A.: *Rozkoš a zvule panenská*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008.
- KNOBLOCH Z PIRNSDORFU, A.: *Písně dvě nové o tom hanebném a nekřesťanském trunkopolství*. Praha: Bartoloměj Netolický, 1561. Sign. 36 B 11.
- LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Dětinský rápek*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000.
- LOMNICKÝ z Budče, Š.: *Kupidova střela*. In: KRČ, J. – HLADKÝ, V. (edd.): *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000.
- MARTINOVSKÝ, L.: *Křesťanských pobožných panen věncek poctivosti*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008.
- MOUŘENÍN z Litomyšle, T.: *Vejstupný syn*. In: KOPECKÝ, M.: *Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Veršovaná tvorba*. Praha: Academia, 1995.
- MOUŘENÍN z Litomyšle, T.: *Věk člověka*. In: KOPECKÝ, M.: *Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Veršovaná tvorba*. Praha: Academia, 1995.
- PAPROCKÝ z Hlohol, B.: *Třinácte tabulí věku lidského*. In: KOŠTÁLOVÁ, K.: *Bartoloměj Paprocký z Hlohol Třinácte tabulí věku lidského (edice a komentář)*. Magisterská diplomová práce. FF UP. Olomouc 2015.
- PETŘÍK, J.: *O ukrutném a hanebném hříchu opilství*. Praha: Pavel Severín z Kapí Hory, 1537. Sign. 54 E 000019.
- *Potvorný drak apokalyptický*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1642. Sign. 54 F 000116.

- RVAČOVSKÝ, V. L.: *Massopust*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- STREJC, J. – KONEČNÝ, M. – ŠTURMA Z HRANIC, A.: *Mravy ctnostné mládeži potřebné*. Praha: Kalich, 1940.
- VODŇANSKÝ Z URAČOVA, N.: *Theatrum mundi minoris*. Brno: Atlantis, 2001.

Seznam použitých zdrojů:

- ARIÈS, P.: *Dějiny smrti. Díl 1, Doba ležících*. Praha: Argo, 2000.
- ARIÈS, P.: *Dějiny smrti. Díl 2, Zdivočelá smrt*. Praha: Argo, 2000.
- *Bible: český ekumenický překlad – Bible kralická: česká synoptická Bible (v rozsahu celého vydání Bible kralické z roku 1613)*. Praha: Česká biblická společnost, 2008.
- BIČ, M. – POKORNÝ, P.: *Co nevíš o bibli: úvod do studia Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 2001.
- BIČ, M.: *Výklady ke Starému zákonu. 5, Knihy deuterokanonické (nekanonické, apokryfní)*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996.
- BIČ, M.: *Výklady ke Starému zákonu. Díl 1, Zákon (Genesis–Deuteronomium)*. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991.
- BOČKOVÁ, H.: *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno: Matice moravská, 2009.
- BOČKOVÁ, H.: *Theatrum divinum Matouše Konečného – „lidová encyklopedie“ z počátku 17. století*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, řada literárněvědná, roč. 46, č. D44, s. [5]–14. Brno 1997.
- BOČKOVÁ, H.: *Theatrum mundi minoris jako svědectví o člověku na sklonku jedné epochy*. In: *Theatrum mundi minoris*. Brno: Atlantis, 2001.
- BOROVSKÝ, T. – CHOCHOLÁČ, B. – PUMPR, P. (edd.): *Peníze nervem společnosti: k finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno: Matice moravská, 2007.
- BOSSY, J.: *Křesťanství na Západě 1400–1700*. Praha: Karolinum, 2008.
- BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. a kol.: *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- BŮŽEK, V. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Člověk českého raného novověku*. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 9–53.

- BŮŽEK, V.: Pijácké zábavy na dvorech renesančních velmožů. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 137–161.
- BŮŽEK, V.: Urozenec. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 79–110.
- CALVOCORESSI, P.: *Kdo je kdo v Bibli*. Praha: Baronet, 1996.
- CERMAN, I.: Panovník. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 54–79.
- ČECH, J.: *Česká a moravská krčma v 16. a 17. století: Místo střetů a setkání*. Magisterská diplomová práce. FF MU. Brno 2007.
- ČECHURA, J.: *České země v letech 1584–1620: první Habsburkové na českém trůně II*. Praha: Libri, 2009.
- ČERVENKA, R.: Hřích obžerství v utrakvistické provenienci. In: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc, FF UPOL, 2015, s. 183–195.
- ČERVENKA, R.: Hříšný člověk v dílech utrakvistických autorů a Labyrintu světa a Ráji srdce Jana Amose Komenského. *Studia Comeniana et historica*, 93–94, XLV, 2015, s. 46–64.
- ČERVENKA, R.: Proti kněžskému neřádu, krve křesťanské vylévání, lakomství, svatokupectví, obžerství, smilství, pýše a neposluhování svátostmi. Sedmero hříchů a utrakvisté v 16. století. *Folia historica Bohemica*, 30/2, 2015, s. 257–277.
- DAŇHELKA, J. a kol.: *Dějiny české literatury. I. díl. Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959.
- DELUMEAU, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, 1998.
- DÜLMEN, R.: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích: nepočetnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán, 2003.
- DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). II, Vesnice a město*. Praha: Argo, 2006.
- DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). III, Náboženství, magie, osvícenství*. Praha: Argo, 2006.
- DVOŘÁK, K.: *Soupis staročeských exempel*. Praha: Argo, 2016.

- EMAÎTRE, N. – QUINSON, M. – SOT, V.: *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Garamond, 2002.
- GALÍK, J. a kol.: *Panorama české literatury. Literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994.
- GRAHAM, B.: *Sedm smrtelných hříchů*. Praha: Bratrská jednota baptistů, 1969.
- GROLLOVÁ, J – RYWIKOVÁ, D.: *Militia est vita hominis: sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*. České Budějovice: Veduta, 2013.
- GRULICH, J.: Venkovan. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 166–189.
- HAVELKA, T.: *Komika českého raně novověkého bohemikálního dramatu*. Disertační práce. FF MU. Brno 2009.
- HELLER, J. – PRUDKÝ, M.: *Obtížné oddíly knih Mojžíšových*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- HIML, P.: Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů. *Opera historica* 4, 1995, s. 153–194.
- HRDLIČKA, J.: „...kuchyni svou k správě tobě poroučím“. Kuchyňský personál v rezidencích posledních pánů z Hradce a Rožmberků. *Jihočeský sborník historický* 65, 1996, s. 148–169.
- HRDLIČKA, J.: Měšťan. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 139–165.
- HRDLIČKA, J.: Slavnostní stolování na aristokratickém dvoře v raném novověku. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity 2000, s. 293–314.
- HRDLIČKA, J.: Potraviny, stolování a jídelníček na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (Ke stavu a perspektivám výzkumu každodenní kultury). *Český časopis historický* 98, 2000, s. 18–47.
- HRDLIČKA, J.: Rezidenční město a panská kuchyně: podíl jindřichohradeckých měšťanů, ostatních obyvatel a panských služebníků na

zásobování předbělohorského dvora pánů z Hradce potravinami. *Jihočeský sborník historický* 64, 1995, s. 84–112.

- HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl a dvorská společnost; Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000.
- KOLÁR, J.: K žánrovému statutu děl starší české literatury. In: *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999, s. 9–16.
- KOLÁR, J.: O mezidruhových kontextech v české literatuře 16.–17. století. In: *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999, s. 17–32.
- KOLÁR, J.: Rvačovského Massopust. In: *Massopust*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- KOLÁR, J.: Ze vztahů mezi lidovou, pololidovou a náročnou literaturou v 16. století. In: *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999, s. 208–222.
- KOLÁŘOVÁ, J.: Několik pohledů na tematizaci dítěte a výchovy v literatuře pozdního humanismu. *Bohemica Litteraria* roč. 15, č. 1, 2012, s. 7–18.
- KOLÁŘOVÁ, J.: Projevy literárního manýrismu v předbělohorských morálkách. *Bohemica Olomucensia* č. 1, 2009, s. 10–17.
- KOLÁŘOVÁ, J.: Tragédie člověka o pěti dějstvích. *Aluze* č. 2, 2002, s. 159–161.
- KOPECKÝ, M.: *České humanistické drama*. Praha: Odeon, 1986.
- KOPECKÝ, M.: Spisovatel humanistického manýrismu. In: *Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Veršovaná tvorba*. Praha: Academia, 1995.
- KRČ, J.: Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In: *Šimon Lomnický z Budče. Kupidova střela. Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000.
- KREJČÍ, K.: *Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle*. Praha: Orbis, 1946.
- LEDERBUCHOVÁ, L.: *Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Praha: H&H, 2002.
- MALURA, J.: Studium žánrů, zejména ve starší literatuře. In: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: FF OU, 2010, s. 9–26.

- MALURA, J.: Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století. In: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: FF OU, 2010, s. 99–120.
- MAŤA, P.: Karneval v myšlení a životě raně novověké šlechty. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 163–189.
- MOCNÁ, D. – PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl: Paseka, 2004.
- NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník. Sv. 1, A–P*. Praha: Kalich, 1992.
- NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník. Sv. 2, R–Ž*. Praha: Kalich, 1992.
- NOVOTNÝ, M.: Duchovní. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 111–138.
- OPELÍK, J. (ed.): *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 7 sv.* Praha: Academia, 1985–2008.
- PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc: Votobia, 1996.
- PETRŮ, E.: *Olomoucké povídky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.
- PETRŮ, E.: Theatrum mundi v české renesanční a barokní literatuře. *Studia Comeniana et historica* r. 21, č. 44, 1991, s. 54.
- PETRŮ, E.: *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.
- RAYNTOVÁ, M.: Čtenář. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 398–432.
- SHEEN, F.: *Sedmero hlavních hříchů*. Nová Ves pod Pleší: Hesperion, 2017.
- STRUPPE, U. – KIRCHSCHLÄGER, W.: *Jak porozumět Bibli: úvod do Starého a Nového zákona*. Praha: Vyšehrad, 2000.
- STŮJ, P.: Infanticidium a neřádné matky v preskriptivní literatuře raného novověku (1550-1620). In: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc: FF UPOL, 2015, s. 203–226.
- ŠVÁB, M.: *Přehled dějin starší české literatury se srovnávacím nástinem slovenského vývoje*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- TINKOVÁ, D.: Člověk na okraji společnosti. In: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 190–215.

- TOMLIN, G.: *Sedm hlavních hříchů a jak je překonávat*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- VÁLKA, J.: Homo festivans. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000. S. 5–19.
- VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století: úvod do problematiky sociálních dějin pozdního feudalismu. [Díl] 2., Bělohorská doba. Společnost a kultura "manýrismu"*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- VINTR, J.: Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické* č. 121, 1998, s. 341–346.
- VIVIANO, B.: *Království Boží v dějinách*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- VOIT, P.: *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: UK Karolinum, 1991.
- VOREL, P.: Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 191–206.
- ZÍBRT, Č.: *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*. Praha: O. Pyšvejc, 1910.